

STUDIA UNIVERSITATIS
BABEŞ-BOLYAI

THEOLOGIA REFORMATA TRANSYLVANICA

1/2017

Studia

Universitatis Babeş-Bolyai
Theologia Reformata Transylvanica

62/1
January – June 2017
Issue DOI:10.24193/subbtref.62.1

Studia

Universitatis Babeş-Bolyai

Theologia Reformata Transylvanica

Editorial board

Desktop Editing Office: 400174 Cluj-Napoca, Horea str. 7. ♦ Tel/Fax: 0264–590723,
email: studia@rt.ubbcluj.ro

EDITOR-IN-CHIEF:

Associate prof. dr. Olga LUKÁCS, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca

EXECUTIVE EDITOR:

Lecturer prof. dr. Alpár-Csaba NAGY, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca

REFEREES:

Acad. prof. dr. Gábor SIPOS, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Univ. prof. dr. Károly FEKETE, University of Religious Sciences, Debrecen
Univ. prof. dr. Előd HODOSSY-TAKÁCS, University of Religious Sciences, Debrecen
Univ. prof. dr. Béla BARÁTH, University of Religious Sciences, Debrecen
Univ. prof. dr. Klaus FITSCHEN, University of Leipzig
Univ. prof. dr. János MOLNÁR, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Univ. prof. dr. Gábor HÉZSER, University of Bielefeld
Univ. prof. dr. Sándor FAZAKAS, University of Religious Sciences, Debrecen
Univ. prof. dr. Dénes DIENES, Reformed Theological Academy of Sárospatak
Prof. Univ. prof. dr. Dezső BUZOGÁNY, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Associate prof. dr. Sára BODÓ, University of Religious Sciences, Debrecen
Associate prof. dr. László HOLLÓ, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Associate prof. dr. Lehel LÉSZAI, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Associate prof. dr. Attila LÉVAI, Selye János University, Komarno
Associate prof. dr. Alfréd SOMOGYI, Selye János University, Komarno
Lecturer prof. dr. Sándor-Béla VISKY, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca
Lecturer prof. dr. Mária KUN, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca

EDITORIAL ASSISTANT:

Lecturer prof. dr. Sarolta PÜSÖK, Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca

The staff wishes to thank PhD student Renáta Bilibók for the proofreading of this issue.

ANUL / YEAR LXII. (2017)

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI
THEOLOGIA REFORMATA TRANSYLVANICA
62/1

Desktop Editing Office: 400174 Cluj-Napoca, Horea str. 7. ♦ Tel/Fax: 0264–590723,
email: studia@rt.ubbcluj.ro

Contents – Sumar

Contents – Sumar	3
Tartalomjegyzék	5
János MOLNÁR: Greetings for Professor Dr. Dezső Buzogány ♦ Omagiu pentru prof. dr. Dezső Buzogány	7
Árpád Róbert BEREKMÉRI: The Division of the Reformed Diocese of Maros in 1927 (The Formation of the Reformed Diocese of Bekecsalja) ♦ Împărțirea Diecezei Reformate Mureș din anul 1927 (Formarea Diecezei Reformate Bekecsalja)	9
István DÁVID: The photographer of the Transylvanian Organ Landscape – Organ Photos made by Dezső Buzogány ♦ Fotograful peisajului de orgi din Transilvania – Fotografii despre orgi realizate de Dezső Buzogány	19
István DÁVID: The Organ Building Art in the Hungarian Reformed Church ♦ Arta construcției de orgi în Biserica Reformată Maghiară	30
Miklós GERÉB: Processing the Manuscripts of Szász Gerő de Ilencfalva (1831–1904) ♦ Prelucrarea manuscriselor lui Gerő Szász de Ilencfalva	36
Attila LÉVAI: Rivalry for a School – or, How Had Komárom Possessed the Reformed Teacher Training Institute between the World Wars ♦ Rivalizarea pentru o școală – cum a posedat orașul Komarno Școale de Educatori Reformați în perioada interbelică	45

Olga LUKÁCS: An Example of the Financial Breakdown of a College (Reasons for the Bankruptcy of the Nagyenyed College in the 1870s) ♦ Exemplul colapsului financiar al unui colegiu (Motivele falimentului Colegiului Reformat din Aiud din anii 1870)	56
Marianna MISÁK: Theology of Lajos Zsarnay ♦ Teologia lui Lajos Zsarnay	70
Károly Zsolt NAGY: "In his own image" – Photographs of Missionaries as the Source of Church History ♦ „După imaginea lui” – Fotografiele misionarilor ca sursă a istoriografiei bisericești	82
Sándor-Előd ŐSZ: What Does a Reformed Pastor Dream of? The Notes of István T. Telegdi, Reformed Pastor of Alpesteș about His Dreams ♦ Despre ce visează un pastor reformat? Notele pastorului István T. Telegdi din Peștișu despre visurile sale	98
József PÁLFI: Reception of the Oxford Group movement in the Királyhágómellék media. Contributions to the KRE history. ♦ Recepția mișcării Oxford Group în presa Eparhiei Piatra Craiului. Contribuții la istoria eparhiei	107
Dávid SIPOS: A Few Curiosities About The History of The Organs in The Historical Reformed Dioceses of Dej, Sic and Gurghiu ♦ Câteva detalii interesante despre istoria orgilor din diecezele istorice Dej, Sic și Gurghiu	123
Gábor SIPOS: The Collection of Documents at the Protestant Theological Faculty from Cluj/Kolozsvár ♦ Despre colecția de documente a Facultății de Teologie Reformată din Cluj	135
Alfréd SOMOGYI: When it Was a Sin to Be Hungarian in Slovakia ♦ Vinovăția colectivă a maghiarilor din Slovacia	140
Lehel LÉSZAI: John the Baptist and His Disciples ♦ Ioan Botezătorul și discipolii săi	158
János MOLNÁR: Education Models in the Book of Proverbs ♦ Modele de educație în Cartea Proverbelor	165
Gabriella Márta Gorbai: Religious Education and Child Image in the Era of Reformation. Duties Then and Now. ♦ Educația religioasă și imaginea despre copil în era Reformei. Obiective de atunci și de acum	174
Sarolta Püskök: Interplay of Tradition and Innovation in Transilvanian Reformed Church after 1989 ♦ Interacțiunea dintre tradiție și inovare în Biserica Reformată din Transilvania după 1989	185
SZABOLCS SZETEY: Bartók György's Manuscript as Ravasz László's Source ♦ Manuscrisul lui György Bartók, sursa lui László Ravasz	193
Útmutató szerzőinknek	204
Instructions for Authors	206

LXII. ÉVFOLYAM (2017)

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI
THEOLOGIA REFORMATA TRANSYLVANICA
62/1

Desktop Editing Office: 400174 Cluj-Napoca, Horea str. 7. ♦ Tel/Fax: 0264–590723,
email: studia@rt.ubbcluj.ro

Tartalomjegyzék

Contents – Sumar	3
Tartalomjegyzék	5
MOLNÁR János: Dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár köszöntése	7
BEREKMÉRI Árpád Róbert: A Marosi Református Egyházmegye 1927. évi kettéosztása (A Bekecsaljai Református Egyházmegye létrejötte)	9
DÁVID István: Az erdélyi orgonatáj fotográfusa – Buzogány Dezső orgonaképei	19
DÁVID István: The Organ Building Art in the Hungarian Reformed Church	30
GERÉB Miklós: Ilencfalvi Szász Gerő (1831–1904) kéziratos hagyatékának feldolgo- zása	36
LÉVAI Attila: Versengés egy iskoláért – avagy hogyan lett Komáromé a református tanítóképző- intézet a két világháború között	45
LUKÁCS Olga: Hogyan lehetetlenítsünk el anyagilag egy kollégiumot? (A Nagyenyedi Református Kollégium csődjének okai az 1870-es években)	56
BÁTORINÉ MISÁK Marianna: Zsarnay Lajos teológiája	70
NAGY Károly-Zsolt: „A maga képére...” – Misszionáriusok fotográfiái, mint az egyháztör- ténét forrásai	82

ŐSZ Sándor-Előd: Miről álmodik a lekipásztor? Telegdi T. István alpestesi lelkész álomfeljegyzései	98
PÁLFI József: Az <i>Oxford Group mozgalom</i> recepciója a Királyhágómelléki sajtóban. Adalékok a KRE történetéhez	107
SIPOS Dávid: Néhány adat a történelmi Dési, Széki és a Görgényi református egyház- megyék orgonáiról	123
SIPOS Gábor: A kolozsvári Református Teológiai Fakultás könyvtárának iratgyűjtemé- nyéről	135
SOMOGYI Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken	140
LÉSZAI Lehel: Keresztelő János és tanítványai	158
MOLNÁR János: Nevelési modellek a Példabeszédek könyvében	165
GORBAI Gabriella Márta: Vallásos nevelés és a gyermekkép alakulása a reformáció ko- rában. Feladatok akkor és most	174
PÜSÖK Sarolta: Hagyományörzés és újítás összjátéka az erdélyi református egyházban az 1989-es változásokat követően	185
SZETEY Szabolcs: Bartók György kézirata, mint Ravasz László forrása	193
Útmutató szerzőinknek	204
Instructions for Authors	206

Dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár köszöntése

*Nagytiszteletű Professzor úr,
kedves Dezső,*

a címzetes tanárok között én vagyok a legidősebb. Rég volt, amikor sokáig én voltam a legfiatalabb. Most már ez egészen más-ként van, s épp ezért nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy 60. születésnapod alkalmából köszöntselek Téged, mint aki korban közvetlenül utánam következél.

A személyiséglélektannal foglalkozók azt mondják, hogy a 60 év az idős kor kezdete. Erről mondja a Prédikátor elég pesszimistán azt, hogy egy olyan időszaknak a kezdete, amikor a halmocskáktól is fél az ember, mert a sáska nehezen vonszolja magát, a mandulafa megvirágzik, és kipattan a kapor. Vajon így igaz ez?!

A Tóra írója egészen másként látja ezt az eléggé bonyolult teológiai és filozófiai kérdést, amikor azt mondja, hogy az ember életkora 120 esztendő. A 60 ilyenképp ennek csak a fele. Akkor tehát, amikor az ember elérkezik ehhez a korhoz, csak egy félidőnek van vége, és kezdődik a második félidő, új félidő. Ha focistaként gondolkozom, akkor ez a kor egy olyan félidő kezdete, melyben még számos gólt lehet rúgni, a világbajnokságot is meg lehet nyerni, és újból és újból be lehet telni a játék minden örömeivel, izgalmaival és a verőfényes napok áldott ragyogásával.

Kedves Dezső, tehát az én megtisztelő feladatam az, hogy Téged az első félidő végén és a második félidő kezdetén köszöntselek. Én diákkoromtól ismerlek téged, és nagyon örülök annak, hogy együtt kezdtünk el fiatalon tanárokodni, és most is együtt hatvankodhatunk, azaz tapossuk a hatvanat. A köszöntésmondással viszont gondjaim vannak két dolog miatt is. Az egyik az, hogy nem vagyok orációs tehetség, s így a köszöntőket, magát a köszöntést nem tudom eléggé cirkalmazni, s így nem tudok eljutni a pohárkoccintásig. A másik pedig az, hogy nálam mindig nehezen ment a dicsérés. E miatt sok panasz hangzott el felém saját gyermekeim részéről is. De akik panaszkodtak emiatt, egyet nem tudtak, hogy az én értékvilágomban és értékelésrendszeremben, és az én gondolkodásomban egy szidás felér három dicsérettel. Akik viszont erre ráéreztek az évtizedek során, hálások voltak mindezzért.

Ilyenképp téged sem köszöntelek, azaz nem dicsérlek meg, hisz nem is szorulsz rá. Köszöntőt nem, de születésnapod alkalmából köszönetet viszont szeretnék mondani neked az első félidő sok-sok sikeres együtt focizásáért.

- Először is köszönöm neked a barátságot és a Teológiai Intézetben töltött évek alatt a jó szomszédságot. Gyermekünk is együtt tudtak játszani, és egyesek barátokká is lettek az évek során. Jó volt tudni és érezni, hogy nem akárhány lakik a szomszédban. Akkor, amikor mások hátba vertek, te mindig barátként, jó szomszédként álltál mellettem.

- Másodszor köszönöm neked, hogy segítő munkatárs voltál a zsoboki Bethesda gyermekotthon életében. Láttad és érezted az árvákért való küzdelmünket, és kérés nélkül segítőként léptél be a zsoboki parókiára. Mi azóta nyugdíjba jöttünk Zsobokról, gondolom, te sem vagy mindenhetes vendég ott, de az a kapcsolat, amit te építettél fel, az ma is él, és élteni az otthont, az ottlakó rászoruló gyermekeket.

- Harmadszor azért szeretnék neked köszönetet mondani, hogy akkor (1998-ban), amikor az akkori egyházi vezetőség az egyetem felé, új munkaterületre terelte az életünket, a figyelmünket és a bennünk lévő munkaerőt, akkor nem álltál félre, és millió ellenzés, intrika és övön aluli ütés ellenére te is jöttél, hogy mindazzal, amit tudásnak, elszántságnak felelősségvállalásnak hívunk, együtt építsünk az egyháznak új szellemi felleget a tudományegyetem útvesztőiben. És ha az együtt álmódott és tervezett Apafi szakkollégiumból nem is lett semmi, de lettek az ideiglenes működési engedéllyel rendelkező szakokból akkreditált szakok, lettek új szakok, a Karnak lett új otthona, lett mesterképzés, és lett doktori iskola.

Mindezért a munkáért, kitartásért, tudományos tevékenységért, ügyszeretetért valóban köszönet illet téged, mint a Kar hatvankodó, azaz hatvanat taposó tanárát.

Negyedszer pedig azt a tudományos tevékenységet szeretném megköszönni Neked, amivel főleg a doktori iskolában lettél egyháztörténész-képző iskolaalapítónak. Tudományos munkásságodat, kutatói tevékenységedet, publikációidat most nem szükséges felsorolni. Ezek önmagukért beszélnek, nemzedékeket éltetnek, és rólad szóló disszertációkat hordoznak ölükben. Viszont azt a példaértékű tudományos pontosságot és hűséget, amivel doktoranduszaidat, a magyar, a román és az angol anyanyelvűeket egyaránt irányítod, vezeted és tanácsolod, azt nem lehet elhallgatni. Köszönet érte, hogy mindezzel hírt szerzettél az óceánon is túl Karunk doktori iskolájának.

Kedves Dezső, vége tehát egy sok, sok góllal büszkélkedő félidőnek. Jelentsenek a születésnap ünnepségek tíz perc szünetet, pihenést és felüdülést a következő félidőre, ami Reád és reánk vár. Az új, a következő félidőre is adjon Neked Isten annyi erőt, kitartást, hűséget és tudományos megvalósítást, mint amennyit az első félidőben láttunk és tapasztaltunk. Isten gazdag áldása kísérje életedet és tanári munkádat.

Ad multos annos!

Szeretettel

MOLNÁR János

Berekméri Árpád Róbert:¹

A Marosi Református Egyházmegye 1927. évi kettéosztása (A Bekecsaljai Református Egyházmegye létrejötte)

*The Division of the Reformed Diocese of Maros in 1927
(The Formation of the Reformed Diocese of Bekecsalja).*

The territory of the Reformed Diocese of Maros was modified in 1927, this being the second significant change in its history. In 1641, several parishes have left the diocese to form the Reformed Diocese of Görgény. The managing of a diocese, which by the first half of the 20th century represented 125 parishes, became a difficult task for the governing body. The idea of a territorial division came up in 1918, but only in 1922 was a decision made by the board of the Diocese. The lengthy splitting procedure, approved by the Board of Directors, ended on April 20, 1927, with the formation of the Reformed Diocese of Bekecsalja. Lajos Kolozsvári became the Dean of the new Church organization and Dr. László Dósa lawyer became the churchwarden. The Board of Directors rejected the appeal made against the election, and confirmed the new governing body of the Diocese on May 24, 1927. While the new diocese was not recognized by the Ministry of Culture and while neither the state nor the Board of Directors gave any aid for the settling in arrangements, the functioning of the diocese had to be managed through its own available budget.

Keywords: territorial division, Diocese of Maros, Diocese of Bekecsalja, Board of Directors, Ministry of Culture, Jenő Farkas

A Marosi Református Egyházmegye 20. századi történetének egyik fontos mozzanata, amelynek során az Erdélyi Református Egyházkerület is egy új egyházmegyével gyarapodott, eddig lényegében feltáratlan volt. Ez a tény elsősorban az egyházmegye modernkori

---

¹ Levéltáros az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fiókleveletárában. Email: barobert2002@gmail.com

történetére vonatkozó kutatások hiányával magyarázható. A székelyföldi református egyházmegyéek történetét feldolgozó közismert munkájában Juhász István ugyan közöl erre vonatkozóan néhány alapvető adatsort, de a témakör részleteit nem boncolgatja.² Ennél is szűkösebbek az Imreh Barna³ és Sipos Gábor tanulmányaiban,⁴ valamint a Zoványi Jenő által összeállított egyháztörténeti lexikonban⁵ fellelhető adatok. Dolgozatunkban a hiányosságok pótlására teszünk kísérletet, az egyházmegye területi megosztásához vezető döntések, a megosztás körülményeinek, tehát a Bekecsaljai Református Egyházmegye létrejöttének bemutatásával.

A kettéosztást megelőző lépések és döntések

A Marosi Református Egyházmegye területe 1927-ben, története folyamán másodszor módosult jelentős mértékben. Az első szétválásra 1641-ben került sor, amikor a Kolozs és Torda vármegyéek területén fekvő egyházközségek kiléptek szervezetéből, és létrehozták a Görgényi Egyházmegyét.⁶ A 17. század végén 52 anya- és 35 leányegyházközséggel rendelkező⁷ Marosi Egyházmegye fejlődése közel 300 éven át töretlen volt, melynek következtében a 20. század elejére egyházközségeinek száma lényegesen megnőtt. Az egyházmegyének ekkor 68 anya- és három társegyházközsége, 34 filiája, valamint 20 szórónya volt.⁸ A 19. század folyamán két adminisztrációs egységre (alsó és felső számvevői kör) osztott terület működésének fenntartása egyre nagyobb feladat elé állította az egyházmegye vezető testületét az 1900-as évek első felének kihívásai és a megváltozott hatalmi viszonyok között. A gyülekezetek lelki értékeiért és anyagi javaiért folyó erőn felüli küzdelem jelentette annak az elhatározásnak az alapját, amely egy áttekinthetőbb, könnyebben fenntartható egyházmegyei formátum kialakítását célozta.

A Marosi Egyházmegye kettéosztásának gondolata már 1918-ban felvetődött, de a megye tanácsa csak 1922-ben hozott ez ügyben döntést. Javaslatát a közgyűlés a 36/1922. számú határozatával fogadta el, majd jóváhagyás végett az Igazgatótanácshoz

² JUHÁSZ István: *A székelyföldi református egyházmegyéek*. Kolozsvár, 1947. 29–30.

³ IMREH Barna: *Papok, leviták és mesterek a marosi református egyházmegyében a XVII–XIX században. Egyháztörténet*. II (1944). 3–4. sz. 137.

⁴ SIPOS Gábor: *A romániai református egyház intézményrendszere a két világháború között*. <http://korunk.org/?q=node/6858> (utolsó megtekintés: 2017. március 30.)

⁵ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*.

<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=244> (utolsó megtekintés: 2017. március 30.)

⁶ ŐSZ Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára*. Budapest, 2013. 21.

⁷ JUHÁSZ: *I. m.* 28.

⁸ A Marosi Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltárában. (A továbbiakban EmeiLvt) Közigazgatási iratok. 581/3. (Esperesi jelentés)

felterjesztette. Az 1922. július 16-án összeült egyházkerületi közgyűlés a kettéosztást elviekben elfogadta, de a gyakorlati kivitelezést az új egyházmegye fenntartásához szükséges anyagi keret előteremtéséhez kötötte.⁹ Az ügy további részleteit az 1925. évi iratok alapján tudtuk rekonstruálni. Ezek szerint az Igazgatótanács már 1922 folyamán továbbította a felosztásra vonatkozó egyházmegyei határozatot a Kultuszminisztériumhoz, ahonnan az 59898/1923. számú leirat alatt az a kérés érkezett, hogy elbírálás végett az esperes közölje az egyházmegye földrajzi helyzetét, a hívek lélekszámát, illetve megfontolás tárgyává tették azt a lehetőséget is, hogy területét egyes egyházközségek más egyházmegyékhez történő áthelyezésével csökkentsék.¹⁰ Ebből a javaslatból is kitűnik, hogy a minisztérium nem szívesen támogatta új esperesség megalakítását. Mivel ebben az időszakban a Marosi Egyházmegye élén két alkalommal is esperes cserére került sor,¹¹ a minisztériumi kérés megválaszolása csupán Kovács László kinevezése után történt meg. Addig is az egyházmegyei közgyűlés két alkalommal (júniusban és novemberben) is tárgyalta az egyházmegye kettéosztásának kérdését, melynek során felszólította az Igazgatótanácsot, hogy ennek megvalósítását minél hamarabb hagyja jóvá.¹²

A közgyűlés 1925. november 17-i ülését követően Kovács László esperes a Kultuszminisztérium 1923-as leiratára is válaszolt. A jóváhagyott felosztási tervezetet, és a mellé csatolt kísérőlevelet decemberben küldte el az Igazgatótanácsához.¹³ A tervezet adataiból megállapítható, hogy a Maros-Torda vármegye négy járására¹⁴ kiterjedő egyházmegye ekkor 66330 lélekkel rendelkezett. A felosztás megvalósulása esetén a Marosi Egyházmegye 37 anya-, 20 leányegyházközségből, illetve öt szórványból (40452 lélek), míg a Bekecsaljai Egyházmegye 30 anya- és 15 leányegyházközségből, valamint nyolc szórványból (25878) állt volna. A közgyűlés ugyanakkor elutasította az egyházmegye területének egyházközségek elcsatolása útján történő leszűkítését.¹⁵

A megyefelosztás ügye 1925 decemberében túllépett a hivatalos kereteken. A november 17-i rendkívüli közgyűlés határozatára reflektálva, dr. Dávid György kibédi lelképásztor, a Református Szemle hasábjain közzétett cikkében, határozottan a kettéválasztás szükségessége mellett kardoskodott. Véleménye szerint ennek megvalósítása elsősorban a belmissziói tevékenységet és a lelkeszi kapcsolatok elmélyítését mozdítaná elő. Ugyanakkor elvetette az

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. I. 581/9. 1.

¹¹ Az esperesi tisztséget 1923-ban Kovács Lászlótól Tóthfalusi József vette át, aki alig kétévi szolgálat után, 1925-ben adta át feladatkörét Farkas Jenő udvarfalvi lelkésznek.

¹² EmeiLvt. *A marosi ref. egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve 1925-től.* (A továbbiakban Marosi eme. KözgyJkv.) III/13. 14, 24–25.

¹³ Uo. Közigazgatási iratok. I. 581/9. 7–8.

¹⁴ A marosi alsó- és felső-, a mezőbándi, illetve a nyárádszeredai járásokról van szó.

¹⁵ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi levéltárban. (A továbbiakban IgTanLvt.) 83/1919, I/83. 54 (12083).

állami közigazgatási rendszerhez igazodó területfelosztást, és kihangsúlyozta, hogy a kettéosztást az államsegély megtagadása ellenére is meg kell valósítani.¹⁶ Az előbbi írásra Kolozsvári József egyházmegyei számvevő reagált, aki az 1921. januári válaszában ellenérvként, az egyházmegye azon részének anyagi helyzetére hívta fel a figyelmet, amelyik a Bekecsaljai Egyházmegyét képezné. Kihangsúlyozta, hogy államsegély nélkül rendesen a nyugdíjintézeti járulékot is fizető egyházközségek nem lesznek képesek az új egyházmegye fenntartásával járó költségeket előteremteni. Erre való tekintettel nem tartotta helyesnek a kettéválasztás rövid időn belüli megvalósítását.¹⁷ Erélyes hangvételű válaszlevelében Dávid György az egyházmegye vezető testületével szemben fogalmazott meg éles kritikát, elsősorban a folyamatosan növelt köztartozások miatt, kiemelve, hogy az új egyházmegye az államsegély kiutalásáig e terhekből is fenntartható lenne.¹⁸ A fentiekhez hozzátartozik, hogy Dávid György 1926. decemberi cikkéhez az Igazgatótanács egyik tagja névtelenül rövid kommentárt fűzött, ami kisebb polémiát szült az egyházmegye és az Igazgatótanács között. A kommentáríró a kettéválasztást csak akkor tartotta lehetségesnek, ha a szükséges költségek fedezésére vonatkozóan a főhatóság által jóváhagyott egyházmegyei döntés történt. A felelősséget az egyházmegyére hárító kijelentés után lezajlott levélváltás egyértelműen a felek döntésképtelenségét és kommunikáció hiányát mutatja.

A Református Szemlében megjelent szópárbajt követően az Igazgatótanács – a november 17-i közgyűlési felszólításra¹⁹ – végül az 1926. január 29-i leiratában válaszolt. Néhány formai kiegészítésen²⁰ kívül két olyan egyházközség (Hagymásbodon és Kendő) esetében kért gyülekezetek érintő átszervezést, amelyek lélekszáma nem haladta meg a 300 főt.²¹ Ugyanakkor a két egyházmegye lélekszáma közötti arányosságot is szem előtt kellett tartani. Ezek a módosítások a lelkészeknek juttatott állami segély (kongrua) kiutalása miatt voltak fontosak. Az esperesi hivatal a tervezetmódosítást oly módon hajtotta végre, hogy Kebelét és filiáit a Bekecsaljai Egyházmegyéhez helyezte át, Meggyesfalvát Hagymásbodonhoz, Seprődöt pedig Kendőhöz csatolta. Utóbb a marosszentgyörgyi lelkészség lélekszámát is emelni kellett, amit Egerszeg átcsatolásával valósítottak meg.²² Ezekkel a módosításokkal

¹⁶ Dr. Dávid György: A marosi egyházmegye kettéválasztásához. *Református Szemle*. XVIII (1925). 51. sz. 822–824.

¹⁷ Kolozsvári József: „A marosi egyházmegye kettéválasztásához”. *Református Szemle*. XIX (1926). 4. sz. 51–53.

¹⁸ Dr. Dávid György: Ismét a marosi egyházmegye kettéosztásához. *Református Szemle*. XIX (1926). 7. sz. 101–103.

¹⁹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. I. 581/9. 14.

²⁰ Érdekes módon a tervezetben az *anyaegyházközség* helyett a *lelkészség* (románul *parohie*) kifejezést kellett használni. A lelkészséget anya- és társegyházközségek, illetve filiák és szórványok alkották. Ezek lélekszámának összessége tette ki a lelkészség lélekszámát. Az államsegélyt pedig az összesített lélekszámot figyelembe véve utalták ki.

²¹ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. I. 581/9. 15.

²² IgTanLvt. 83/1919, I/83. 56 (1495).

a lehetséges új egyházmegyék szervezete végső formát öltött. Az Igazgatótanács 1926 márciusában a véglegesített tervezetet elfogadta, majd a július 13-i leiratában a megalakuló egyházmegyék 1927. évi költségvetésének elkészítését kérte.²³

Farkas Jenő esperes július 16-án értesítette Makkai Sándor püspököt a fejleményekről, akitől elsősorban a közigazgatási államsegély kiutalásának előmozdítását kérte, hogy ezáltal a Bekecsaljai Egyházmegye létrejötteinek anyagi feltételei biztosítva legyenek. Július 22-i rövidválaszában a püspök, az Igazgatótanácsra hárította az ügy kivitelezését.²⁴ Az egyházi főhatóság végül 1926. szeptember elején juttatta el a Kultuszminisztériumhoz a Marosi Egyházmegye kettéosztására vonatkozó kérést, illetve a két új egyházmegye szervezetének tervezetét.²⁵ A minisztérium válaszát váró egyházmegyei tanács december 14-én készítette el és terjesztette a közgyűlés elé a két egyházmegye 1927. évi költség-előirányzatát, melyek fedezeti és szükségleti összegét 176130, illetve 128410 lejből állapította meg. A költségvetést a közgyűlés elfogadta, és azzal a kéréssel küldte el az Igazgatótanácsnak, hogy a kettéválasztást olyan módon hagyja jóvá, hogy az 1927. január 1-el kivitelezhető legyen.²⁶ Mivel a főhatóság a költségvetés kérdését késés miatt a december végi ülésen nem tárgyalta, Farkas Jenő esperes december 20-án levélben sürgette a püspököt ennek elfogadására, illetve az esperesi államsegély ügyének előmozdítására. Ugyanakkor arra is megkérte a püspököt, hogy se a lelkészeknek, sem pedig a gyülekezeteknek ne engedje meg, hogy az elfogadott tervezetet mellőzve – önös érdekből – egyik vagy másik egyházmegyéhez csatlakozhassanak.²⁷

Amint az várható volt, a Kultuszminisztérium nem utalta ki a második esperes számára szükséges kongruát, így az Igazgatótanács azt javasolta, hogy a tanács a marosi esperes állami segélyét ossza ketté, és a különbözetet egyenlő arányban a költségvetésbe vegye fel, a módosított költségvetést pedig elfogadásra küldje vissza.²⁸ Az új költségvetést az Igazgatótanács a március 17-i ülésén elfogadta, és az egyházmegye kettéosztását elrendelte. Ennek lebonyolítását Farkas Jenő esperesre, Ferencz Mihály Zsigmond főgondnokra és a Marosi Egyházmegye tanácsára bízta. Mivel az öt évre választott tisztviselők, a kerületi képviselők, az egyházmegyei tanácsok, illetve a megyei bíróságok megválasztása miatt 1927 júniusában minden egyházmegyében újabb közgyűlést kellett összehívni, a Bekecsaljai Egyházmegyében csak esperest, főjegyzőt, főgondnokot, illetve gondnokot kellett tízéves ciklusra választani. A többi tisztviselő mandátuma csupán a júniusi közgyűlésig szólt.²⁹ Ezzel a döntéssel a Marosi Egyházmegye kettéválasztása lényegében zöld utat kapott. Az egyházmegye tanácsa az alakuló

²³ Uo. 65 (11612).

²⁴ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. I. 581/9. 16–17.

²⁵ IgTanLvt. 83/1919, I/83. 58 (6131).

²⁶ EmeiLvt. Marosi eme. KözgyJkv. III/13. 49.

²⁷ IgTanLvt. 83/1919, I/83. 58 (6131).

²⁸ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. I. 581/9. 18.

²⁹ IgTanLvt. 83/1919, I/83. 65 (11612).

közgyűlést áprilisra tűzte ki, a tárgysorozatot tartalmazó meghívókat március 30-án minden érintett egyházköztségnek megfelelő módon kiküldte.

A Bekecsaljai Református Egyházmegye megalakulása

A Bekecsaljai Egyházmegye alakuló közgyűlésére Farkas Jenő marosi esperes és dr. Ferencz Mihály Zsigmond főgondnok elnöklete alatt, 1927. április 20-án a nyárádszeredai állami iskolában került sor. A bevezető ének és imádság után az esperesnek a Marosi Egyházmegye történetéről tartott rövid összefoglalója hangzott el, amelyet a megalakulási procedúra, illetve a kettéosztást jóváhagyó igazgatótanácsi leiratok bemutatása követett. Az új vezetőtestület megválasztása, az egyházmegye nevének véglegesítése, illetve a szavazatszedő bizottság³⁰ kijelölése után történt meg.³¹ Az esperesi tisztséget Kolozsvári József berekeresztúri lelkész nyerte el. Főjegyzővé dr. Dávid György kibédi lelkipásztort választották meg. Az egyházmegye főgondnoka dr. Dósa László nyárádszeredai ügyvéd, gondnoka pedig Nagy Endre kollégiumi igazgató lett.³² Az Igazgatótanács határozata értelmében a tisztségek tíz évre szóltak, míg a vezető testület többi tagjának a mandátuma a júniusra ütemezett újabb közgyűlésig terjedt. Ekkorra halasztották az egyházmegyei bíróság testületi tagjainak a megválasztását is. A rövid ciklusra választott tisztségek betöltése közfelkiáltással történt. Egyetlen kivételt az összevont pénztárosi és a nyugdíjintézeti előadói állás képezett, amelyet Simon Endre, a szengericei lelkész és néhány társa ellenindítványa miatt szavazással töltöttek be. Indítványuk azonban elbukott, így a tisztséget Bartha Péter torboszlói lelkész nyerte el. A gyűlés végén az elnök, Nagy Endre és dr. Telegdy István közgyűlési tagokat kérte fel a jegyzőkönyv hitelesítésére.³³ Erre azonban csupán a felvett jegyzőkönyv letisztázása után került sor, amit a választás hitelességének és korrektségének megkérdőjelezői nem sokkal ezután papírra is fektettek.

Egy nappal az új egyházmegye vezető testületének megválasztása után, a kisebbségben maradt ellenzéki csoport a választások eredményét megfellebbezte. Dr. Koronka Pál csíkfalvi, Csutak Ferenc nyárádmagyarósi és Simon Gábor székelytompai lelkészek több indokot is felsorakoztatva kérték a választás eredményének megsemmisítését és új közgyűlés összehívását. Az Igazgatótanácshoz, valamint Farkas Jenő espereshez elküldött levelük 1. pontjában azt kifogásolták, hogy olyan közgyűlés, amelynek világi képviselőjét

---

³⁰ Ma: szavazatszámoló bizottság.

³¹ A Bekecsaljai Református Egyházmegye levéltára, az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fióklevéltárában. *A Bekecsaljai Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1927. április 20.–1943. június 30.* (A továbbiakban Bekecsaljai eme. KözgyJkv.) 1–12.

³² IgTanLvt. I/15./1927, I/4 (3976).

³³ Bekecsaljai eme. KözgyJkv. 1–12.

csupán négy hónapra választották meg – bár nem volt törvénytelen –, erkölcsi szempontból mégsem jogosult arra, hogy tízéves ciklusra szóló mandátumokat jóváhagyjon. A továbbiakban a levél megfogalmazói több olyan rendellenességet soroltak fel, amelyek a Marosi Egyházmegye 1915-ben kiadott működési szabályzatának³⁴ előírásaiba ütköztek. Előszörban a tanítók képviselőének hiányát, illetve a léviták és a helyettes lelkészek szavazati jogának érvényességét vetették fel, de azt is szóvá tették, hogy szavazásra kijelölt helyiségben a megengedett öt szavazatra jogosult személy helyett mindvégig 15–30 személy tartózkodott, akik a szavazókat nyilvánvalóan befolyásolták. Ezen állításukat Vajna Ernő és Simon Endre lelkészek is alátámasztották.³⁵ Végül a jegyzőkönyv hitelességét kérdőjelezték meg, azt állítva, hogy annak hitelestésére sem az elnök sem a közgyűlés nem kért fel senkit, illetve azt is kifogásolták, hogy néhány közgyűlési meghívó kiküldésének elmulasztása miatt néhány világi képviselő nem élhetett szavazati jogával.³⁶ A fent említett fogalmazványon kívül Simon Endre szentgericei lelkész április 22-én, illetve 25-én két újabb panaszlevelet küldött Farkas Jenő esperesnek. Ezekben a lelkész a felsoroltakat azzal egészítette ki, hogy a szavazás alatt a szavazóteremben a küldötteken kívül egy állami tisztviselő is jelen volt, aki folyamatosan zavarta a választás lebonyolítását, valamint azt is felvetette, hogy a szavazáson a két esperes jelölt is voksolt, holott az egyházmegye működési szabályzatának 31. §-a értelmében a személyes ügyekben érdekelt fél nem szavazhatott.³⁷

A fent sorolt érvek, illetve ezek nyomán az Igazgatótanács által hozott esetleges negatív, a választások eredményét megsemmisítő döntés miatt elbizonytalanodott Farkas Jenő esperes a régi egyházmegyei struktúra fenntartásának gondolatát is fontolóra vette. Ezt a lehetőséget, illetve a fellebbezési ügy sarkalatos kérdéseit bizalmas beszélgetés keretében elődjével is megvitatta. Tóthfalusi József április 29-i levelében fogalmazta meg a fellebbezéssel szembeni ellenérveit, és a kialakult helyzetért elsősorban az Igazgatótanácsot tette felelőssé. Úgy vélte, hogy célszerű lett volna az új egyházmegyét létrehozó közgyűlés levezetését a főhatóságnak magára vállalnia, ami által e kényes helyzet elkerülhető lett volna. Ugyanakkor határozottan kifejtette, hogy a megkezdett folyamatot folytatni kell, a fellebbezést el kell utasítani, és a „terrornak” engedni nem szabad!³⁸

A vitás kérdést tovább mélyítette a kolozsvári Újság 1927. május 1-i számában³⁹ megjelent cikk, amely „illetékes helyről nyert információkra” támaszkodva közölte, hogy a választásokon súlyos formai hibák történtek, amelyek miatt azt meg kell semmisíteni.

³⁴ A Marosi Református Egyházmegye keblí szabályzata és utasítása. Marosvásárhely, 1915. (A továbbiakban Szabályzat)

³⁵ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. II. 581/9. 6.

³⁶ A fenti állítást Dr. Márton István ügyvédnek, a Májai Református Egyházközség világi képviselőjének április 21-én kelt nyilatkozatával támasztották alá.

³⁷ Szabályzat. 12.

³⁸ EmeiLvt. Közigazgatási iratok. II. 581/9. 8.

³⁹ A nevezett kolozsvári kiadvány fent említett számát eddig nem sikerült fellelnünk.

A cikk írója elsősorban az Igazgatótanácshoz felküldött nem hitelesített választási jegyzőkönyvre utalt, majd a Marosi egyházmegyét cinikusan „legsötétebb maros” jelzővel illette. Farkas Jenő esperes az Igazgatótanácshoz küldött levelében megdöbbenését kifejezve, a felsorolt vádak határozottan elutasította, és a főhatóság egyik alkalmazottját tette felelőssé a hamis információk terjesztéséért.⁴⁰ Az Igazgatótanács a május 4-i érélyes hangvételű nyilatkozatában elhatárolódott az Újságban megjelentektől, és felszólította az esperest, „hogym közügyekben ne érzékenykedjék, mert egy magasabb hivatal viselő egyén gyakran ki van téve a kritikának és támadásnak, de ha az embernek igazsága van, nem félhet az alaptalan támadásoktól.”⁴¹ Továbbá a választási jegyzőkönyv mellett az ügyre vonatkozó részletes jelentés felküldését sürgették, hogy azt a májusi igazgatótanács ülésen tárgyalhassák.⁴²

Farkas Jenő a fellebbezésben foglalt vádpontok minden részletére kiterjedő jelentést küldött, a választási jegyzőkönyv kíséretében az Igazgatótanácsnak. Ebben egyértelművé tette a választások törvényességét és hitelességét, és arra kérte a főhatóságot, hogy az új egyházmegye létrejöttét erősítse meg, hiszen „a választások megsemmisítése és új választás kitűzése ismételtén és még jobban felkavarná az új egyházmegye közéletét és újabb alkalmat adna ama,» nem is protestáns állami tisztviselő «-nek újabb tréfálkozására papjainkkal, világi híveinkkel és egyházunkkal. Ami semmiképp sem lehet kívánatos.”⁴³ A fellebbezőknek szánt cinikus megjegyzés ellenére az Igazgatótanács az esperes jelentését elfogadta, és az ügyet a május 24-i ülésen tárgyalta. A rendelkezésre álló adatokat, illetve az esperesi jelentésben foglalt érveket mérlegelve a főhatóság a választások ügyében a következő döntést hozta: „[...] tekintettel arra, hogy a fellebbezésben felhozott indokok részint nem helytállóak, részint teljességgel nem elegendők a választások érvénytelenítésére, tekintettel végül arra, hogy az új választás elrendelése az egyházmegye felzavart nyugalma még jobban felforgatná, s annak eredményes működését hosszú időre lehetetlenné tenné: Igazgatótanácsunk a fellebbezés visszautasításával a bekecsalji egyházmegyében megejtett választásokat megerősíti, s felkéri a marosi egyházmegye esperesét, hogy az új egyházmegye tanácsát sürgősen hívja össze, Kolozsvári Józseftől az esküt vegye be, hogy az egyházmegyei tanács az új esperes vezetése alatt a megválasztott többi tisztviselő eskütétele és a hivatalok átvétele [...] iránt intézkedhessék.”⁴⁴ Az igazgatótanács döntés értelmében a Bekecsaljai Református Egyházmegye 32 lelkészszéggel⁴⁵ és 25896 lélekkel lényegében – egyházi viszonylatban – hivatalosan is megkezdhetette működését. Az új egyházmegyének a továbbiakban 26 rendes

⁴⁰ EmeiLvt. II. 581/9. 9.

⁴¹ IgTanLvt. I/15./1927. I/3 (1346).

⁴² EmeiLvt. II. 581/9. 10.

⁴³ Uo. 13.

⁴⁴ IgTanLvt. I/15./1927. I/5 (4239).

⁴⁵ A Bekecsaljai Egyházmegye a következő lelkészszékeket foglalta magába: Bede, Berekeresztúr, Csíkfalva, Erdőszentgyörgy, Geges, Gyulakuta, Havad, Havadtő, Harasztkerék, Kebele, Kelemenelke, Kendő, Kibéd, Mája, Makfalva, Márkod, Nyárádmagyaros, Nyárádselye, Nyárádszentanna, Nyárádszentimre,

lelkészt és négy lévitát, valamint a 34 felekezeti iskolában 28 férfi és 11 nőtanítót kellett foglalkoztatnia, illetve javadalmaznia.⁴⁶

Összefoglalás

Az 1927. májusi döntésével az Igazgatótanács olyan folyamatot zárt le, amelyet az egymásnak feszülő ellentétek, nézetkülönbségek, illetve sokszor a személyeskedésig menő viták ellenére az érintettek többsége elfogadható eredményként könyvelhetett el. A két egyházmegye adminisztrálása ez által ugyan könnyebbé vált, de ennek ellenére a gazdasági és főleg a belmissziót érintő problémák – árnyaltabb formában ugyan – de tovább is fennmaradtak.

A nyárádszeredai központú új egyházmegye tanácsának tagjai 1927. június 1-jén,⁴⁷ főgondnoka és gondnoka pedig a június 10-i közgyűlésen tették le a hivatali esküt. Utóbbi alkalommal került sor az Kolozsvári József esperes székfoglaló beszédére, illetve az egyházkerületi képviselők, a tanító képviselők és a rövidített mandátummal rendelkező egyházmegyei tisztviselők megválasztására is.⁴⁸ Az egyházmegye teljes jogú elismeréséhez még csak a Kultuszminisztérium jóváhagyása hiányzott. Kolozsvári József esperes 1927. augusztus 29-én kérte az Igazgatótanácsot, hogy próbálja meg hivatalos működéshez szükséges jóváhagyást megszerezni.⁴⁹ A főhatóság novemberben felküldött kérését a Kultuszminisztérium azzal a megjegyzéssel utasította el, hogy nincs lehetősége az Erdélyi Egyházkerület számára meghatározott esperesi állások számát megnövelni.⁵⁰ Ezzel a döntéssel lényegében azt az állami segílyt utasította el, amellyel az új egyházmegye működéséhez szükséges anyagi feltételek egy részét megteremthette volna. Kolozsvári Józsefnek a Református Szemlében közzétett borúlátó gondolatai körvonalazódni látszottak, hiszen az esperes 1927 decemberében, az egyházmegyei hivatalok berendezkedéséhez szükséges anyagi keret hiányában 20 ezer lejes kamatmentes kölcsönt kért az Igazgatótanács-tól.⁵¹ Minden kezdeti nehézség ellenére a Bekecsaljai Református Egyházmegye végül életképesnek bizonyult, és 1968-ig, az új megyerendszer kialakulásáig fennmaradt.

Nyárádszentsimon, Nyárádszereda, Sóvár, Székelyabod, Székelybő, Székelyszentistván, Székelytomp, Szentgerice, Szováta, Szövérd, Torboszló és Vadasd.

⁴⁶ EmeiLvt. Marosi eme. KözgyJkv. 58–59.

⁴⁷ IgTanLvt. I/15./1927, I/8 (5198).

⁴⁸ Bekecsaljai eme. KözgyJkv. 13–18.

⁴⁹ IgTanLvt. I/15./1927, I/14 (8202).

⁵⁰ Uo. I/17 (50947)

⁵¹ Uo. I/17 (12223).

Felhasznált irodalom

- A Marosi Református Egyházmegye kebli szabályzata és utasítása.* Marosvásárhely, 1915.
- Dr. Dávid György: A marosi egyházmegye kettéválasztásához. *Református Szemle.* XVIII (1925). 51. sz. 822–824.
- Dr. Dávid György: Ismét a református egyházmegye kettéosztásához. *Református Szemle.* XIX (1926). 7. sz. 101–103.
- IMREH Barna: Papok, léviták és mesterek a marosi református egyházmegyében a XVII–XIX. században. *Egyháztörténet.* II (1944). 3–4. sz. 137–162.
- JUHÁSZ István: *A székelyföldi református egyházmegyék.* Kolozsvár, 1947.
- KOLOZSVÁRI József: „A marosi egyházmegye kettéválasztásához”. *Református Szemle.* XIX (1926). 4. sz. 51–53.
- ŐSZ Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára.* Budapest, 2013.
- SIPOS Gábor: *A romániai református egyház intézményrendszere a két világháború között.* <http://korunk.org/?q=node/6858>
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=244>

*Dávid István:*¹

Az erdélyi orgonatáj fotográfusa – Buzogány Dezső orgonaképei (Mozaikok, nem csak zenéről)

The photographer of the Transylvanian Organ Landscape – Organ Photos made by Dezső Buzogány (Mosaics, not only from Music).

To take a photo inventory of the Transylvanian organs is not only a musical or artistic challenge. It is more important to have friendly relations between the organist – like researcher of the instrument – and the photographer of these marvelous artistic facades. In this article there are presented some pleasant mosaics, memories, remembrances from the past, about the beginning and getting stronger of such a professional collaboration with new and new experiences. In the book *Organ-Monuments in Transylvania* written by the organist István Dávid, there are more than 30 photos in the Picture Index, each made by prof. Dezső Buzogány. The number of offered photos was much more, some of them with historic value, as the situation changed ever since. This article included 6 Buzogány-photos from the Transylvanian Organ Landscape, made years ago, by the young pastor of Selye and Ádamos Reformed Congregations. And you will find here 6 organs, with a short history of each other as: Segesvár (Sighişoara), Ádamos (Adămuş), Agyagfalva (Lutiţa), Medgyes (Mediaş), Siménfalva (Şimoneşti), Kolozsvár (Cluj).

Keywords: church music, organs, memories, Buzogány Dezső

Amikor a neves és elismert professzor köszöntésére régi ismerősként, munkatársként vállalkozom, elkerülhetetlen a személyes, szubjektív hangvétel. Elnézést kérek ezért az olvasótól, de szakmai barátságunk okán és többszöri együtt gondolkodásunk immár beérett eredményeiben, feloldozást érzek az illetén indítás miatt.

---

¹ Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: david.istvan@kre.hu

Buzogány Dezsőt Segesváron ismertem meg, Erdély egyik legpatinásabb középkori városában, ahol lelkipásztor bátyám a teológiára készülő fiatalembert jó tanácsokkal, majd lelkesi ajánlással látta el. Egy közeli faluból származó segesvári ifjú és egy városi lelkesi szolgálatra elhívott művészettörténész beszélgetésébe csöppentem, egy családi látogatás alkalmával. Kezdő zenetanárként természetesen a liturgia hangszere, az orgona is szóba került, különös tekintettel a történelmi város két gyönyörű historikus hangszerére, a szász orgonakultúra ismert két gyöngyszemére. E kapcsolat a maga természetességével erősödött és az erdélyi egyházművészet környezetében érlelődött tovább.

A kolozsvári Teológia dísztermében egykor rendszeresen gyakoroltam. Itt egy értékes kis orgona állt, melyet a város evangélikus templomából vásároltak meg 1913-ban. Szerettem ezt a hangszert, masszív kemény billentése fizikailag megdolgoztatott, markáns intonációja és a régi hangszerekre jellemző patinás hangzása mindig inspirálóan hatott. A brassói Fekete templom hatalmas orgonáját építő berlini mester Carl August Buchholz tanítványa, Heinrich. Maywald építette 1841-ben. Kiválóan alkalmas volt a művekkel való ismerkedésre. Több alkalommal feltűnt, hogy a teológus-hallgatók, bebenyitottak a földszinti ajtón, vagy beültek egy kis zenét hallgatni. Később a karzatra is „felmerészkedtek.” Kifüggesztett órarend jelezte a gyakorlásra jogosultak pontos időbeosztását. Dezső is rendszeres „vendégem” volt. Igaz: ott inkább én voltam (és vagyok ma is) a vendég. Gyakorlásaim második emeleti helyszínére igyekezve, egy alkalommal meglepve tapasztaltam, hogy valaki az én általam korábban játszott egyik orgonaművet szólaltatja meg, „fül után”, emlékezetből idézve fel annak részleteit. Mondanom sem kell, hogy Buzogány-deák volt a „tettes,” aki egy idő után – jó házigazdaként – már valósággal gondomat viselte. Volt, hogy lapozásra kértem, vagy a hangszínek változtatását biztosító regiszterhúzó mozgatásában segédkezett – mindig önzetlenül. Egyik hosszúra nyúlt gyakorlásom alkalmával, kiflivel és joghurttal jelent meg – nehogy bármiben hiányt szenvedjen a hangzatokkal küszködő kollégája. Különös hangulata volt ezeknek a „zenés” találkozóknak a Maywald orgona klaviatúrája mellett. A hangszer billentyűit időnként szabályozni kellett, így a csavarokat határoló dísz-takaróléc belső oldalán régi neveket és tréfás ceruzabeírásokat fedeztünk fel, egykori hallgatók humorának lenyomatait: „X.Y. N.N. *cantor rusticus és regiszter tovatologató*” – szolt az egyik ilyen bejegyzés. Kettőnk akkori kapcsolatát, talán legjobban ez az időtálló – immár több évtizedes – humoros firka jellemzi.

Visszaköszön egy másik közös „szereplésünk”, egy esküvő előtti szituáció szülte rögtönzött sziporka. A Farkas utcai templom nagyszerű Angster orgonáján gyakoroltam Henry Purcell: Trumpet-Tune darabjának Marcel Dupré-féle átíratát. A rendkívül szuggesztív induló, különösen jól érvényesült a franciás trombiták által és fanfáros zengése hatásosan kelt életre a csodálatos akusztikában. Arra lettem figyelmes, hogy a mellettem „fülelő” későbbi professzor – Arany Jánost idézve – „hirtelen, egy iramodással a (karzat-) mellvédnél terem”, majd a meglepettségem parányi pánikszünetében felém fordulva ezt

harsogja: "Jó bé a Király! Embër!" Kedves pillanatkép. Talán akkor, ott, a lenyűgöző hangszer előtt beszélgettünk először arról, hogy milyen nehéz feladat lehet ezeket a szép, olykor hatalmas orgonahomlokzatokat fotózni. Későbbi munkakapcsolatunk ilyen élmények hatására formálódott.

Természetesen alakuló orgona-barátságunk egyik legkifejezőbb alkalmá a Marosvásárhelyi Kultúrpalota romantikus hangszerének restaurálását követő avatókoncert, pontosabban odautazásunk körülményei. Korábban többször jártam már Kozma Máttyás orgonaművészhez darabokat előjátszani. Mindig a hangversenyorgonánál találkoztunk a Palota dísztermében. Meghatározó zenei élményeim közé tartozik mindmáig a hatalmas romantikus Rieger-orgona, akkor még eredeti állapotában, eredeti játszóasztallal. 1913-ban épült, akkor az ország legjobb hangversenyorgonájaként. A reménybeli restaurálás mindenkit foglalkoztatott, megnyíló lehetőségének híre pedig hamar elterjedt Erdélyben. Így kapott családunk is meghívót a nagy eseményre, 1980 őszén. A Bethlen-bástya körül lehattunk, gépkocsival próbáltunk besorolni a Tordai-úti felkanyarodáshoz, hogy Vásárhelyre utazzunk feleségemmel. A zavaros közlekedési szituáció kellős közepén hirtelen Dezső barátunk állt előttünk, éppen ereszkedett lefelé a Tordai útról, otthona felé tartva." Hová-hová?" – kérdezte meglepetten. „Orgona-avatóra, Vásárhelyre!” – válaszoltam sietve. Öt másodperc múlva már a kétajtós „bogár”-ban ült és mi – egy eltérített bentlakóval gazdagodva – együtt kapaszkodhattunk neki a Feleki-tető macskaköves meredekének. Így utaztunk a rendszerváltás előtti Erdély egyik legnagyobb orgonatörténeti eseményére.

Az erdélyi orgonatáj kutatása során sok kollégától kaptam segítséget. A *Műemlékorgonák Erdélyben*² című monográfiámban több mint harminc Buzogány-fotó található, de az akkor felajánlott képek száma ennél magasabb. Ezekből állt össze az a kis „orgona”-csokor, melyet az olvasóval együtt a továbbiakban átnyújtani kívánok. A Nyárad-mente vagy a Küküllők völgye gyülekezeteinek orgonáit, a selyei majd ádamosi parókia fiatal lakójának önzetlen közreműködésével sikerült rögzíteni. Segesvári vagy medgyesi hangverseny-élmények után indultunk útnak, és az első időszakban még együtt próbálkoztunk a fotografálás ideális körülményeinek megteremtésével. Létra után szaladgáltunk, küszködünk a templomtérbe belógó csillárokkal és búzakoszorúkkal, nemegyszer ezek gazdáival, ha a stallumok tetejére kellett felmászni a cél érdekében. Emlegettük is az Egyházkerület egykori fotósát Kabay Bélát, akinek a hatvanas évek elején, még a templomok villamosítása előtt sikerült értékes belső felvételeket készítenie. Egy-egy hangszer már csak e fotókon látható.

Dezsővel később elváltak útjaink, de egyházművészeti és egyháztörténeti témákban az orgona mindmáig összekötő kapocs maradt közöttünk. A rendszerváltás után külföldi ösztöndíjas, majd teológiai tanár és tudományágát doktori szinten művelő egyetemi

---

² DÁVID István: *Műemlékorgonák Erdélyben*. Polis-Balassi, Kolozsvár-Budapest, 1996.

professzor lett. Ma, évtizedek múltán, az ő vezetésével egész kutatócsoport dolgozik egyházunk történeti értékeinek felleltározásán.³ Több száz orgona-fotó készült azóta az ő buzdítására, az egyháztörténeti kutatócsoport lelkes fiataljai által újabban készítették, szintén ide sorolhatók. Értékmentő munkájuk csak Bartók, Kodály, Lajtha népdalgyűjtéseihez hasonlítható. Tanítványainak egyike egyháztörténészként orgonatortóneti témában doktorált⁴ és megtisztelve éreztem magam, hogy – az előzményekre való tekintettel is – opponensként tanúja lehettem az utánpótlás felnövekedésének.

Az utóbbi időszak orgonatortóneti pillanatképei és felvételei – függetlenül attól, hogy kik készítették és szövegben, avagy képekben tudósítanak a sokszor szomorú valóságról – megnyugtató bizonyítékok számomra: Buzogány professzor kezében ma is „biztosan működik az objektív, jó és érzékeny filmtekercset használ és az előhívó is kiváló minőségű...”. Látja és láttatni tudja mindazt, ami egykor volt, és ami ma a valóság Erdélyben. Adjá Isten, hogy még sokáig tehesse!

*

A Műemlékorgonák Erdélyben kötet számára készített Buzogány felvételek listája:⁵ Ádámos (U), Agyagfalva (R), Apold (E), Bözöd (R), Dicsőszentmárton (R), Gagy (U), Geges (R), Gyepes (U), Havad (R), Héderfája (R), Keménynagyszöllős (E), Kendilóna (R), Kisfülpös (R), Kolozsborsa (R), Kolozsvár (R-Belváros), Magyarfülpös (R), Magyarkirályfalva (R), Mája (R), Marosvécs (R), Medgyes (E), Nyárádmagyarós (R), Nyárádszereda (R), Segesvár (E), Segesvár (R), Siménfalva (R), Szamosújvár (R), Szék (K), Székelyderzs (U), Székelymuzsna (R), Szentábrahám (U), Szépkenyerűszentmárton (R), Torboszló (R), Váhlid (E).

Segesvár – Klosterkirche

Az erdélyi orgonaépítész 17. századi kiteljesedése a felvidékről származó Johannes Vest személyéhez köthető. Legrégebbi hangszereink ebből az időszakból maradtak ránk. Az eperjesi mester 1671-1673 között építette fel a nagyszebeni evangélikus székes-egyház orgonáját. A korabeli leírások az ország legnagyobb és legnagyszerűbb hangszerének tartották.

---

³ BUZOGÁNY Dezső – SIPOS Gábor (szerk.): *A Történelmi Küküllői Református Egyházmegye Egyházközségeinek történeti katasztere, 1648-1800. I-IV.* Koinonia, Kolozsvár, 2008-2012.

⁴ SIPOS Dávid: *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyéek orgonáinak története.* PhD értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár 2016.

⁵ Rövidítések: (R) - református, (E) - evangélikus, (U) - unitárius

A segesvári domonkosok egykori temploma számára (ma Klosterkirche) 1680-ban egy valamivel kisebb orgonát készített, mely megkapó hasonlóságot mutat korábbi munkájával. Mindkét orgona díszes homlokzatát Jeremias Stranovius és Paul Demosch készítették. Vest orgonájának belsejét 1905-ben a Rieger & Jägerndorf cég romantikus stílusban átépítette, homlokzata azonban eredeti állapotában maradt.

Ádámos – Unitárius templom

„Az ádamosi gyülekezet 1836-ban leelőlegezett 103 magyar forinttal egy orgonát, de csak 1839-ben vehette át azt. Közadakozásból készenlétben áll a pénz, gabona, majorság, bor, de a hosszúra nyúlt beszerzési gond okát nem ismerjük. Elszámolnak 12 fuvar

Segesvárra, 5 fuvar Berethalomba és Százkézdre is egy követnek napidíjat fizettek. A festetlen leszállított, 6 változatú orgonát segesvári mester, Goosz János készítette.”⁶

Agyagfalva – Református templom

„1839. Május 23. Egy Új orgonának készítése végett szegődött meg ezen Agyagfalvi Eklésia Brassó Vidéki Keresztényfalvi Schwáb Mártonnal 1300 m. forintokban és 10 Köből Búzában, kulináréra minden gazdától egy tyúk és 10 tojás... A fa munkáját azelőtt

---

⁶ SIMÉN Domokos: *Régi orgonák és énekkarok a volt küküllői egyházakörben*. In. Keresztény Magvető 94. Kolozsvár 1988/2. 87.

jó rendire megkészítették volt... ezen év November hónapja 10. Napján... fel is szenteltetett.”⁷

Medgyes – Evangélikus templom

Az orgona építője Johannes Hahn (1712. Lőcse – 1783. Nagyszeben). A felvidéki mester 1743-ban dolgozott először Erdélyben a nagysinki orgonán. 1746-ban telepedett le Nagyszebenben, orgonáinak száma meghaladja a 40-et.⁸ Főleg nagyméretű pozitívokat

---

⁷ Agyagfalvi Protocollum 20.

⁸ Hermann BINDER: *Orgeln in Siebenbürgen*. Kludenbach 2000. 37-38.

épített, számost közülük református templomokban találunk. Ismertebb hangszerei: Kolozsvár (Szt. Mihály templom – 1753), Kolozsvár (Farkas-utcai templom – 1765), Marosvécs (Református templom – 1757) Legnagyobb orgonáját Medgyesen építette fel 1755-ben.

Siménfalva – Református templom

Johannes Prause sziléziai származású orgonaépítő 1780 körül alapított műhelyt Brassóban és 1800-ig csaknem 30 orgonát épített.⁹ Kiemelkedő értékű alkotása a besztercei evangélikus templom számára készült. Egy kisméretű hangszere – már átalakított állapotban

---

⁹ Hermann BINDER : im. 79-81.

– a brassói Csioflek orgonajavító testvérek közvetítésével került Siménfalvára. Ezer koronáért vették, és a templom felszentelésének századik évfordulóján szólalt meg először, 1906. július 1-én.¹⁰ Érdekességgént feljegyezték, hogy 1918-ban az orgona azért menekült meg a kötelező orgonasíp-rekvirálástól, mert Szász Károly lelkipásztor bezárta a templomot, és a bizottság érkezése előtt elutazott.¹¹ A jelen felvétel történeti értékű, a hangszert még az árvíz előtti állapotában mutatja. 2006-ban Papp Zoltán székelyudvarhelyi orgonaépítő restaurálta és a templom újjáépítése után eredeti formájában állította helyre.

Kolozsvár – Farkas utcai templom

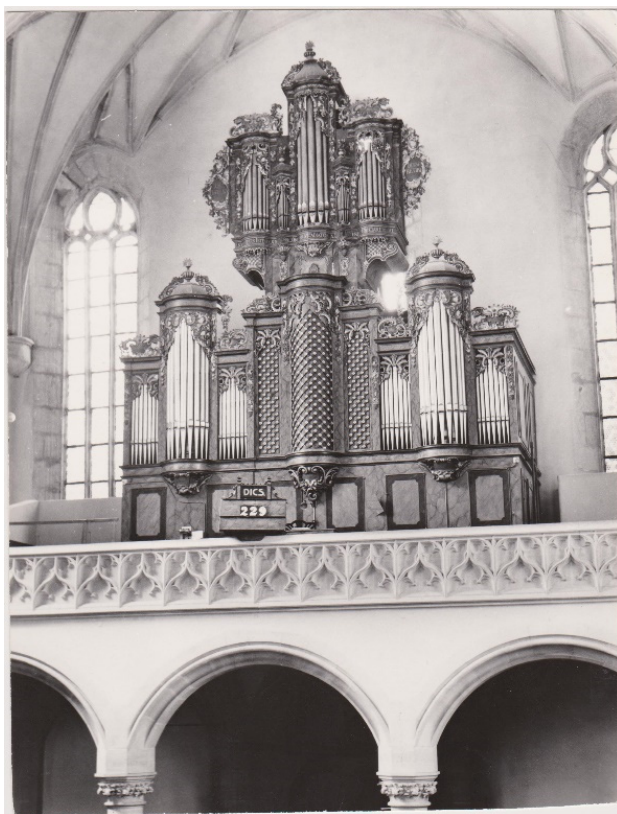
A templom történeti adatai között a legrégebb orgonaaadalék 1534-ből származik. Ekkor említik az obszerváns ferencesek kolostorának orgonistájaként Kassai Bonaventurát.

---

¹⁰ Egyh. jkv.I/2.115,116.

¹¹ Az Erdélyi Református Egyházkerület 1977-es orgona összeírása.

A reneszánsz hangszer megsemmisült, azonban a függesztett orgonakarzat és a sekrestyeajtó fölötti emeleti bejáró nyomait a legutóbbi restaurálás során, a szentély déli falán sikerült láthatóvá tenni.¹² A templom második hangszerét Johannes Hahn, a megyesi orgona kapcsán már említett nagyszzebeni orgonaépítő készítette. 1765-ben állították fel a templom keleti részében. A reformátusok számára készített hangszerek legelső ma is meglévő példánya. Festéséről, 270 magyar forint értékben, 1766-ban kötöttek szerződést „Szebenbe(n) lakó Honestus Kép-íróval Johannes Weiss ökegyelmével.” A hangszer mai formáját 1913-ban nyerte el. Az előző évben felépített nyugati kőkarzatra Angster József pécsi orgonaépítő egy 24 regiszteres új hangszert készített. A Műemlékek Országos Bizottsága azonban felfigyelt a díszes 18. századi szekrényre és ezért az épülő orgona megtervezésénél figyelembe kellett venni a régi stíluselemeit. Az új hangszer és a csúcsában elhelyezett régi orgonaszekrény impozáns összképe, felépítése óta változatlan.

¹² Az orgona történetével bővebben foglalkozik: DÁVID István: A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma. In: Református Szemle (2013./6) 662-680.

Felhasznált irodalom

- Az Erdélyi Református Egyházkerület 1977-es orgona összeírása.
BINDER, Hermann: *Orgeln in Siebenbürgen*. Kludenbach 2000.
BUZOGÁNY Dezső – SIPOS Gábor (szerk.): *A Történelmi Küküllői Református Egyházmegye Egyházközségeinek történeti katasztere, 1648-1800*. I-IV. Koinónia, Kolozsvár, 2008–2012.
DÁVID István: *Műemlékorgonák Erdélyben*. Polis–Balassi, Kolozsvár–Budapest, 1996.
DÁVID István: *Erdély XVIII. századi orgonaépítésze és hatása a magyar református egyházban*. DLA értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2001.
DÁVID István: *A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma*. In: *Református Szemle* (2013./6)
SIPOS Dávid: *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonáinak története*. PhD értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár 2016.
SIMÉN Domokos: *Régi orgonák és énekkarok a volt küküllői egyházkörben*. In: *Keresztény Magvető* 94. Kolozsvár, 1988/2.

Dávid István:¹

The Organ Building Art in the Hungarian Reformed Church²

Analysing the organ building activity in the Hungarian Reformed Church we have to start from the age of Reformation. We have an 'organ' which dates back before the Reformation: a wall painting from the end the 14th century, the portativ from Nagyalambfalva (Transylvania).³

One of the most exciting periods of European organ history is at the end of the 15th century and the first part of the 16th century. We know the types of several organs used mostly in Germany and Holland in the religious services of that time (Blockwerk, Regal, Positiv). We are sure that the new development of the instrument, namely the connection of these types and the appearance of the so-called and well-known „church organ” with 2 or 3 keyboards started in the 16th century too, at the same time as the Reformation. Therefore, the several directions and differences of religions had a great influence on organ building.⁴

The Hungarian Reformed Church, as a result of the Puritan conception, did not approve of instrumental music in their liturgy. Therefore, it is important to mention the opinion of such personalities of the Reformation as: Luther, Zwingli, Calvin and István Geleji Katona, the bishop of Calvinist orthodoxy till 1633 in Gyulafehérvár (Transylvania). Some communities and ministers – even in our days – are not able to make a balance between Calvin's opinion and the actual situation. It is well known, that Calvin was against the use of the organs in services, but at the same time, not against the arts and music, which – in his words – is 'gratia generalis' given by God to humanity.

We have sources about the opinion of Hungarian synods from Debrecen, from 1562 and 1567. So, the 17th century is an „organless period” among the Hungarian Reformed communities, but some equipment, for example, a special music stand ('singing

---

¹ Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: david.istvan@kre.hu

² Presentation on the International Organ Conference: *Organbuilding in Central Europe*, organized in Ruzomberok (Rózsahegy) Slovakia, 21-th of October 2005.

³ István DÁVID: *Műemlékorgonák Erdélyben.* (Organ-Monuments in Transylvania) Polis-Balassi, Kolozsvár-Budapest, 1996.

⁴ István DÁVID: *Erdély 18. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban.* (The Transylvanian Organ Building of the 18th century, and its influence in the Hungarian Reformed Church.) DLA dissertation, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2001.

chair') for the cantor shows the presence of an active Gregorian chant in early protestant church music. The Reformed Congregations issued an interdiction which allowed the use of organs in churches only after the synod of Bögöz (Mugeni) in 1761, while the Unitarian Churches only after 1806. Therefore, their first organs were used ('second-hand') instruments with great historic value from the previous centuries. The first organs used in the Hungarian Reformed liturgy were built in Transylvania, but we cannot speak about political borders, when we are discussing organ making. Many of these instruments made by builders like Johannes West (from Banská Bystrica to Hermannstadt), Johannes Hahn (born in Levoca, in 1712), Johannes Prause (origin from Silesia), or later, István Kolonics (from Bácska –Yugoslavia) demonstrate this. In the history of organ building we can discover a remarkable instrumental migration, mostly from the Saxon Lutheran Church to the Hungarian communities in Transylvania and from the Catholics to Calvinists in Hungary.

The number of organs in the Reformed Church of Hungary and Transylvania can be estimated at about one and a half thousand, the exact number is unknown yet.

Actually, we have the list of those organs which had been bought by the Reformed and Unitarian congregations after the 1761 synod, and we also have the order of appearance and spread of organs in the Hungarian Reformed Churches. We know – more or less – exactly when and where the first organ of each congregation had been built: from the middle of the 18th century to the beginning of the 19th century in the area of Transylvania and Partium, and from the 19th century in the territory of modern Hungary. So, we can say that the appearance of the instrument for the Hungarian Reformed communities started from the Carpathian Corner in Sepsiszentgyörgy in 1753, and slowly –in nearly 100 years – its use was accepted by all the Reformed churches of Hungary. Between 1750–1800 about 50, between 1800–1850 more than 150 organs were built in Transylvania. There were some exceptions in Hungary too: we know about organs from Debrecen College in 1764 and in Golop (1728).

Appearance and spreading of organs (1728–1840)⁵

Transylvania		Hungary	
		1728	Golop
1753	Sepsiszentgyörgy		
1756	Köpec		
1757	Kézdivásárhely Marosvécs		
1760	Erdőfüle		
1761	Bögöz Kendilona?		
1762	Felsőboldogfalva		
		1764	Debrecen Kollégium (Positiv)
1765	Kolozsvár – Central Church		
1768	Torda-Ótorda		
1769	Szilágysomlyó		
1770	Bonyha Szék		
1771	Nagyölyves		
1774	Nagyercse		
1775	Kolozsvár-Alsóváros		
1776	Rugonfalva		
1777	Bágy		
1778	Déva		
1780	Dés		
1781	Bonchida		
1782	Patakfalva		
1784	Szászrégen-Magyarrégen Nagybánya?		
1785	Piskolt		
1786	Illyefalva Nagyszeben Magyaró		
1787	Sepsiszentgyörgy-Szemerja		
1788	Marosvásárhely Zilah		
1789	Nagyborosnyó		
1790	Koronka Középajta		
1791	Sárosmagyarberkesz		
1792	Nagykend		

⁵ The list was recently completed with new researches by the PhD dissertation of Dávid SIPOS: *A történelmi dési, széki és görögényi református egyházmegyék orgonáinak története.* (The Organ History in the Historical Reformed Church Counties (Districts) of Dej, Sic and Gurghiu.) Babeş-Bolyai University, Kolozsvár, 2016.

Transylvania		Hungary	
	Marosfelfalu Pókakeresztúr		
1793	Nagygalambfalva Székelyvaja		
1794	Somosd		
1796	Kovászna Magyarigen		
1797	Nagybacon		
1798	Bánffyhunyard		
1799	Bibarcfalva Magyarbikal Szászcsávás		
1800	Dálnok Zsibó Betlen		
1802	Héderfája		
1803	Balavásár Etéd Almásmálom		
1805	Kányád Magyarvalkó		
		1806	Soltvadkert ?
1807	Magyarkirályfalva		
		1808	Hajdúböszörmény
1809	Felsősófalva Székelyszenterzsébet		
1810	Kökös	1810	Mályinka
1811	Nagyenyed Székelymuzsna	1811	Mohács Kecskemét
1813	Kalotadámos	1813	Siklós
1814	Farcád Kelementelke Szatmárnémeti		
1815	Harasztos		
1816	Erdőcsinád?	1816	Árány
1817	Görgényszentimre	1817	Hajdúszoboszló
1818	Abafája Rákosd Mezőkeszű		
1819	Zsobok Ördögösfüzes		
1820	Harangláb Holtmaros Szilágyzovány	1820	Bükkábrány Gerjen
1821	Petek	1821	Gyula Miskolc – Kossuth Street Szeremle

Transylvania		Hungary	
1822	Kőrispatak Torda-Újtorda		
1823	Magyarvista Alsóbölkény Melegföldvár Retteg		
1824	Bodos	1824	Dömsöd
1825	Tancs		
1826	Havad	1826	Solt
1827	Kolozsborsa		
1828	Magyarlóna Nagybánya	1828	Fülöpszállás
1829	Somkerék		
1830	Vámosgálfalva	1830	Budapest Kálvin Square Hódmezővásárhely Debrecen – Kollégium (Oratórium)
1832	Magyarkecel Bálványosvára		
1833	Magyarfenes Nyáradkarácsony-Folyfalva Szászníres	1833	Szalaszend-Szala
1834	Kolozs Szolokma		
		1835	Túrkeve
1836	Fiatfalva Küsmöd Türe		
		1838	Debrecen – Great Church
1839	Agyagfalva Sepsiszentkirály Szövérd Körtvélyfája	1839	Tata
1840	Marosbogát Mezőcsávás Vásaszút	1840	Berettyóújfalu Hódmezővásárhely New Church

We have documents about two registrations of organs: the first from 1885,⁶ the second from the end of the 20th century (1977, 1985-1987). Let us see the number and the development of organs in each districts of the Reformed Church.

⁶ János BOGÁR: *Adatok az orgona történetéből*. Református Egyház, 1974, 236.

The organs in the Hungarian Reformed Church

Districts	General Registration 1885			Recent registrations			
	Congregations	Organs		1977	1985	1987	Total
			%				
Transylvania (Kolozsvár)	530	268	50,56	373			373
Partium (Nagyvárad)						114	114
Transylvania total:	530	268					487
Danube (Budapest)	252	84	33,33		190		190
Tiszáninnen (Miskolc)	347	35	10,8		146		146
Tiszántúl (Debrecen)	556	110	19,78		229		229
Transdanubian (Pápa)	288	20	6,94		135		135
Hungary total:	1443	249	17,26		700		700
Total:	1973	517	26,20				1187

These marvellous and monumental instrumental buildings can be contrasted to the products of several small workshops developed from the middle of the 18th century on. Their presence in Reformed Churches make some rustic and lovely original pieces. These creations are valuable complementary pieces of the European craft of organ-making.

The 20th century brought important changes to Europe and Transylvania accordingly. The two world-wars, then the economic depression and the political limitations made organ-making impossible. Fortunately, poor financial means prevented the existing musical instruments from being rebuilt in the less stylish 20th century style. 1990 is the beginning of new possibilities and new problems too.

So, after 250 years, we have organs – as Luther sad 'Sic nos habemus organa propter iuventutem... – because of our childishness'. But not only because of our childishness! The value of these instruments is over 25-30 thousand million Ft.

We hope that the Hungarian Reformed Church will find a way how these marvellous instruments can be used in the liturgy of our time, and in the future.

Geréb Miklós¹

Ilencfalvi Szász Gerő² (1831–1904) kéziratos hagyatékának feldolgozása

Processing the Manuscripts of Szász Gerő of Ilencfalva (1831–1904).

Szász Gerő was one of the most determining figures of the Transylvanian Reformed Church during the last quarter of the 19th century. He was dean in Kolozsvár, editor of the *Prédikátori Tár* (an omnibus volume of 35 Transylvanian preachers) and also editor of *Erdélyi Protestáns Közlöny* (the main, official newspaper of Transylvanian Reformed Church at that time.) Later he was elected vice bishop, and he stood very close to becoming even bishop of the church. His career, unfortunately, was broken when he lost the reliance of bishop Szász Domokos. He also wrote many poems, however, by publishing them, he never scored full marks from critics. We can admire his portrait also looking to the statue of King Matthew in Kolozsvár, since one of the king's captains was modelled by Szász Gerő. We can find his manuscripts at the Central Archives of Transylvanian Reformed Church under mark „F2”.

This short essay aims to introduce how many and what kind of sermons we can find between Szász Gerő's manuscripts and to show the circumstances of their formation, and the author's attitude to bible-passages has used.

Keywords: Szász Gerő, liberalism, 19th-century theology, sermons, manuscripts

Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában az F2 jelzésű fond 2 kötegben őrzi az egykori egyházkerületi főjegyző hátrahagyott iratait. A 0,2 fm kiterjedésű anyagból egy ember életútja, szellemi terméke tárul a kutató elé. Nem sokan bolygatták ezeket az archív dokumentumokat, pedig a személyes jellegű írások, magánlevelek

---

¹ Geréb Miklós (1984, Tasnád) református lelkész. Tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, valamint a BBTE Református Tanárképző Karán folytatta. Kutatási területe a 19. századi erdélyi református egyháztörténelem. E-mail: gerebmiklos@yahoo.com

² Jól tesszük, ha (újra) bevisszük a köztudatba a nemesi predikátumokat a történeti hitelességen túl azért, mert így nem keverhetjük össze kor- és munkatársával, szemerjait Szász Domokossal. Az ilencfalvi Szász család 1678-ban kapott nemességet. Eredetéről ír: Pálmay József, *Marostorda várme-gye nemes családjai*. Marosvásárhely, 1904. 124.

mellett értékes fényképek, oklevelek, bizonyítványok és rendkívül gazdag teológiai munka vár feldolgozásra.³

1. Ki volt Ilencfalvi Szász Gerő?

Ilencfalvi Szász Gerő szép reményekkel indult az egyházi pályán, s jöllehet a 19. század-végi erdélyi református egyházi élet meghatározó alakjáról beszélünk, a mai teológusok és a nagyközönség számára legalább olyan ismeretlen a neve, mint amennyire nem szorult részletes magyarázatra saját korában: az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban honvéd

---

³ Az intézmény leltára elérhető a világhálón, elektronikus formában. Lásd: <http://www.reformatus.ro/20140530leveltar-ismerteto-leltara.html> (2017. 04.04.)

hadnagyként szolgált⁴, verseivel, mint költő relatív nagy ismeretségre tett szert.⁵ Arany János kemény kritikával fogadta 1861-ben első zsengeit, rámutatva, hogy Szász Gerő költői képeit az abszurditásig bonyolítja, másutt szentimentalizmusával Petőfit utánozza.⁶ A Parnasszus meghódításától még Arany sem riasztotta el, s 1876-ban a Kisfaludy Társaság pályázatára benyújtotta Corday Charlotte⁷ c. „költői beszélyét”. A pályázatot Fejes István műve nyerte, de a *Budapesti Szemle* Értesítő rovatában „b-ó”-val szignált kritikus nem állta meg, hogy kését Szász Gerőn köszörülje ki, s Victor Hugo-epigonnak állította be.⁸ Hogy végül mégiscsak végérvényesen bekerült a magyar irodalomba, azt Tolnai Lajosnak és Szabó Dezsőnek köszönheti. Előbbi *A sötét világ* c. önéletrajzi regényében, utóbbi *Életeim* c. művében változtatja szépirodalmi figurává a 19. századi lelkészt, közegezházi szereplőt – nem túl elismerő jellemrajzzal.⁹ Ha Kolozsvár főterén megállunk Mátyás király szobra előtt, még ott is ő köszön ránk: Fadrusz mester ugyanis róla mintázhatta Magyar Balázs alakját.¹⁰

Szász Gerő aktív korszakában olyan nagy lélegzetvételi szerkesztői munkát végez, mint a *Prédikatori Tár* (1871–73; 1887–91) sajtó alá rendezése, ill. az *Erdélyi Protestáns Közlöny* redaktálása (1871–76; 1886–1898). Egyházi karrierje csúcán az erdélyi egyházkerület főjegyzője volt, akiből – figyelembe véve a kor közigazgatási mechanizmusait – püspök is lehetett volna.¹¹ A harcos tollú teológust kudarcai kikezdték, 1901-ben lemondott

⁴ Ennek egyik tárgyi emléke az a díszes oklevél, amit hagyatékában találunk. EREK KGyLvT, F2, 1. köteg.

⁵ MAKKAI Sándor: *Az Erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. „Az Út” kiadása, Minerva Irod. És Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1925. 30.

⁶ ARANY János: *Szász Gerő költeményei* (1861). In *Tanulmányok és kritikák II.*, (szerk. S. Varga Pál). Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 382–391.

⁷ A francia forradalmi terror áldozata-hősnője, Marat gyilkosa.

⁸ B-ó: Egy szép asszony. A Kisfaludy Társaság által 50 arannyal jutalmazott költői beszély. Írta Fejes István. Budapest, 1877. ára 60 Kr. – Corday Charlotte. Költői beszély. Írta Szász Gerő. Budapest, 1876. In *Budapesti Szemle* (szerk. Gyulai Pál). 23. szám, 12. kötet. Kiadja Ráth Mór, Budapest, 1876. 202–207. A 205. oldalon ezt olvassuk: „De attól félünk, amit Hugó Viktortól eltanult, az nem sokkal értékesebb tanulmány, mint Fáy meséjében ama rigóé, aki tanulmányokat gyűjteni erdei vadonából ember-lakta, míveltebb tájakra utazott, és ott zenei ismeretét azzal gyarapította, hogy megtanulta utánozni – a kútágas csikorgását.”

⁹ A Tolnai és Szász közötti feszültség oka az egykori marosvásárhelyi lelkész elhúzódozó fegyelmi ügye, ami lelkészi szolgálatának végéhez vezet. Az objektivitás kedvéért: DÁVID Gyula: Tolnai Lajos, marosvásárhelyi lelkész. *Református Szemle* (59/1), Kolozsvár, 1966. január-február. 28–36.

¹⁰ V. ö. DÓCZYNYÉ BERDE Amál: Az én püspökeim. *Református Szemle* (80/5-6), Kolozsvár, 1987. 420–425, 421.

¹¹ Szász Gerő 1898-ban lemond kerületi főjegyzői tisztségéről, ezzel gyakorlatilag utat nyit Bartók György felemelkedésének. Szemerjai Szász hirtelen halála következtében az 1899-i választó közgyűlésen Bartók 122 szavazatot, míg Szász Gerő 87-et, Bartha Lajos 52-t kapott. A második fordulóban Bartók 145:110 arányban nyeri a püspökválasztást Szász Gerő ellenében. Vö. GAAL György: Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. *Református Szemle* (100/6), Kolozsvár, 2007. Nov.-Dec., 1327–1351, 1340–42.

lelkészi státuszáról, hogy 1904. április 29-én elborult elmével fejezze be földi vándorútját.¹²

2. Kéziratos hagyatékának feldolgozásáról

Drámai fordulatokkal teli élete önmagában is csodálatra készíti a kutatót, és felkelti a kíváncsiságát, hogy jobban megismerje Szász Gerő életművét, szellemiségét, ideáit. A kéziratos hagyaték felleltározása alapján lehetővé vált az F2-es fond tudományos vizsgálata. Az alábbiakban a 2. köteg tartalmáról fogok értekezni. Ez alapján rendelkezésünkre áll:

Évközi vasárnapi homília	47 db (42%)
(Sátoros) ünnepi prédikáció	18 (16%)
Keresztelési beszéd	3 (2,6%)
Konfirmációi beszéd	3 (2,6%)
Úrvacsorai beszéd ¹³	7 (6%)
Esketési beszéd	2 (1,7%)
Temetési beszéd, emlékbeszéd, ill. ima	13 (11,6%)
Évszakhoz vagy rendhagyó alkalmakhoz kötődő egyházi beszéd, ill. ima	13 (11,6%)
A levéltári jegyzékben nem szerepel, vagy más címmel szerepel, vagy nem sikerült beazonosítani a helyét.	8 (7%)
ÖSSZESEN:	112 ¹⁴ (100%)

Ebből indulunk ki. A dokumentumokról készítettem egy elektronikus leltárt, s ebben próbáltam igazodni ahhoz a kézzel készített iratjegyzékhez, amelyet az F2-es fond 2. kötegében találtam. A kéziratok az esetek többségében tartalmazzák a keletkezés, ill. elmondás helyét (BT=belső, azaz Farkas utcai templom. KT=külső, azaz Kétágú templom) és idejét. Elmondható, hogy Szász Gerő 2–5 napig is dolgozott a beszédein,¹⁵ és kéziratain a többszöri átgondolás munkafolyamata érhető tetten: látványosak és gyakoriak a szövegben a javítások, áthúzások, beszúrások. A kéziratok emellett azt is elárulják, hogy a szerző

¹² NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995. 52–53.

¹³ A sátoros ünnepi beszédek közül is ide soroltam azokat, amelyeknél a szerző a kéziron feltüntette, hogy úrvacsorás istentiszteletre szánta.

¹⁴ Hiányzik a fondból a 46., 55., 59., 99. jegyzékszámú kézirat! Ezen kívül 113. jegyzékszám alatt találunk 1 kéziratismásolatot: GÖNCI János – *Tanulások a természetben* c. munkájáról. A hatoldalas homília Jób 12,7-8 textusra épül, és Szász Gerő széljegyzetéből kiderül, hogy legalább három alkalommal használta: 1879. 07. 17. BT, 1880. 08. 15. és 1892. 07. 24. KT.

¹⁵ Pl. EREK KGyLvT, F2-es fond, 2. köteg, 21. sz. kézirat 1862. 06. 26–29. között készült. A 22. sz. kéziron 1862. 08. 22–24. dátumot találjuk. A jegyzékben nem szereplő, de a 23. szám alatt talált Jelenések Könyvére épülő *Lágy melegség* c. prédikáció kéziratán pedig 1862. 09. 17–21. szerepel. A 32. sz. kézirat (*Illyés a pusztában*) keletkezési ideje 1864. 08. 18–21.

többször is elmondta, ill. felhasználta a már elkészült homíliákat, sőt még az alkalmi beszédek is.¹⁶ Átlagosan 5–10 alkalommal „ismételt” meg egy beszédet. Általában 2–3 év kihagyással jön elő újra ugyanaz a beszéd a „külső” vagy a „belső” templomban, de olyan is előfordul, hogy egymás után hallgathatták meg mind a két templomban, vagy egymás utáni években ismétlődött a prédikáció, ugyanabban a gyülekezetben.¹⁷ Ez a tény még akkor is meglepő, ha a rendelkezésünkre álló kutatható kéziratanyagot elosztjuk a szerző bő négy évtizedes lelkeszi szolgálati idejére. Felmerül a kérdés: vajon mivel magyarázható ez a gyakori ismétlődés? Nem tudom ellenőrizni, hogy egy-egy áthúzott szövegrészt Szász Gerő melyik időpontban ítélte törlendőnek, de feltételezem, hogy aki ennyire gondosan őrzi és kezeli az kézirateit, s azokat rendszerességgel újra előveszi és szószékre alkalmazza, ott öntudatos, határozott szerzői egyéniséggel állunk szemben. A kéziratokra következetesen felrótt dátumok és helymegjelölések arra engednek következtetni, hogy Szász Gerő valószínűleg kiforrott teológiai gondolkodással és szilárd dogmatikai-hermeneutikai felfogással volt felvértezve. Csak ez tehetette „időt állóvá” számára a prédikációit. Szász Gerő néha azt is megjegyezte a kéziron, hogy milyen volt az időjárás, ill. mekkora gyülekezet előtt mondhatta el beszédét. Ilyenkor az „árva”, „meglehetős”, „szép”, „gyönyörű”, „tömerdek” jelzőket használja, és a gyülekezetet hol közönségnek, hol publikumnak nevezi. Ezekből a jegyzetekből megtudhatjuk p. o., hogy 1869-ben az eső miatt „árva közönség” fogadta a belső templomban, ezért egy hét múlva megismételte a beszédet a külső templomban, ahol már „meglehetős publikum” vett részt az istentiszteleten. Az esős idő magyarázatot adhat a kézirat megrongálódott sarkaira, hiányos részeire.¹⁸ 1864. augusztus 21-én viszont tömerdek közönség hallgathatta Illés prófétáról szóló prédikációját, az 1Kir 18,1–8 alapján a Farkas utcában.¹⁹

Milyen textusokat használt Szász Gerő? Ó- és Újszövetségi témákat egyaránt kedvelt, ám a tanulmányozott kéziratok esetében szinte kétharmados többséget alkotnak az újszövetségi igék. Nem találunk textust az emlékbeszédeknel és az imáknál.

¹⁶ Pl. EREK KGYLVt, F2-es fond, 2 köteg, 90., 91., 92. sz. kéziratok. Ezek Szász Gerő konfirmációs beszédei. Az első, Jósika Irén konfirmációja mellett – amelyet a kézirat támpontként megad – nyolc további, azaz összesen kilenc alkalommal hangzott el: 1860. 05. 20. KT; 1862. 06. 01. BT; 1866. 05. 13. KT; 1867. 04. 28.; 1868. 05. 24. BT; 1870. 05. 29. KT; 1887. 05. 22. BT; 1891. 05. 16. KT; 1900. 05. 27. KT.

¹⁷ Pl. EREK KGYLVt, F2-es fond, 2 köteg, 4. sz. kézirat: *Csendes élet c. évközi prédikációját 1857–1892 között kilencszer használta a szerző.* 1857. 06. 21. BT; 1865. 07. 09. KT; 1866. 07. 08. KT; 1866. 11. 11. BT; 1870. 10. 23. KT; 1873. 08. 31. BT; 1883. 09. 02. KT; 1890. 08. 24. KT; 1892. 08. 21. KT. A karácsonyi prédikációnak szánt 53. sz. kézirat (*Krisztusban Isten jelent meg*) 1861-ban és 1862-ben egymás után hallgathatta meg a belső templom gyülekezete, míg ugyanazt a prédikációt 1865–1866–1867-ben a külső templomban ismételte. 1861–1899 között összesen tizenhárom alkalommal.

¹⁸ EREK KGYLVt, F2-es fond, 2. köteg, 45. sz. kézirat (*Bízni az Úrban*).

¹⁹ EREK KGYLVt, F2-es fond, 2. köteg, 32. sz. kézirat (*Illyés a pusztában*).

Ószövetségi textus	Száma:26	23,2%
Újszövetségi textus	Száma: 66	58-59%

A tanulmányozott kéziratok alapján az alábbi textuáriumot állíthatjuk össze:

TÓRA és TÖRTÉNETI KÖNYVEK (15%)	EVANGÉLIUM, CSELEKEDETEK (63%)
1Móz 24,31	Mt 2,11
5Móz 14,1	Mt 5,8
1Kir 2,2	Mt 6,11 (Zsolt 67,7)
1Kir 14,13	Mt 15,28
1Kir 18,1–8	Mt 17,4
	Mt 18,1–11
	Mt 19,21–24
	Mt 22,11–12
	Mt 24,21
	Mt 24,35
	Mt 26,41
	Mt 27,57–60
	Mk 5,36
	Mk 8,15
	Mk 11,8–9
	Mk 16,3
	Mk 16,14–16,19
	Lk 6,36
	Lk 7,13
	Lk 9,61–62
	Lk 10,29
	Lk 10,38–42
	Lk 12,18–22
	Lk 14,7–11
	Lk 17,17
	Lk 24,5–6
	Jn 3,1–15
	Jn 3,19–21
	Jn 7,37
	Jn 11,3
	Jn 12,26
	Jn 14,8–9
	Jn 14,19
	Jn 18,38
	Jn 20,11–18

	Jn 20,22 Jn 21,15 Csel 2,1–4 Csel 3,6 Csel 9,18 Csel 27,1–26 Csel 27,27–44
PRÓFÉTÁK (23%)	JELENÉSEK (PRÓFÉTAI) (3%)
Ezsdr 3,10–12 Ézs 47,8.10–11 Ézs 64,6 J Sir 3,39–41 Ez 12,2 Dán 4,33–34	Jel 3,15–16.22 Jel 10,1–2.4.8–10.
ZSOLTÁROK KÖNYVE (34%)	PÁLI LEVELEK (22,7%)
26,6–8 34,14 67,7 90,10 103,1.5 104,13–16 118,19–26 122,6–9 126,1	Róma 2,7 Róm 5,3–5 Róma 6,4 Róma 6,23 Róma 12,1 Róma 12,12 1Kor 2,9–11 1Kor 12,26 2Kor 5,17 Fil 4,11 Fil 4,11–12 Kol 1,24 1Tim 1,15 1Tim 2,1–2 1Tim 6,6
BÖLCSESSÉGIRODALOM (23%)	KATOLIKUS LEVELEK (6%)
Péld 15,16 Péld 16,31 Péld 17,1 Péld 23,26 Préd 4,6 Én 2,11–12	Jak 1,2–4 Jak 1,15 Jak 1,19 1Pt 2,9

A táblázatba foglalt textusok átláthatóvá teszi számunkra Szász Gerő témaválasztását. A zárójelben szereplő számok azt szemléltetik, hogy az adott bibliai könyvek csoportja milyen arányt jelenít meg a tanulmányozott anyag ó-, ill. újszövetségi halmazán belül. Azt már láttuk fent, hogy az egyházi beszédekben az újszövetségi témák dominálnak. Itt pedig azt vizualizáljuk, hogy az Újszövetség könyvei közül elsősorban az evangéliumok, és kisebb mértékben a Cselekedetek könyvéből (mint történeti könyvből) ihletődik. A kettő együtt 66%-át adja Szász Gerő újszövetségi alapige-arszenáljának. Markánsan képviselik magukat a páli levelek, amelyek a tanulmányozott anyag 22,7%-ban képezik a prédikáció alapigéjét. A katolikus levelekből csak Jakab és 1 Péter bukkan fel, utóbbi mindössze egyetlen esetben. Jóval kiegyenlítettebb az ószövetségi textusok megoszlása, hiszen itt a Zsoltárok könyve csak kevés előzi meg a többi kategóriát, meglepően kevés ellenben a Tóra és az ószövetségi történeti könyvek előfordulása.

*

Érdekes megjegyezni, hogy a tanulmányozott anyagban a vasárnapi- és ünnepnapra prédikációk zöme 1880 előtt keletkezett. Mindössze hat olyan – többször is felhasználott – prédikációja van, amelyet 1880 után keletkezett. További vizsgáldást igényel, hogy – a jelek szerint – túlnyomó részt korai keletkezésű kéziratokból milyen dogmatikai, ill. hermeneutikai szemlélet köszön vissza: miben és milyen mértékben liberális a szerző, ill. miben és milyen mértékben képviseli az ortodox álláspontot. Egyik úrvacsorai beszédében például a következőt olvashatjuk:

Az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend; e szavakat írom én ez asztal felébe, melyre az új kenyér zsengeje hálaáldozatul föltétetett, s midőn az áldásért hálát adni, örömeinket zengeni gyűltetek fel, én az Úr halálának emlegetésére hívlak fel titeket. Igen, mert mi, K[edves]. A[tyámfiai], e szent asztalra feltett kenyeret nem nézhetjük úgy, mint pusztán kenyeret; a testi jókérti hálaünnepünk nem lehet anélkül, hogy egyszersmind lelki jókról ne emlékezzünk. Azért hát méltán emlegetjük ma az Úrnak halálát, melyet e megtört kenyér és kitöltött bor ábrázol, melyekben vesszük az örök életnek mennyi kenyerét és italát.²⁰

Mivel még a feldolgozásnak csak a kezdeti szakaszában járok, távol áll tőlem, hogy meszesemenő következtetéseket vonjak le Szász Gerő gondolkodásmódjával kapcsolatban, ez a rövid közlés csupán azt a célt szolgálta, hogy felhívja a figyelmet egy talán jobb sorsa érdemes lelkész szellemi hagyatékára.

---

²⁰ EREK KGYLvt, F2-es fond, 2. köteg, 73. sz. kézirat-együttes. Itt két írást találunk. Egyik újkenyérre szánt homília, amelyet legkorábban 1857-ben mondott el a szerző, másik – külön íven – az úrasztali beszéd, amiből idézek. A kettő összetartozására enged következtetni, hogy mindkettőnél a lap tetején megjelenik a Zsolt 67/7, mint bibliai alapvetés.

Felhasznált irodalom

- ARANY János: *Szász Gerő költeményei (1861)*. In *Tanulmányok és kritikák II.*, (szerk. S. Varga Pál). Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 382–391.
- B-Ó: Egy szép asszony. A Kisfaludy Társaság által 50 arannyal jutalmazott költői beszély. Írta Fejes István. Budapest, 1877. ára 60 Kr. – Corday Charlotte. Költői beszély. Írta Szász Gerő. Budapest, 1876. In *Budapesti Szemle* (szerk. Gyulai Pál), 23. szám, 12. kötet, kiadja Ráth Mór, Budapest, 1876. 202–207.
- DÁVID Gyula: Tolnai Lajos, marosvásárhelyi lelkész. *Református Szemle* (59/1). Kolozsvár, 1966. Jan.-Febr. 28–36.
- DÓCZYNÉ BERDE Amál: Az én püspökeim. *Református Szemle* (80/5-6). Kolozsvár, 1987. 420–425.
- GAAL György: Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma. *Református Szemle* (100/6), Kolozsvár, 2007. Nov.-Dec. 1327–1351.
- MAKKAI Sándor: *Az Erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. „Az Út” kiadása, Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1925.
- NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1995.
- PÁLMAY József, *Marostorda vármegye nemes családjai*. Marosvásárhely, 1904.
- Ilencfalci SZÁSZ Gerő *kéziratai*. Erdélyi Református Egyházkerület Központ Gyűjtőlevéltára (Röv. EREK KGYLVT), F2-es fond, 1-2. köteg.

Lévai Attila:¹

Versengés egy iskoláért – avagy hogyan lett Komáromé a református tanítóképző- intézet a két világháború között

Rivalry for a School - or, how Had Komárom Possessed the Reformed Teacher Training Institute between the World Wars.

This study examines the multiple problem of teacher education in the Reformed Church after the first world war. There were several teacher training colleges in the Austro-Hungarian Empire, where Reformed teachers studied, too. Of course the Reformed Church had its own teacher training colleges as well. On that score the supply of Reformed teachers in the Church was guaranteed. However, at the end of 1910, the General Convent of Hungarian Reformed Church reported the lack of teachers, especially on the northern part of the country. In the 1920's Pálóczi Czinke István wrote a Memorandum to the prime minister. In that Memorandum he depicted all the thwarting in the Reformed Church, which were caused by Treaty of Trianon. Additionally, he submitted all the rightful demands of the Reformed Church in Czechoslovak Republic. One of these demands was the need of a Reformed teacher training college. Pálóczi Czinke István further subjected to the prime minister the necessity of the grant-in-aid from the government for Church institutions. The very first supporter of the teacher training college was Károly Patay, the chairman of the educational commission of the Convent. In 1922, on the seating of General Convent in Pozsony, the Convent decided that the teacher training college should be established in Komárom. At that time nobody would ever presumed that the Congregation of Komárom had to emulate for the college with the Congregation of Érsekújvár, then with the Congregation of Rimaszombat, and finally, in 1938 with the Congregation of Léva. Finally, Komárom got the right of establishment of the Reformed teacher training college.

Keywords: Reformed Church after the I. World War, teacher training college, General Convent of Hungarian Reformed Church, Czechoslovak Republic, Congregation of Komárom.

---

¹ Dr. Lévai Attila (Királyhelmec, 1975. 11. 28) A gimnáziumot Kassán, a teológiát Komáromban végezte. Teológiai tanulmányai befejezése után teológiai és zsinati titkár Komáromban, majd 2000-ben kihelyezik a csicsói és kolozsnémai gyülekezetekbe. Gyülekezeti lelkesi szolgálata mellett felsőfokú tanulmányai befejezésétől kezdődően tanársegéd, majd adjunktus, később tanszékvezető, dékánhelyettes, jelenleg pedig dékán a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karán. Főbb szakterülete a vallási hiedelmek religionisztikai szempontból való tanulmányozása, illetve az egyháztörténet. Elérhetőség: Selye János Egyetem Református Teológiai Kar – Komárom, Szlovákia. mail: levaia@ujr.sk

Bevezető

Az első világháború végéig a ref. tanítóképzés kérdése megoldott volt az egyház számára. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén több főiskolai jellegű tanítóképző működött, ahol a református tanítókat is képezték. Természetesen a református egyháznak is voltak önálló tanítóképző főiskolái, s így az állami és egyházi tanítóképzők biztosítani tudták a református egyház számára a tanítói utánpótlást. Mindezek ellenére az 1910-es évek végén a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyvében már a tanítók hiányáról tesz jelentést a tanügyi előadó, amely elsősorban az ország északi részére jellemző, tehát a Felvidékre. Az elcsatolás után a tanítók hiánya nagyon érzékelhető lett.

„A csehszlovák állam a régi magyar tanítóképző-intézeteket mind megszüntette, s azokat szlovák nyelvűekkel helyettesítette. A magyar tanítói utánpótlás így évről-évre mindig nagyobb nehézségekbe ütközött. Az állam a feltornyosuló nehézségen úgy próbált segíteni, hogy bevezette az ún. tanítói externista vizsgákat, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy 3-4 középis-kolát végzett növendékek magánúton készülve, hosszabb- vagy rövidebb idő alatt tanítói érettségit tehettek, majd 20 havi gyakorlat után képesítő vizsgára állhattak. Ilyen hiányos szakképzettséggel rendelkező egyének kerültek iskoláinkba is, mert üres tanítói állomás volt elég... A magyar tanítóképzésnek az állam által nyújtott lehetősége természetesen nem elégítette ki egyházunkat, minek folytán egyházi iskoláinkban évről-évre kevesebb lett a megfelelő szakképzett, egyháza érdekeit is figyelemre méltató, hivatása magaslatán álló, református tanító.”²

Kiérezhető ebből az idézetből, hogy az egyháznak nagy szüksége lett egy tanítóképző-intézetre, hogy ezeket az egyházra kedvezőtlen módozatokat, amellyel majdhogynem bárki, minimális műveltséggel is a református egyház szolgálatába állhatott mint iskolai tanító, kiküszöbölje. Ezért indultak be az egyház részéről, közvetlenül az anyaországtól való elszakadást követően, a református tanítóképző-intézet felállítására tett törekvések.

1. Első kezdeményezések

1.1. A szervezkedés kezdetei

Pálóczi Czinke István, a szerveződő Szlovenszkói Tiszáninneni Református Egyházkerület akkor még ügyvezető püspöke egy „Memorandum”-ot intéz a 20-as évek elején a teljhatalmú miniszterhez. Ebben a Memorandumban azokat a visszasságokat írja le, amelyek az egyházi

---

² CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938)*. Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda kirendeltsége. 1940. 25.

életben az elcsatolás miatt előállottak, s azokat a kéréseket terjeszti a miniszter elé, amelyeket jogosaknak vélt, hogy a református egyház számára Szlovenszko területén biztosítva legyenek. A Memorandumban kérésként szerepel az állam felé egy református tanítóképzőnek a felállítása, s az a további kérése a püspöknek, hogy az általa felsorolt intézmények létrejöttét az állam is segítse elő anyagiak terén. Ez a Memorandum adta meg az első impulzusokat az egyház számára, hogy a lelkészképző mielőbbi felállításával egy időben, amennyiben ez lehetséges volna, alakuljon meg a református tanítóképző is, mert ezzel is elejét lehetne venni az egyre fokozódó tanítóhiánynak. Elkezdődtek tehát az egyház csatározásai a tanítóképző ügyében az állammal, hogy a tanítóképző mihamarább megalakulhasson. A tanítóképző felállításának szükséges és égető voltára a *Református Egyház és Iskola* című egyházi lapban több lelkész is felhívta a figyelmet. Az 1921. évben, az I. évfolyam 11. számában a lap felelős szerkesztője, Réz László közzéteszi írását *A tanítóképzés* címmel. Ebben az írásban hangot ad a következő véleményének a tanítóképzéssel kapcsolatban:

„Mi nem ragaszkodunk ahhoz, hogy legyen ref. jellegű tanítóképző. Mi arra fektetünk elsősorban súlyt, hogy oly tanítók képeztessenek magas fokú szaktudással s azzal a magas intelligenciával, mely a népnevelés-oktatás ügyének megfelel, és akik a mi magyar tanítási nyelvű iskoláinkban a vallás- erkölcsi nevelés oktatás ügyét is méltóképpen szolgálhassák, mert nekünk az az elvi álláspontunk, hogy – ahol csak valaminő rendkívüli okok nem képeznek akadályt – a hitoktatás is tanítók kezében legyen.”³

Ez az eszmefuttatás még arról tanúskodik, hogy a tanítóképző felállítására tett törekvések a kezdetekkor véleménykülönbségeket okoztak a lelkésztársadalomban. Ez volt Réz László véleménye. Ugyanakkor a dunáninnyi református egyházkerületben mind sürgetőbben léptek fel a lelkészek a tanítóképző felállításának kérdése tárgyában. Elsősorban Patay Károly, barsi esperes,⁴ konventi tanügyi bizottsági elnök szállt minden téren síkra a tanítóképzőért. Az 1922-es pozsonyi Egyetemes Konventi ülésen, a Konvent határozatilag kimondta a tanítóképző mielőbbi felállításának szükségességét, a tanítóképző helyül pedig Komáromot jelölte meg.⁵ A következő évben, 1923-ban az Egyetemes Konvent losonci ülésén az elengedhetetlen fontosságú tanintézmények csoportjába sorolta a református tanítóképzőt is, s a Tiszáninnyi Egyházkerület 1923-as ülésén kimondta a következő határozatot:

„Szlovenszkói és Ruszinszkói református egyházunk részéről és részére egy tanítóképző felállítása, az új államalakulat 5-ik évében, teljesen indokolt, sőt nélkülözhetetlenül szükséges volna. Mert tanítóink száma, részint a halálozás, részint az államból való kiköltözés folytán, állandóan fogy...”

³ *Református Egyház és Iskola*, 1921/I. évf. 11. sz. 1.

⁴ SOMOGYI Alfréd: „A memorandumok évek”. Az 1920-21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: LÉVAI Attila (szerk.): *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Szentendre, Tillingner Péter Műhelye – Szentendre. 77–123.

⁵ SZREEK 1922. V. 17-18-ik napjain tartott közgyűlésének Jk- e, 16.

*Továbbá a tanítóképzőt állítsa fel egyetemes egyházunk ott, ahol a lelkészképzőt fogja felállítani, még pedig egyenesen a lelkészképzővel egy épületben. Ezt a nevelési elönyök is javasolják, ugyanis a leendő papi és tanítói kar együttélése, nevelése csak előnyösen hathat az egyházi jellem fejlődésére...*⁶

Ezen idézet is mutatja, hogy miként módosultak a későbbiekben a kezdeti tervezetek. Itt még közös épületről volt szó, amelyben elhelyezhető lett volna a két intézmény. Persze ez olyannyira nem volt keresztülvihető, hogy a lelkészképző 2, míg a tanítóképző csak 10 év múlva állíttatott fel.

1.2. A komáromi gyülekezet ajánlata

A tanítóképző felállításának gondolatával a komáromi református egyházközség presbitériuma már 1921-ben foglalkozott, s úgy döntött, hogy a református tanítóképző céljaira felajánlja a régi kollégium épületét, valamint a kollégium mellett épült kántorlakást, s annak kertjét, majd az 1922. április 7-i memorandumában a gyülekezet ismételten felajánlotta épületeit és telkét.⁷ Ez volt az első gyülekezeti ajánlat a tanítóképző helyére vonatkozólag. Ekkor még senki sem sejtette, hogy a versengésben a komáromi református egyháznak majd fel kell az évek folyamán vennie a versenyt először Érsekújvárral, majd Rimaszombattal, s amikor a tanítóképzőt új épületben akarták elhelyezni 1938-ban, Lévával is.

1.3. A „Sedivy-féle” javaslat, s a rá adott válasz

Pálóczi Czinke Istvánhoz, a rimaszombati püspöki hivatalba 1922-ben egy nagyon meglepő tartalmú levél érkezett. A szerzője az a Sedivy László volt, aki nyitrai missziói lelkészi hivatalából Érsekújvárra költözött át, és a tanítóképző ügyét e városban akarta továbbvinni. Abban a levélben is, amelyet a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület püspökéhez, Pálóczi Czinke Istvánhoz írt, annak a reménységének adott hangot, hogy talán ő lehet az az ember, aki az egyhelyben stagnáló tanítóképző-intézet ügyét előbbre vihetné, Érsekújvárral! Olyan ajánlat volt ez az Egyetemes Konvent felé, amely bizonyára felkelthette a püspök érdeklődését. Sedivy László szinte kész tervszellettel állott elő, költségvetést is készített, s így tárta a püspök elé elképzeléseit. Sedivy ajánlata a tanítóképzővel kapcsolatban messze túltett mind a komáromi, mind pedig a rimaszombati egyházközségek ajánlatán is. Minimális költséggel szerzett volna olyan épületet, az épület mellett beépítésre alkalmas telket, amely nemcsak a tanítóképző számára lett volna elég, de a költségvetésből még internátust és lelkészlakot is lehetett volna építeni. Az érsekújvári egyházközség további 250 000 koronát

---

⁶ SzTiREk 1923. X. 16-17-ik napjain tartott közgyűlésének Jk- e, 58.

⁷ CSOMÁR Z: i. m. 151.

ajánlott fel a tanítóképző céljaira, a teljes költségvetésnek majdnem a felét. (A kész költségvetés-tervezet 525 000 korona volt!). Sedivy a maradék összeg előteremtésére az egész egyháza kiterjedő gyűjtési akciót látta a legalkalmasabbnak, s hogy követendő példát mutasson, ő maga 5000 koronát ajánlott a tanítóképző céljaira. Bízott benne, hogy amennyiben többen követik példáját, úgy a maradék összeg nagyon hamar az egyház rendelkezésére áll, s elkezdődhetnek a munkálatok, hogy a tanítóképző minél hamarább megkezdhesse működését. Ez a tervezet csak levél formájában maradt meg. Ami miatt számomra nagyon ellentmondásos ez a tanítóképző felállítására vonatkozó tervezet: az Egyetemes Konvent jegyzőkönyveiben nem találtam rá semmilyen jellegű utalást, hogy érdemben foglalkoztak volna e tervvel. Mindössze egy jegyzőkönyvi kivonatra sikerült rábukkanni a levéltári anyagok között, amely beszámol a tervezetről, de határozat nem született ezzel kapcsolatban. Érdemes tehát elgondolkodni afelett, hogy ami 1922-ben elérhető közelségbe került, az miért lett elfeledve, miért nem szenteltek ennek a javaslatnak akkor több figyelmet. Talán nem kellett volna még 13 évig várni a tanítóképző felállításával, ha komolyabban veszi az Egyetemes Konvent Sedivy László javaslatát. Talán ha több dokumentum maradt volna meg e tervvel kapcsolatban, akkor tisztábban láthatnánk majd 100 év távlatából azokat az okokat, amelyek miatt ez a tervezet csak tervezet maradt, így azonban meg kell elégednünk azokkal a tényekkel, amelyek ma rendelkezésünkre állnak. Azt kell mondjam, hogy a tanítóképző története nem lenne teljes, ha nem vennénk figyelembe ezt a tervezetet, amely fontos részét képezi a tanítóképző felállítása érdekében tett törekvéseknek.

1.4. A várakozás időszaka

A tanítóképző felállításának kérdéskörében a kezdetekkor az ungi egyházmegye lelkészei jártak élen a javaslattevésekkel az egyházi lapok hasábjain, ám a barsi egyházmegye ment el tevőlegesen a legmesszebb érdemben. A sürgető hangok akkor még nem találtak olyan kedvező fogadtatásra, mint 1926-ban, amikor szintén az ungi egyházmegye határozata a tanítóképző tárgyában már összefogásra készítette az egész felvidéki magyar református-ságot. A Református Egyház és Iskola 1926-ik évi 43-44. számaiban ismét napirendre kerül a tanítóképző ügye. Két cikk is megjelent, mint hozzászólás az ungi határozathoz, mindkét cikk szerzője "Krónikás", s a címük: *A református tanítóképző*. Ez a két cikk szinte történelmi képet ad a tanítóképző felállítása körüli, egyházon belüli és kívüli csatározásokról a kezdetektől egészen az 1926-ik év végéig. Az idézetek, amelyeket itt felsorakoztatok, szintén ezekről tanúskodnak:

„A református tanítóképző-intézet felállításának az eszméje és az erre irányuló mozgalom nem új keletű. Egész története, múltja van már ennek az ügynek, amelynek első hangadója, bátor kezdeményezője a barsi egyházmegye volt... Az 1923. nov. 27-én tartott rendkívüli közgyűlésen már elhatározó lépésekre szánta el magát az egyházmegye, kimondván: magára vállalja a tanítóképző-intézet felállítását, és azt már 1924. szept.

1-én meg is nyitja. Patay Károly esperes indítványára az egyházmegye a maga részéről a felállítás és a berendezés céljaira 100 000 Ké- t, az évi fenntartás fedezésére pedig lélekszám szerint fizetendő évi 1 kg búzát szavazott meg. A losonci ref. egyház az intézet elhelyezésének céljaira felajánlotta gimnáziumának épületét, a Losonc város által a tanárok részére beszolgáltatni köteles pénz- és terménybeli járulékokat, a gyakorlóiskola fenntartását és a "Nagy Amália" féle 200 000 Ké- és alapítvány jövedelmeit. Nagy, önzetlen, nemes munka indult meg e határozat nyomán. Az egyházmegye által kiküldött bizottság buzgó tevékenysége folytán nemcsak az egyes egyházközségek és hívek, de a társadalom széles rétegeinél szebb adományok, ajánlatok. A tanítóképző céljaira és annak propagálása érdekében Léván egy nagyszabású hangverseny is tartatott, amelynek a 6000 Ké-t jóval meghaladó tiszta jövedelmével együtt, a beérkezett adományok és ajánlatok összege már a 100 000 Ké- t meghaladta. Készen volt a tanítóképző tanterve, költségvetése s minden előmunkálatok megkezdődtek, midőn egyszerre egy nem várt, de még csak nem is sejtett intézkedés útját szegte az egyházmegye nemes felbuzdulásának. A tanítóképző felállítását kimondó barsi egyházmegyei határozat 1924. jan. 24-én került a Kassán üléselő Egyetemes Konvent elé, amikor is a Konvent az egyházmegye szándékához való hozzájárulást megtagadta azon indoklással, hogy a tanítóképzőnek, mind a teológia felállításának jogát az Egyetemes Konvent a maga számára kívánja fenntartani. A barsi egyházmegye 1924. júl. 10-én tartott közgyűlésén szomorúan vette tudomásul a konventi határozatot, de úgy találta, hogy már csak az ügy érdekében is engedni, kitérni és hallgatni kell az egyetemességben megnyilvánuló hatalmasabb erő ellen... Hiszen tudnánk mi nagyot alkotni, csak egy akaraton volnánk! Ha csak fél- vagy negyedrészt annyi áldozatkészséget mutatna minden egyházmegye, mint amennyit Bars kinyilvánított, akkor már büszkén állna a tanítóképzőnk. A jövő sok mulasztást fog számunkra írni a tanítóképző késedelmes felállításá miatt. Szomorú következményei lesznek ennek úgy egyházunkra, mint magyarságunkra nézve! Aki meg akarja látni, már most megláthatja az előrevetett fekete árnyakat! Talán még tehetünk valamit, talán még nem késő, talán (...) a tizenkettedik órát jelző ungi határozatot jobban meghallják, mint a szerény barsi felkínálkozást?! Végezetül még csak egy nagy igazságot kell leszögeznünk: Akik egyházunknak s magyarságunknak megszerezik az első tanítóképzőt, beírják neveiket az örökélet, a hallhatatlanság könyvébe.”⁸

Látható tehát, hogy ajánlatokból és tervezetekből nem volt hiány a tanítóképző felállításával kapcsolatban, elég ha az itt leírt barsi egyházmegyei tervezetere, Losonc, Érsekújvár, Léva városainak ajánlataira gondolunk, s akkor még nem is szóltunk a két legesélyesebb városról, amelyek leginkább óhajtották, hogy a református tanítóképző városukban nyerjen elhelyezést: Rimaszombat és Komárom.

⁸ Vö: Református Egyház és Iskola 1926/VI. évf. 43-44. számok (A ref. tanítóképző), illetve: LÉVAI Attila – SOMOGYI Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918–1938 1.: Selye János Egyetem, Komárno, 2015.

1.5. Versengés két város között

Két város maradt végül „versenyben” a tanítóképzőért a 20-as évek végére, Komárom és Rimaszombat. E két város között azonban nagyon intenzív versengés alakult ki, s elképzeléseiket, amelyek a jövőbeni tanítóképző-intézet felállítására vonatkoztak, eljuttatták az Egyetemes Konventhez is. Több évig tartott a két város versengése egymással, amelyből végül Komárom városa került ki győztesen. Kezdetben, a 20-as évek legelején, amikor először került szóba a tanítóképző felállítása az Egyetemes Konvent ülésén, még Komárom volt megnevezve, mint egyedüli lehetséges hely, ahol a legkedvezőbb feltételek mutatkoznak a tanítóképző felállítására. Ebben persze közrejátszott a komáromi egyházközség ajánlata is, amit korábban már ismertettem. A továbbiakban ajánlattal jelentkezett Sedivy László lelkész által Érsekújvár is, majd Léva és Losonc, valamint Rimaszombat. Az érsekújvári illetve a barsi egyházmegye két városának tervezetéről, ajánlataikról már szintén szóltam. A rimaszombati presbitérium is jelezte érdeklődését már a 20-as évek kezdetén, de ahogyan húzódott a tanítóképző megnyitásának az időpontja, úgy csökkent a rimaszombatiak érdeklődése is. Változás akkor állott be, amikor Pálóczi Czinke István elköltözött Rimaszombatból, feladva püspöki hivatalát, és Magyarországra távozott. A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület új püspöke, s egyben a rimaszombati református egyház újonnan megválasztott lelkésze Péter Mihály, volt gálszécsi lelkipásztor lett. Részben az ő indítványára küldte el a rimaszombati egyházközség presbitériuma ajánlatát a tanítóképző felállításával kapcsolatban Nagy Sándorhoz, felsőszecsei ref. tanítóhoz, aki a tanítóképző ügyét volt hivatott előbbre vinni, úgy egyházi, mint állami vonalon. Nagy Sándor levelet intézett a rimaszombati egyházközséghez, melyben kérte a rimaszombati egyház részletes ajánlatát a tanítóképző-intézet felállításával kapcsolatban. A rimaszombati presbitérium a soron következő presbitériumi ülésén megtárgyalta a tanítóképző-intézet felállítása érdekében elvégzendő tennivalókat, s egyhangúlag elfogadta az elnöklő püspök-lelkész előterjesztését, s presbitériumi határozatban mondta ki a tanítóképző felállításának készségét.⁹

⁹ „Egyetemes Egyházunknak jelenleg tanítóképzője nincs. Ennek folytán iskoláink egy része utánpótlás hiányában vagy üresen áll, vagy képzetlen, sokszor más vallású tanítót kénytelen alkalmazni, aminek a következménye lesz híveinknek tudatlanságba, vallástalanságba és erkölcstelenségbe süllyedése. Ezt megakadályozni Egyetemes Egyházunknak a kötelessége, de a jobb helyzetben levő egyházaknak is elsőrendű feladata – még áldozatok árán is – keresni a kibontakozás útját. A rimaszombati egyház is ezek közé tartozik abban a tekintetben, hogy van egy az ev. egyházzal közös gimnáziumi épülete, melyet az állam bérel. E bérletből a két egyház évi 60 000 koronát kap, melynek fele a rimaszombati ref. egyházné. A szerződés szerint az összeget csakis kulturális célokra szabad fordítani, jelenleg pedig nincs égetőbb kulturális kérdés, mint egy ref. tanítóképző felállítása... Felhívja ezért a presbitériumot, ragadja meg az alkalmat, próbálja dűlőre vinni a tanítóképző ügyét. Járuljon a rimaszombati egyház a mostani, nemsokára ülésező Egyetemes Konvent elé oly ajánlattal, hogy az épületnek telket ajánl fel, éspedig a Sütő-telek kertjét, amelyik közvetlen a gimnázium mellett fekszik. Mondja ki, hogy meglévő készpénzét a tanítóképző épületének felemelésére fordítja, s ha az építkezés többbe kerülne is, a hiányzó összeget fedezni fogja. Rimaszombat geográfiaiilag is alkalmas volna ily intézet felállítására, mert közepén van a szlovenszkói és ruszinszkói egyetemes egyháznak.” In: SzTíREk Püspöki Hivatala 174/ 931. sz. levele, SRK- TGY- L

Mint a leírtakból is kitűnik, a rimaszombatiak is komoly ajánlattal álltak elő, de terveiket nem tudták valóra váltani. Az állam nem nyújtott segítő kezét terveik támogatásához, s így nem rendelkeztek olyan anyagi fedezettel, amely elégségesnek bizonyult volna. (Őszintén szólva a rimaszombatiak ajánlatát a korábbi, érsekújvári ajánlás is jóval felül múlta.) Az anyagiak hiányában Rimaszombatban nem kezdődhetett meg az építkezés, s így Komárom, tekintettel arra, hogy épületet ajánlott e célra, s a nagyobb támogatásnak is köszönhetően elnyerte a jogot, hogy a felállítandó református tanítóképző-intézet székhelyévé váljék, erre azonban még további 5 évet kellett várnia.

1.6. Komárom – a tanítóképző székhelye

A tanítóképző intézet felállításának a joga végül a komáromi egyházközségre és egyházmegyére testálódott. Ez a végleges döntés azonban csak az 1931-32-ik évek fordulóján született meg, mert az 1931. év hozta meg a legnagyobb változást a tanítóképző felállításával kapcsolatban. Az egyház legsúlyosabb problémája lett a tanítóképző ügye, amely már nem tűrt további halasztást. A rimaszombati terv (a ref. tanítóképző-intézet tervrajza, Balogh Elemér püspök ajánlásával), már ott volt az Egyetemes Konvent asztalán, s a komáromi egyházmegye javaslata is a református tanítóképző-intézet felállítására vonatkozólag, melyet Nagy Sándor, felsőszecsei tanító dolgozott ki nagy alapossággal. Az Egyetemes Konvent 1931. márc. 18-án tartott ülésén mindkét tervszöveget foglalkozott, s mindkét ajánlatot méltányosan fogadta, majd bizottságot hozott létre saját kebeléből a mielőbbi előrelépés érdekében. Ám bármennyire is volt ez az év az előrelépés éve, a holtpontról mégsem sikerült ténylegesen elmozdulni, ami a tanítóképző felállítását illette, mivel az állam egyáltalán nem vette figyelembe a református egyház javaslatait a tanítóképző felállításával kapcsolatban. S ami szintén nem volt elhanyagolható szempont, semmilyen hajlandóságot nem mutatott az illetékes állami hivatal arra vonatkozólag, hogy anyagilag hajlandó lenne támogatni a felállításhoz kerülő tanítóképzőt. Így aztán a tanítóképző megnyitása tovább húzódott. Ekkor még remény volt az egyház berkeiben arra nézve, hogy a következő évre, 1932-re már minden akadály elhárul, s az intézetet meg lehet majd nyitni, de ez nem így történt. A református tanítóképző intézet ügyében a várt előrelépés nem történt meg az 1932. évben sem, holott ekkor már 13. éve húzódott a református tanítóképzés ügye. Próbálkozások, ajánlások, tervezetek – de érdemleges előrelépés ez ügyben szinte semmi. Ezért volt hát nagy vitát kiváltó az a határozat, amely 1933-ban kimondta, hogy a tanítóképző mielőbbi felállítását előmozdítván a gyülekezetek vállalkoznak a lélekszám szerinti 50 fillér hozzájárulást a református tanítóképző javára, hogy így legyen biztosítva a tanítóképző működése. Ez a határozat több héten keresztül a legnagyobb visszhangot kiváltó egyházi belviszályt eredményezte a Református Egyház és Iskola szerkesztője, dr. Magda Sándor, valamint a komáromi egyházmegye és az Egyetemes Konvent tanügyi előadója, Patay Károly között. Az történt ugyanis, hogy Magda Sándor aggodalmának adott hangot a Református Egyház és Iskola hasábjain afelől, vajon a gyülekezetek hajlandóak

lesznek-e a tanítóképző javára a hozzájárulásokat befizetni, hiszen a teológiai járulékot sem fizetik rendszeresen, s az egyház hivatalos lapjának, a Református Egyház és Iskolának is majd 20 000 koronás tartozása van, éppen az előfizetési díjak nem fizetése végett. Ebből kifolyólag Magda Sándor azt javasolta, hogy az egyház csak akkor állítsa fel a tanítóképzőt, ha biztos lehet afelől, hogy lesz ereje annak fenntartásához, s ha rendet tud majd teremteni a szabotáló, a tanítóképzői hozzájárulásokat nem fizető gyülekezetekben. Erre a cikkekre Patay Károly egy megrovással felelt dr. Magda Sándor részére, mondván, hogy a 12. órában előállott felesleges aggodalmakkal épp a legtöbbet ártott az ügynek, s hogy éppen ezek a „kassandrai” jóslatok adják majd a legjobb kibúvót a szabotáló gyülekezeteknek. E két cikk elindított az egyházban egy lavinát, s aki csak tehette, tollat ragadott, s hangot adott véleményének a lap hasábjain. A tanítóképző ügye, s ez a „pengevéltás” a REI szerkesztője s a tanügyi előadó között soha nem látott módon rázta fel az egyre inkább eltespedő egyházi közvéleményt. Az Egyetemes Konvent felhívással fordult az egyház gyülekezeteihez, s kérte a gyülekezeteket, nyilvánítsák ki véleményüket a tanítóképzővel kapcsolatban, szükségesnek tartják-e, s ha igen, hajlandók-e áldozatot hozni az ügy érdekében. Az 1934. jún. 24–26 között tartott Egyetemes Konventi ülés jegyzőkönyve már a konkrét tényeket közli, amikor jegyzőkönyvében megörökítette a tanítóképző felállításának tényét.¹⁰

¹⁰ „Örömmel és megelégedéssel állapította meg Egyetemes Konventünk, hogy gyülekezeteink nagy többséggel kívánják a ref. tanítóképző felállítását és készségesen vállalkák az intézet fenntartásához az évi és személyenkénti 50 fill. hozzájárulást. A lefolytatott gyülekezeti szavazások végeredménye az, hogy 181 gyülekezet minden fenntartás nélkül, 11 gyülekezet pedig bizonyos fenntartásokkal ajánlotta meg a hozzájárulást, és csak 51 gyülekezet hozott nemleges határozatot. A többségi határozat azonban egyetemlegesen kötelező. Megállapított, hogy az intézet felállításának semmilyen törvényes akadály nincs!... Az intézet elhelyezésére nézve nagy köszönettel fogadta az Egyetemes Konvent a komáromi egyházmegye és a komáromi gyülekezet nagylelkű ajánlatát. A komáromi gyülekezet ingyen telket, a komáromi egyházmegye pedig 100 000 K.-t ajánlott fel az építkezés céljaira, addig pedig, míg az épület elkészül, a komáromi 6-kollégiumban két tantermet bocsátanak ingyen az intézet rendelkezésére. A fenntartás anyagi fedezetét a gyülekezetek évi és személyenkénti 50 filléres hozzájárulásából 100 000 K.-, és a növendékek által fizetett tandíj képezné. Megállapított, hogy ez a fedezet teljesen elegendő lesz az intézet összes személyi és dologi kiadására. Az intézet működése, irányítása és ellenőrzése tekintetében sem találtatt semmi nagyobb nehézség. Türelemmel kell tehát lennünk. A jövőt biztosan meg kell alapoznunk, s a ref. tanítóképzőnek is szilárd alapokra kell épülni. Ha a gyülekezetek teljesítik köteleességüket, s az 50 filléres járulékot pontosan beszolgáltatják majd, meg lesz a ref. tanítóképző 1935. szept. 1-én. Iskoláink ref. szelleme, gyermekeink vallásos, igaz meggyőződése, a jövő nemzedékek hitbuzgóága, anyaszentegyházunknak a Krisztus fundamentumán való megmaradása, magyar nyelvünk, kultúránk, szellemünk megvédése (...) mind-mind a mi tanítóképzőnkkel áll szoros összeköttetésben, megvan tehát minden bizodal-munk arra, hogy híveink e szent célok érdekében tudni fogják köteleességüket. Adja Isten, hogy úgy legyen! In: Református Egyház és Iskola 1934/XIV. évf. 28. sz. 1-2.

Zárszó

„A református tanítóképző-intézet megszületett”¹¹ Erre az örömdetes hírre várt majd 15 évet a felvidéki magyar reformátusság, s végre, hosszas küzdelmek után a várakozás beteljesedett. Az Egyetemes Konvent 1935. május 22-23-án végleg határozott a református tanítóképző felállításáról és megnyitásáról. Kimondta, hogy a tanítóképzőt Komáromban állítja fel, s azt már folyó év szeptember 1-jén, megnyitja. A Konvent háláját fejezte ki a gyülekezetekkel szemben, hiszen a gyülekezetek támogatása nélkül az egyház még mindig nem tudta volna a tanítóképzőt felállítani, s annak anyagi dolgait magára vállalni. Továbbra is azt kérte a Konvent a gyülekezetektől, hogy a gyülekezetek öleljék keblükre a tanítóképzőt, az újszülött gyermekeket, és gyámolítsák továbbra is lelkes támogatásaikkal. A tanítóképző tényleges működése a felvételi vizsgákkal vette kezdetét, 1935. júl. 16-17-én, ahol 109 növendék jelent meg. Az első évfolyamba felvettek 40 növendéket, majd egy további pótfelvételi vizsgán további 8-at. Az első iskolai évet 1935. szept. 1-jén 48 növendék kezdte meg, 15 leány és 33 fiú. Felekezeti megoszlás szerint: 44 református, 4 ág. hitv. evangélikus, illetőségi helyük szerint: 10 hallgató a kárpátaljai egyházkerületből, 15 a tiszáninneni, míg 23 a dunáninneni egyházkerületből érkezett Komáromba.

Irodalomjegyzék

Levéltári anyag – Az idézett és a lábjegyzetekben hivatkozott levelek és levéltári anyagok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárának a Szlovenszkói Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920-1938 között éves kartonok levéltári állományát képezik.

Cikkek – A Református Egyház és Iskola 1920-1939 közötti évfolyamainak témánkhoz kapcsolódó cikkei. A publikációban felhasznált cikkek pontos hivatkozási adatai a lábjegyzetekben vannak feltüntetve.

CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938)*. Ungvár. Magyar Királyi Állami Nyomda kirendeltsége, 1940.

SZABÓ Antal: *A Szlovákiai Református Egyház története. I. rész*. In: *Régió kisebbségtudományi Szemle*. I. évf. 3. sz. 1990. július. 204–221..

TÓTH László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. I. kötet*. Budapest, Ister, 1998.

KRÁNITZ Zsolt (szerk.): *„A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 2013.

LÉVAI Attila – SOMOGYI Alfréd: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918 – 1938 1. Selye János Egyetem, Komárno, 2015.*

---

¹¹ *Református Egyház és Iskola* 1935/XV. évf. 24.sz. 1.

- SOMOGYI Alfréd: *Egyházvezetőink kezdeti tapasztalatai a Janus-arcú Csehszlovák állambatalommal*. In: Mgr. LÉVAI Attila, PhD. – dr. Theol. PÁLFI József, PhD. (szerk.): *Kettős kisebbségben (A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Partiumi Keresztyén Egyetem nemzetközi tudományos konferenciájának tanulmányai)*. Selye János Egyetem, Komárom-Nagyvárad, 2014.
- SOMOGYI Alfréd „*A memorandumos évek*”. Az 1920-21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: LÉVAI Attila (szerk.): *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Szentendre, Tillinger Péter Műhelye – Szentendre 77–123.

*Lukács Olga*¹:

Hogyan lehetetlenítsünk el anyagilag egy kollégiumot? – A Nagyenyed Református Kollégium csődjének okai az 1870-es években –

An Example of the Financial Breakdown of a College. (Reasons for the Bankruptcy of the Nagyenyed College in the 1870s)

In the time following the revolution, the Nagyenyed College (Main Study Institution) rose just like a phoenix and, because of good organization, in the 1860s it has gained fame once again. In 1868, however, another turn of events put an end to its good financial situation and recovery. This event had a great impact on the future development of pastors' education. So much so that the turn of events itself brought into question the survival of the institution and its competence in theological education. To keep track of the presented events, a brief description of the economic situation, the supervision and the operation of the Main Study Institution is needed.

In Transylvanian Reformed schools the supervision of the church district was carried out by the School Leadership Board made up of the curators and the school teachers. Within the limits of religious legislation, the Board had disposal of all school income. Each year, this body presented a report on the school's financial situation to the Church District Administrative Council. Property sale or acquisition was only possible with the consent of this Council.

From the revolution to 1868, a church district trustee – the so called inspector-curator –, Ferenc Fosztó handled the financial affairs of the college alone, the school leadership having little to say in the matter.

After 1868, a teacher – the so called inspector-professor –, Dániel Kasza took over handling the financial situation of the school. Apart from the current affairs, Kasza handled all matters with the consent of the School Board, having to report to it. In the period of Dániel Kasza the financial situation of the college flourished. Without lessening the school's capital, three new teachers' homes were built, teachers' salaries were raised, new departments were created, the best students could go abroad on scholarships, new properties and agricultural equipment was bought.

---

¹ Egyetemi előadótanár, dékán, BBTE Református Tanárképző Kar, lukacso@yahoo.de

However, following Kasza's death, no teacher wanted to take on the work that he has done with great commitment, for free. In this period, wasting and selfishness has grown to such proportions that the college was on the brink of financial collapse.

The study presents those events which lead to the near bankruptcy of the Nagyenyed College by 1879. It presents the debates and lawsuits, which were proven to be barren initiatives and in the end, no one could be held accountable.

During the stormy debates on the financial situation of the Nagyenyed College, the Ferencz József University was established and solidified in Kolozsvár (Cluj). These two facts highly influenced the new dilemma of the next two decades, which, apart from the financial collapse of the Nagyenyed College, aimed at moving the education of Reformed pastors to Cluj. As a final closure of the debate, pastors' education was finally moved to Cluj in 1895.

Keywords: Reformed College of Nagyenyed, school history, school fund, Administrative Council of the Transylvanian Reformed Church District, school property administrator.

A nagyenyedi kollégium (Főtanoda) a forradalmat követő korszakban, az 1860-as években főnixmadárként éledt újra, és a jó szervezés eredményeként ismét hírnévre tett szert. A jó anyagi feltételeknek és a fellendülésnek 1868-ban újabb fordulat vetett véget. Ez az esemény a későbbi lelkészképzés alakulására is nagy hatással volt. Olyannyira, hogy kérdésessé vált maga az intézmény megmaradása is, valamint illetékessége a teológusképzésben. Ahhoz, hogy az említett eseményeket nyomon követhessük, szükséges a Főtanoda gazdasági helyzetének, felügyeletének és kezelési módjának rövid ismertetése.

Az erdélyi református iskolákban az egyházkerület főfelügyeletét a gondnokokból és az iskola tanáraiból álló vezetőség hajtotta végre. Az egyházi törvények szabta határokon belül az Elöljáróság rendelkezett az összes iskolai jövedelemmel. E szervezet, minden évben kimutatást terjesztett fel az egyházkerület igazgatótanácsa részére az iskola anyagi helyzetéről. Tőke-elidegenítés vagy -beszerzés csak az Igazgatótanács előzetes beleegyezésével történhetett.

Az 1848-49. évi pusztítást követően a kollégium vagyoni kára néhány százezer forintra rúgott, az iskola elvesztette minden felszerelését. De a fokozatos úrbéri kárpótlással, a korábbi tőkék kamataival és a földbirtok jövedelmével a kollégium új életét kezdetett², amely ívelése az 1860-as évek közepéig fejlődést hozott. A forradalomtól 1868-ig Fosztó Ferenc egyházkerületi megbízott- inspector-curator,- egyedül intézte a kollégium vagyoni ügyeit, és

---

² Egyház és Iskolai Szemle (EISZ) 1876. 382.

ebbe nem sok beleszólást engedett a kollégium vezetőségének. 1868-ban Fosztó elfogadható állapotban adta át a tanoda gazdaságát.³ Az új beruházás valamint a tanügyi reformmal járó új kiadások sok tőkét emésztettek fel. Ennek ellenére 1867 végére a kollégiumnak volt 365 371 forint kamatozó tőkéje és körülbelül 10 000 hold még be nem ruházott birtoka. Ezen kívül a kollégium más tanodákat és magát a püspökséget is jelentős összeggel segítette.

1868 után a vagyon kezelését Kasza Dániel, a kollégium mennyiségtan-fizika professzora gazdasági felügyelő, inspector professor titulussal vette át, aki a folyó ügyeken kívül mindent a kollégiumi Elöljáróság beleegyezésével végzett, és azoknak tartozott jelentést tenni.

A kollégium gondnokai közül legtöbben Pesten tartózkodtak,⁴ így általában csak báró Kemény István jelent meg a gyűléseken. Mivel vezetőségi gyűlést csak a központi főfelügyelő testületet képviselő gondnokok elnöklete alatt tarthattak, ezeket a gyűléseket nagyon ritkán tudták megszervezni. Ezalatt Kasza Dániel inspektor-professzor belátása szerint javadalmazás nélkül intézte⁵ a kollégium halaszthatatlan ügyeit. Az anyagi helyzetről pedig később számolt be a gyűléseken.

Kasza Dániel alatt fellendült a Kollégium vagyoni helyzete. Tőkeapasztás nélkül három új tanári lakás épült, felemelték a tanári fizetéseket, új tanszékeket rendszersítettek, a legjobb diákok ösztöndíjjal külföldre mehettek, új birtokokat és mezőgazdasági felszereléseket vásároltak.⁶ Az 1871-es évet még 13 220 forint egyenleggel zárták. Mind a tanügyi, mind a gazdasági kiadásokat teljesen fedezték a rendes bevételek, sőt a tőke-vagyon is gyarapodott. A kollégium belső, szellemi vezetésében egyetértés, béke és megelégedés honolt.

Kasza Dániel 1873. január 20-án viszont meghalt, s vele együtt a gazdasági ügyek lelkiismeretes ellenőrzése és fejlődése is megszakadt.⁷ Halálát követően azonban a tanárok

³ Az ő idejéből 362 215 Ft-ra vannak terjedelmes kimutatások tőkebefektetésről, jószágvásárlásról és különböző beruházásokról.

⁴ A Kollégium gondnokai voltak: gróf Mikó Imre (miniszter), báró Kemény István (képviselő), Zeyk Károly (államtitkár).

⁵ Kasza Dániel (1822-1873). Tanulmányait Nagyenyeden végezte, közben báró Kemény Dénes fiának volt a nevelője. A forradalmat követően gróf Degenfeld Gusztáv mellett nevelősködött, akit 1853-ban elkísért a berlini egyetemre is. 1854-ben pedig együtt utazták be Németországot, Franciaországot és Olaszországot. Hazatérte után, 1855-ben a Szász Károly halálával megürült nagyenyedi tanszéket foglalhatta el.

⁶ Példaként álljon előttünk néhány évi számadási kimutatás: 1869-ben összes jövedelem: 76 664 frt. 85 kr., kiadás: 69 278 frt. 38 kr., egyenleg: 7 386 frt. 47 kr.; 1870-ben összes jövedelem: 101 298 frt. 22 kr., kiadás: 78 158 frt. 24 kr., egyenleg: 23 139 frt. 97 kr.; 1871-ben összes jövedelem: 91 403 frt. 90 kr., kiadás: 78 182 frt. 97 kr., egyenleg: 13 220 frt. 93 kr. 1871-ben a tanítás összes szüksége és az ifjúság segítése 42 970 frt. 54 kr. volt. A többi években is a tanügyi szükség 42-43 ezer frt volt.

⁷ Kasza Dániel nagyszerű kormányzási képességgel bírt, mély belátású, általánosan tisztelt és szeretett tanár volt, teljes odaadással dolgozott a kollégium jólétéért.

közül senki nem akart vállalkozni arra a munkára, amit ő nagy áldozatkészséggel, fizetés nélkül végzett.⁸ Ezt követően a pazarlás és olyan méreteket öltött, hogy a kollégium rövid idő alatt az anyagi összeomlás szélére jutott. 1873 után mind az Erdélyi Református Egyházkerület törvényhozó és kormányzó testületei, mind a közvélemény, valamint ezek nyomán a sajtó is sokat foglalkoztak az enyedi kollégium vagyoni ügyeivel.

A következőkben a levéltári és sajtóban megjelent adatok alapján vizsgáljuk a Kollégium anyagi csődjének okait.

A kollégium vezető testülete egyetértett abban, hogy a gazdasági irányítással szükséges egy szakembert megbízni, aki az Elöljáróság felügyelete alatt felelősséggel végezze a kollégium anyagi irányítását. Csak a szakember kinevezési módjában nem értettek egyet. Két lehetőségük volt: vagy az Elöljáróság hívja meg, mint tőle függő hivatalnokot, vagy a kerületi közgyűlés választja meg, s nevezi ki gondnoknak. Végül az utóbbi lehetőség mellett döntöttek.⁹ Az ügyben 1873. június 7-én felterjesztést intéztek az Igazgatótanácshoz, amelyben jelezték döntésüket: szeretnék, ha a kollégium anyagi irányítását gazdagondnok végezné, mert ez a munka egy ember teljes munkaidejét igényli és így „a főtanoda anyagi haszna jobban eszközölthetetik, másfelől a tényleges tanerő a gazdasági ügyektől felmentve, csakis hivatásának szentelheti idejét.”¹⁰

Június 7-én az Igazgatótanács jóváhagyta a fizetett gazdagondnoki állás betöltését, melyről a közgyűlésnek kellett véglegesen döntenie.¹¹ 1873. július 6-án a Kollégium közölte az Igazgatótanáccsal, hogy megállapították a gazdagondnok fizetését, és szeretnék ha az állásra támogatást nyerne az általuk már kiszemelt Bogdán Lajos, Alsó-Fehér megyei főjegyző.¹²

Bárá. Kemény István javaslatára az Elöljáróság többsége az 1873-i kerületi közgyűlésnek ajánlotta Bogdán Lajos gazdagondnoki kinevezését. Ezzel a kinevezéssel a Kollégium vagyoni helyzete új fejezethez érkezett. A közgyűlés aprólékosan meghatározta a gazdagondnok hatáskörét, feladatát és jogkörét.¹³ Leszögezte, hogy a kollégium vagyona

⁸ SZABÓ Samu: Szerezzünk kártérítést a Bethlen-tanodának. *EISz.* 1878. 347-352.

⁹ Ez a gondnokok és egyes tanárok indítványa volt. A gondnokok járatlanok voltak a Kollégium vagyoni és szellemi ügyeiben. Elhitették velük, hogy azok a tanárok, akik a gazdakurátori állás felállítását ellenzik, valamilyen önérdékből teszik azt.

¹⁰ Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsi Levéltára- Közgyűlés 1873/104. a. Az elkövetkezőkben: IgTanLvt) – a levéltári hivatkozás nem helyet. Intézmény. Gyűjtemény, csomag, tétel, irat.

¹¹ IgTanLvt Közgyűlés 1873/104. b.

¹² Uo. 1873/104. c.

¹³ Gróf Tholdalagi Viktor a következő indítványt tette, amit a közgyűlés el is fogadott: „1. A n-enyedi főtanodánál a gazda-gondnokok gondnoksága azonnal megszűnik, mihelyst az enyedi főtanoda mellett az ő gazdasági igazgatósága, bár minő okból megszűnik. 2. a n-enyedi főtanodánál a gazda-gondnok, a főtanodai előjáróság gyűléseiben, a tisztán tanügyi tárgyak felett tartandó tanácskozások alkalmával nem elnökölhet. 3. A n-enyedi főtanodánál a gazda-gondnok, hivatalától az igazgató tanács által, ennek felelőssége mellett, közigazgatásilag felfüggeszthető, azonban a hivatalából csak egyházi kereset-törvény és egyházi bíróság előtt folytatandó per útján mozdítható el.” IgTanLvt Közgyűlés, 1873/104. 4-ik határozati javaslat.

felett az Elöljáróság rendelkezik ugyan, de „az összes vagyoni és jogi ügyek nyilvántartása a gazdagondnoknak, személyes felelősséggel egybekapcsolt kötelessége lesz.” A gazdagondnokot kurátori címmel az Elöljáróság tagjává nevezték ki. De felelősségének módját nem szabályozták véglegesen.

Ugyanazon a közgyűlésen megvitatták azoknak a nagyenyedi tanároknak a beadványát, akik, hogy bármiféle gyanúsítást elkerüljenek, kérték a tanoda eddigi számadásainak és kimutatásainak ellenőrzését. Már a közgyűlés ideje alatt különböző hírek kezdtek terjedni arról, hogy a kollégium vagyoni helyzete rendezetlen.

A kerületi közgyűlés a beadvánnyal kapcsolatosan vizsgálóbizottságot nevezett ki¹⁴ azért, hogy ellenőrizze a Kollégium vagyoni helyzetét, és vizsgálja meg, milyen munka folyt Fosztó Ferenc gazdagondnoki tevékenysége óta. A bizottság napidíj ellenében kezdte meg a vizsgálódást.¹⁵

Egy év alatt azonban kitűnt, hogy Bogdán Lajos képtelen a Kollégium vagyoni ügyeinek intézésére. Ahelyett, hogy elfogadta volna, hogy egyes helyzetekkel képtelen megbirkózni, időhúzás céljából a bizottság felülvizsgálását kérte. Sikerült a gondnokokat is meggyőznie arról, hogy ő a régi Elöljáróság felügyelete alatt nem vezetheti a gazdaságot, mert a tanárok közül többen ellenségei, és akadályozzák abban, hogy a gazdasági munkában eredményt mutasson fel.

A közgyűlés ismét bizottságot nevezett ki¹⁶ az ügy felülvizsgálatára. A bizottság az 1874-es közgyűlésen Bogdán Lajos tevékenységét pozitívan értékelte. Meglepő módon, az 1873-i közgyűlés határozatával ellentétben, az Igazgatótanácsot kikerülve, a jelentést egyenesen a közgyűlésnek mutatta be. A jelentésben a Kollégium helyzetét rendetlennek és károsnak ítélte meg; tanárokat gyanúsított hűtlenséggel és mulasztással.¹⁷ A közgyűlés elhatározta, hogy a jelentéseket újabb bizottság is felül fogja vizsgálni.¹⁸

Az 1874-i közgyűlés a következő határozatot hozta: „A magában meghasonlott Elöljáróság az iskola ügyei körüli intézkedésektől felmentetik ideiglenesen”.¹⁹ Az anyagi ügyek intézésére háromtagú bizottságot neveztek ki: Gyárfás Domokost, Zeyk Józsefet és gr. Bethlen Gézát, akiknek az elkövetkezendőkben egyetértőleg kellett intézni az iskola anyagi ügyeit mindaddig, míg a vizsgálóbizottság minden kétes ügyet felderít, s jelentése alapján a Kollégium anyagi ügyei rendeződnek. A bizottságot elnevezték Directoriumnak, és

¹⁴ IgTanLvt Közgyűlés 1873/105.

¹⁵ IgTanLvt Közgyűlés 1873/106.

¹⁶ A bizottság tagjai: Gyárfás Domokos, Horváth Mihály és Gyarmathy Miklós voltak.

¹⁷ Igaz, hogy nagy mulasztás történt a régi gazdaság körül. Több évre nem voltak rendes számadások beadva, az erdőüzletet és a pénztári kezelést kivéve.

¹⁸ IgTanLvt Közgyűlés 1874/71.

¹⁹ IgTanLvt Közgyűlés 1874/ 65. 2.

az anyagi ügyeket kellett rendeznie.²⁰ Hogy ez a vizsgálóbizottság pontos és szigorú munkát tudjon végezni, a közgyűlés kinevezett még két tagot: Szentkirályi Gábort és Szabó Ádámot.²¹

Ugyanezen a közgyűlésen hangzott el párhuzamosan Tisza László nagyenyedi egyházmegyei főgondnok részéről az az indítvány, ami az elkövetkezendő néhány évre elindította a teológiai szeminárium jövőbeli tantervének és helyszínének vitáját, melynek tétje a lelkészképzés Kolozsvárra költöztetése volt.²²

A közgyűlés felkérte a kollégium gondnokságát, vizsgálja felül, hogy mennyiben tud eleget tenni a „fontos hivatallal járó és nagy fáradtság arányában” megfelelő fizetés-emelésnek.²³

Az anyagi ügyek bonyodalmával párhuzamosan, más incidens is történt. Ismeretes, hogy év végén minden kollégiumnak kötelessége volt működéséről az Igazgatótanácshoz jelentést küldeni. A nagyenyedi Kollégium jelentéseit az 1872/73, 1873/74-es évre többszöri felszólítás után sem terjesztették fel az Igazgatótanácshoz, annak ellenére, hogy Garda József igazgató bélyegzői számokkal bizonyította felküldésüket.²⁴

A következő év közgyűlése „önfeláldozó, pontos, szorgalmas működésükért hálás köszönetét nyilvánítja” nekik a jegyzőkönyv alapján.²⁵ A közgyűlés érdemeik alapján Zeyk Józsefet és gróf Bethlen Gézát beiktatta az enyedi kollégium rendes gondnoki tisztségébe.²⁶ Szintén e gyűlés hozta azt a határozatot, mely szerint a kollégium vagyonának kezelését ezután a gondnokokra és a gazdagondnokokra bizzák. Az anyagi ügyek felett rendelkező gondnokságnak csak a rektor s a jegyző professzor lesz a tagja. A többi tanárt kizárják a gondnokságból.²⁷

A leköszönő directorium közgyűlésnek tett jelentése szerint a Kollégium vagyoni ügyei rendeződtek, és máris 8 000 forinttal több a jövedelme, mint a régi inspector-professzori kormányzás alatt.²⁸ Amint később kiderült a közgyűlési bizottság nem számadások, hanem csak felületesen összeállított jelentések alapján referált, a közgyűlés pedig anélkül, hogy hiteles okmányt látott volna, örömmel vette tudomásul a gyarapodást.

A nevezetes közgyűlés meghatározta a gazda-gondnoki feladatot is: „a gazda-gondnok a nagy-enyedi főtanoda összes vagyonának közvetlen felelős kezelője, s ha intéző, vagy ellenőrző kötelességének mulasztásából a főtanoda vagyonát, jövedelmét megkárosítja: első

---

²⁰ IgTanLvt Közgyűlés 1874/ 65. 2.

²¹ IgTanLvt Közgyűlés 1874/65. 1.

²² BUZOGÁNY Dezső: A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: *Akik jó bizonysgot nyertek. Kolozsvár, 1996. 6.*

²³ IgTanLvt Közgyűlés 1874/71. 6.

²⁴ IgTanLvt Közgyűlés 1874/1042

²⁵ IgTanLvt Közgyűlés 1875/72.

²⁶ IgTanLvt 1875/631.

²⁷ IgTanLvt Közgyűlés 1875/30.

²⁸ IgTanLvt Közgyűlés 1875/72.

helyen fizetésének kétszeresét tevő jelzálogi biztosítéka, második helyen minden vagyona erejéig minden okozott kárért felelősséget, kártérítési köteleességet vállal.”²⁹

A következő évben, az 1876-os közgyűlést megelőzően a sajtó és főként a *Magyar Polgár* több cikkében is szellőztetni kezdte a nagyenyedi Kollégium immár nyilvánosságra jutott anyagi hiányosságait. Arról is írtak, hogy a Kollégium anyagi szempontból a csőd szélére jutott; 1874 óta évenkénti 25-28 ezer forint deficittel működik; sok kölcsönt vett fel 12-15%-os kamattal, és mindennek ellenére nem képes a tanügyi kiadásokat fedezni.

A meglepő fordulat az 1876-os közgyűlésen történt. A gondnokság felterjesztéssel élt a gazdagondnoki fizetés emelésére azzal a megjegyzéssel, hogy ezenkívül a kollégium még más kiadást is eszközölhet, hisz a „vagyoni viszonyok megengedik.”³⁰ A közgyűlés már majdnem beleegyezését adta, amikor kiderült, hogy sem az igazgatótanács, sem az enyedi gondnokság nem ismeri a Kollégium valós vagyoni helyzetét. Ezzel a megállapítással kapcsolatosan felszínre kerültek a pénzügyek, de mivel nem szerepelt a közgyűlés tárgysorozati pontjai között, a kérdést elnapolták. A gondnokság visszavonta a gazdagondnok fizetés-emelési kérelmét; Zeyk Károly bevallotta, hogy nagy a deficit, de biztosította az épp Nagyenyeden gyűlésező közgyűlést, hogy „apadóban van a deficit”, és a következő év közgyűléséig remélhetőleg rendeződik a helyzet.³¹

Feltehetően maga az Igazgatótanács sem ismerhette a Kollégium vagyoni helyzetét, amennyiben javasolta az említett fizetésemelést. Az történt ugyanis, - mint már korábban erről említést tettünk, - hogy az Igazgatótanács 1872-től felszólítások után sem kapott semmiféle kimutatást. A mulasztásért pedig még az 1876-os közgyűlésen sem vonták felelősségre Bogdán Lajos gondnokot, bíztak Zeyk Károly ígéreteiben, s vártak a következő év közgyűléséig. Azonban addig újabb váratlan fordulat történt, nevezetesen, hogy a nagyenyedi *Egyházi és Iskolai Szemle* sajtóháborút kezdett Bogdán Lajos ellen, követelve, hogy számoljon el a Kollégium vagyonáról.

Az enyedi ügy első erdélyi megszellőztetése a *Szemle* 1876. évi 28. számában történt. Ennek *Lapszemle* c. rovata közölte a debreceni *Evangeliumi protestáns lap* cikkét, amelynek írója tudni akarta „kik és mi módon juttatták az egykor virágzó enyedi kollégiumot a bukás szélére?”, s elvárta, hogy „minden tisztán és leplezetlenül adassék elő.”

A *Szemlével* szembeszállt a kolozsvári *Protestáns Közlöny*, ahol cikkek sora jelent meg Bogdán Lajos védelmében, aki a lap egyik patrónusa volt.³²

A sajtó hatására az Igazgatótanács is intézkedésbe kezdett. 1877. január 28-i ülésén hosszas vádiratot fogalmazott meg, mely szerint az enyedi gondnokság többszöri felszólításra sem küldött számadást és kimutatást a vagyoni ügyekről.³³ Sőt még az 1876. november

²⁹ IgTanLvt Közgyűlés 1875/16.

³⁰ IgTanLvt Közgyűlés 1876/64.

³¹ IgTanLvt Közgyűlés 1876/64.

³² SZÁSZ Béla: Központi igazgatásunk és még valami, „Erdélyi Protestáns Közlöny” (A továbbiakban EPK). 1876.

³³ IgTanLvt Közgyűlés 1877/54.

19-én hozzá intézett kérdésre sem felelt, hogy: van-e valami alapja a nyilvánosság terén emelt vádaknak, melyek szerint „a főtanoda tőkéi és fekvősegei tetemes összegig csonkultak és elidegenítették?”³⁴ Felkérték a gondnokokat, hogy záros időn belül részletes jelentést terjesszenek az Igazgatótanácshoz.

Bogdán Lajos az Igazgatótanács e felszólítására sem készített semmiféle jelentést, mert abban bízott, hogy a felső testületekben sok pártfogója van.³⁵ Végül március 11-én az Igazgatótanács kézbe vehette a számadást, amelyről megállapította, hogy „keblileg ellátottaknak nem tekinthetők”, és vissza is küldte, kérve annak újra elkészítését. Az 1877. március 4-én felterjesztett kimutatások és számadások alapján végre elhangzott, hogy „minden tartózkodás nélkül jelzik, hogy a tanoda bevételeiből, annak kiadásait nem lehet fedezni.. 1877-re a bevétel átlagosan 52 902 - 64 201 Ft, a kiadás pedig 81 660 Ft. De a számadásokból csak az 1874. évi pénztárnoki s a „helyesnek talált” gazdagondnoki számadást terjesztették fel. Mindennek ellenére a gondnokság azt jelentette, hogy az 1872-1874-es számadásokat az illetékesek ellenőrizték, és semmi különös figyelemre méltó észrevételt nem tettek velük kapcsolatban.

A gondnokság azonban már április 8-án azt jelentette, hogy 1872-ben 10 000 Ft vasúti kisajátítási összeget fizetett be, de a pénztári naplóba és számadásokba sem abban az évben, sem a későbbiekben nem vezették be. A sikkasztást magára vállaló pénztárnok, Kiss Károly bíróság elé került. Ezt megelőzően május 6-án az Igazgatótanács is behívatta a pénztárnokot kihallgatás végett.³⁶ Május 10-én újabb fordulat történt, mert Straub Károly és Straub József részére három darab földre örök áron való eladás folytán biztosítási kérést adtak be elsőbbséggel, s így a Kollégium újabb kárt szenvedett. Tény, hogy 1876-ban peres ügyek költségei címen a kollégium 4 677 Ft-ot adott ki.³⁷

Az Igazgatótanács a gondnokság e felterjesztésére újabb vizsgálóbizottságot nevezett ki azért, hogy kiderítse, hova lett a 10 000 Ft,³⁸ és arra kötelezte az öttagú bizottságot, hogy a közgyűlésen számoljon be a nagyenyedi Kollégium helyzetéről.³⁹ A hiányos adatok alapján a

³⁴ Bogdán Lajos és a kuratórium minden tagja tudott a 10000 frt befizetéséről. 1875-ben éppen Bogdán Lajos számolt el véglegesen a vasúti társasággal, amikor a tanoda még kapott a régibb 10000 frt előleg kiegészítésére 7066 forintot.

³⁵ Ezzel kapcsolatosan érdemes megjegyeznünk, hogy Zeyk József gondnok hivatalosan átvizsgálta a gazdagondnoki számadásokat, és rendben találta azokat. Ezt a kuratórium is tudomásul vette. Később azonban kiderült az Igazgatótanács előtt, hogy oly ellentmondásokkal, képtelenségekkel teljes irka-firkát még soha sem készített számadó, s helyben nem hagyott számadás vizsgáló.

³⁶ Az ülésen a bíróságot is értesítették és május 12-én a telekkönyvi hivatalhoz benyújtották a biztosítási kérést 10000 Ft-ig a Kis Károly vagyonára.

³⁷ Bizonyára a perlekedések miatt nem vették észre, hogy a gazdagondnoki kaució nincs átírva a Bogdán úr birtokára.

³⁸ A bizottság tagjai: Gyárfás Domokos, Horváth Mihály, Gyarmathy Miklós, Szentkirályi Gábor és Szabó Ádám voltak.

³⁹ A bizottság 1873-mal kezdődően kereste a hibákat, de a világos tényt még sem tudta teljesen felderíteni. Azért nem, mert a hibákat és a hibást ott kereste, ahol a pénztárnok és Bogdán Lajos mutatta. Végül a

bizottság elkészítette a beszámolót, melyet a *Szemle* 1877. évi 25. és 26. száma teljes részletességgel közölt.⁴⁰

Az 1877. május 31-i közgyűlésen az Igazgatótanácsnak a bizottság jelentése alapján kellett megtennie a jelentést a nagyenyedi kollégium vagyoni állapotáról. A jelentés egy önváddal kezdődött, mely szerint az idő rövidsége miatt a bizottságnak nem volt ideje előterjesztését olyan részletességgel és biztos adatokra fektetni, mint azt kívánta volna. Anélkül, hogy a titkár bármit is hozzáfűzött volna, a következő javaslatokat terjesztette fel:

1. Az enyedi kollégiumban megszűnik a gazdaság házi kezelése; a birtok az erdők⁴¹ és a miriszlói fajszlő kivételével haszonbérbe kerül.
2. A tanári terményfizetéseket pénzre váltják át.
3. Cipóra évenként bizonyos összeget fognak elkülöníteni, s az egyensúly helyreálltaig ez az összeg az alapítványok korlátain belül meg is szorítható.⁴²
4. Hogy a kollégiumnak mennyi lett az elmúlt három évi adóssága, az a kimutatásokból nem tűnik ki. De akármennyi is legyen az, törleszteni kell, sőt még a meglévő 42 000 forint úrbéri papírt is fordítsák az adósság törlesztésére; azonkívül az angol bankból is vegyék ki a 6 200 font arany sterlinget, amely 80 000 forintnak felel meg, és fordítsák az adósság visszafizetésére, a megmaradt összeget pedig itthon váltsák át tőkére, mert az itthoni fedezetek magasabbak.
5. A kamatokat szigorúan fel kell hajtani; a gondnokságot arra kötelezik, hogy ne engedjen meg három hónapot meghaladó késedelmet, hanem a kamattal hátralékost pereltesse be.
6. Amíg az egyensúly helyreáll, minden kiadást meg kell szorítani.
7. Részletes költségvetést kell készíteni, amelynek kereteit nem szabad túllépni.
8. Amennyiben a vingárdi birtoknak

---

pénztárnok, Kis Károly, bevallotta Gyárfás Domokosnak, hogy a 10 000 Ft-ot ő tulajdonította és költötte el. Maga a kivizsgálás is hatalmas összegbe került a Kollégiumnak.

⁴⁰ A bizottság az 1874-1877-es időszakról következő adatokról tudósított: 1873-ban az inspector-professori gazdálkodás utolsó évében még volt: bevétel 87 259 frt 22 kr.; kiadás 82 555 frt. 78 kr.; egyenleg 4 703 frt. 44 kr. Pedig már ekkor a 10 000 frt el volt sikkasztva. 1874-ben, amikor Bogdán Lajos vette át a gazdasági intézést a bevétel 63 038 frt.; rendes kiadás 75 641 frt.; hiány 12 603 frt. Rendkívüli bevétel 23 757 frt.; rendkívüli kiadás 6 340 frt. (Érdekességgént jegyzendő meg, hogy ez az év az, amikor a 8 000 frt. plussz jövedelemről szólt Bogdán Lajos beszámolója, amiért a közgyűlésen dicséretet kapott.) 1875-ben a bevétel 55 112 frt.; kiadás 77 042 frt.; rendkívüli bevétel 38 933 frt.; rendkívüli kiadás 11 391 frt. Felvett kölcsön: 12 500 frtot, és intézte a vasúti kisajátítási pénzt. A kölcsön teljes összege így 30 037 frt. De mivel a zálogháznak a 22 000 frtra vissza kellett fizesse a 15%-os kamatot, ezért ismét kölcsönt vett fel a rendes kiadások fedezésére. Ugyanakkor 32 000 frtot kiadott a kölcsön úrbéri papírok 6%-ra.

⁴¹ A Kollégiumnak 1877-ben volt 11 041 hold termő birtoka, amelyből 6 030 hold erdő, a többi mezőgazdasági célokat szolgált. Nagyobb jövedelem forrást inkább az erdő jelentette. 1869-ben az erdő bruttó jövedelme 30 213 Ft, 1870-ben 31 245. Ft, 1871-ben 31 266 Ft, 1872-ben 29 414. Ft, 1873-ban 28 080 Ft. Az erdőre szánt kiadás évi átlaga 10 000 frt volt. Ez azt jelentette, hogy az erdőből évente tiszta haszon átlaga 18-20.000 frt volt. Az ötös bizottság kimutatása szerint a tiszta jövedelem a következőképpen alakult: 1874-ben csak 8 745 Ft, 1875-ben 3 555 Ft, 1876-ban 5 945 Ft. Tehát átlag 6 000 Ft volt a jövedelme.

⁴² A nagyenyedi iskolában naponként átlag 7-800 cipót osztottak ki a teológusoknak és szegény sorsú, de szorgalmas kollégistáknak. Ez nagyban elősegítette a tanulók étkezését és Kollégiumban maradásukat.

vevője akad, mivel a tanodától távol esik, megfelelő árban el kell adni, az árát pedig, mint elidegeníthetetlen földbirtoki tőkét kezeljük.⁴³

Amint a fentiekből kitűnik, az Igazgatótanács belső úton próbálta elsimítani a vagyon körüli hiányokat, mert magát is okolta a rendszertelen ellenőrzés miatt. A gyűlésen résztvevők azonban nem értették a felsorolt javaslatokat, és kérték a részletes kimutatást.

A részletes kimutatás alapján kiderült a kollégium valós anyagi helyzete: 1877-ben 115 544 forinttal volt kevesebb a pénzvagyona, mint 1872 végén. 1877-ben 20 473 Ft-tal több a bevárandó kamathátralék, mint 1872-ben. Ha ezt is Bogdán Lajos javára írják, mégis 90. 071 Ft. apadás mutatkozik a pénzvagyonban. A tőkevagyon apadását a következőkben bonthatjuk le: adósság: 38 800 Ft, a birtokokból eladtak 10 300 Ft értékben, a vasúti kisajátítási pénz: 6 066 Ft, az adóhátralék: 6 000 Ft, 1877-re a deficit 38 758 Ft, melyet kölcsönökből kell fizetni. Ez tehát 99 924 Ft-ot tesz ki.

Összegzésként: a kollégium vagyona négy év alatt 189 995 Ft-tal apadt.

A fentiekből kitűnik, hogy az Igazgatótanács és a közgyűlés eltekintett ettől a hatalmas károsodástól, intézkedéseit pedig csak a jövőre nézve hozta.⁴⁴ Meglepő volt Tisza László véleménye, aki az 1874-es közgyűlésen nagy megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy a „tanári gazdálkodás” alatt elkelt 10 000 Ft tőkének vehető úrbéri kötvény és a „még megmenthető aranyok megmentését” várták Bogdán Lajostól.⁴⁵ Ő volt az egyik szószólója annak, hogy az angol pénzt is az adósságra kell fordítani.

A viták során a közgyűlés kérdőre vonta az Igazgatótanácsot afelől, hogy volt-e tudomása arról, hogy a szóban forgó vingárdi birtokhoz tartozó erdőt örök áron eladták, holott arról a közgyűlés csak azon az ülésén szerzett tudomást és tárgyalt. A válasz szerint az Igazgatótanács tudott az ügyről, de az erdő nem tartozott az enyedi Kollégium törzsvagyonához, azt 6 000 forintért később vették, és jó alkalom kínálkozott az eladásra 10 000 Ft-ért.⁴⁶ A Kollégium pénztárából eltűnt 10 000 Ft-ról is megkérdezték az Igazgatótanácsot. A válasz pedig az volt, hogy Kiss Károly pénztárnok ellen bírósági eljárás folyik.⁴⁷

A közgyűlés tagjai felháborodásukat fejezték ki, és kijelentették, hogy az Igazgatótanács nem elégedhet meg azzal, hogy egyszerűen csak tudomásul veszi a Kollégium anyagi összeomlását. Székely János kézdivásárhelyi lelkész azt indítványozta, hogy a közgyűlés mondja ki, hogy „a bérrendszer behozatalával a gazdagondnokság megszüntettetik.”⁴⁸ E vélemény nagy felháborodást keltett Bogdán pártolói részéről, akik azzal érveltek, hogy a

---

⁴³ IgTanLvt Közgyűlés 1877/54.; 1877/61.

⁴⁴ Tudniillik: elrendelte a birtokok haszonbérbe adását, meghagyta, hogy az adósságokat a gondnokság úrbéri kötvényekkel és az angol bankban levő pénzzel fizesse ki.

⁴⁵ IgTanLvt Közgyűlés 1874/69.

⁴⁶ IgTanLvt Közgyűlés 1877/59.a.

⁴⁷ IgTanLvt Közgyűlés. 1877/59. b.

⁴⁸ IgTanLvt Közgyűlés 1877/62.

gazdagondnok pert indít a közgyűlés ellen, ha hivatalát megszüntetik.⁴⁹ A közgyűlés végül is Szikszai Lajos indítványát fogadta el, mely szerint, amennyiben haszonbérbeadást fognak bevezetni, az Igazgatótanácsnak lesz a feladata a házi javak kezelése. A haszonbérlők mikénti gazdálkodásáról, a haszonbérbe adott tárgyak felügyelete és ellenőrzése felől a Kollégium gondnokságát fogják meghallgatni, akik a közgyűléshez fogják véleményüket benyújtani.⁵⁰

Az indítványt a közgyűlés visszavonta, és Bogdán gazdagondnoknak haladékat adott 1878. április 1-ig a vagyoni helyzet tisztázására. A közgyűlés az Igazgatótanácsot bízta meg, hogy a károsodás okait nyomozza ki, és intézkedjen az időközben adódó ügyekről. Amennyiben az Igazgatótanács Bogdántól nem kap kielégítő feleletet, úgy a „maga felelőssége mellett, közigazgatásilag” hivatalától felfüggeszti, s az „egyházi bíróság előtt” pert indít ellene.⁵¹

Azért, hogy a jövőre nézve a kollégiumokban bármiféle vagyoni zűrzavart elkerüljenek, elhatározták a három évenként történő ellenőrzést.⁵² Kérték, hogy az Igazgatótanács háromtagú bizottságot nevezzen ki, akiknek kötelességük három évenként minden kollégium anyagi hátterét felülvizsgálni, és arról a kerületi közgyűlésnek beszámolni.⁵³

A vagyoni vitába aktívan bekapcsolódott a sajtó is. A *Protestáns Közlöny* szerkesztője, 1877. 10. számában azt ígérte, hogy „mihelyt tények által lesz constatálva, hogy Bogdán Lajos működése a Bethlen-tanoda romlására vezet”, nyíltan fog ellene fellépni, anélkül, hogy bármit is elsimítana.

Az *Egyházi és Iskolai Szemle* pedig, amely a Bogdán elleniek táborát képviselte, arról írt, hogy remélhetőleg az Igazgatótanács igazságosan fogja végezni a kötelességét, annál is inkább, mert „vagyoni ügyekben tud szigorú lenni, ha akar a mi kormányunk.”⁵⁴ Kártérítést vártak el a rosszul gazdálkodótól: „Ha valahol helye van a kártérítés követelésének: itt bizonyára van! A kegyes alapítók minden filléréért felelős az egyházkerület az országnak, s felelős az enyedi tanoda jövőjéért a nemzetnek!”⁵⁵

⁴⁹ Senki nem vette komolyan ezt, de annyian pártolták még Bogdánt, hogy az esetleges szavazásnál az indítvány kevés szavazatot kapott volna.

⁵⁰ IgTanLvt Közgyűlés 1877/62.

⁵¹ IgTanLvt Közgyűlés 1877/62.

⁵² Azért, hogy az évenkénti számadásokat az ilyentől megkülönböztessék, ezeket általános számadásnak nevezték el. Példa erre a kolozsvári Kollégium általános számadása. IgTanLvt Közgyűlés 1879/28.; 1879/1389.

⁵³ IgTanLvt Közgyűlés 1877/52.

⁵⁴ EISz. 1877. 339-341. Ezzel az elvárásával kapcsolatosan írták le azt, hogy egy egyházközségnek tőkevagyonából az esperes beleegyezésével, de igazgatótanácsi engedély nélkül használtak fel 200 frtot templom építésre. Az Igazgatótanács azt határozta, hogy az illető esperes és a presbitérium fizesse vissza a községnek a 200 frtot. „Ezen szigornak mennyivel nagyobb helye van a Bethlen tanodánál!”

⁵⁵ EISz. 1877. 339-341.

Semlegesség álláspontjáról, tények bemutatásával tárgyalta az enyedi szomorú eseményeket a *Protestáns Egyház és Iskolai Lap*.⁵⁶

Az Igazgatótanács 1877 őszén ez ügyben tett intézkedése annyiban merült ki, hogy Szabó Ádám számvevőt arra kérték, hogy néhány kérdéses személyt vizsgáljon felül, akik esetleg a sikkasztásban részesek voltak. Így többek között: Kiss Károly péztárnokot, Kovács Gyulát, Szabó Samut és Tarár Sándort, akikre a földbirtokok kezelése volt bízva. De a számvevő semmi érdemlegeset nem tudott kideríteni és felterjesztetni.⁵⁷

Az adósságok törlesztésének kimutatását az Igazgatótanács a közgyűlés által is megbízott bizottságtól rendszeresen kérte és ellenőrizte.⁵⁸

Miután Bogdán Lajos 1878. április 1-i határidőig sem készült el a kollégium anyagi kiadásának a kimutatásával, a Nagyenyedi Református Egyházmegye közgyűlése is bekapcsolódott az ügy tisztázásába. Az egyházmegye eddig elzárkózott minden véleménynyilvánítástól, arra hivatkozva, hogy az Igazgatótanács illetékes az ügy felülvizsgálására. Mivel azonban azt tapasztalta, hogy a kivizsgálás területén nem történt újabb lépés, kötelességének látta a közgyűléshez fordulni, amelyhez az 1878. április 25-i egyházmegyei közgyűlésen indítványt fogalmazott meg.

Az indítványban az enyediek felháborodásukat fejezték ki afelett, hogy az Igazgatótanács nem jár el igazságosan Bogdán Lajos gazdagondnok ügykezelésének felülbírálásában. Az elmúlt évben olyan döntések elé állították a közgyűlést, amelyről az kellőképpen nem volt tájékoztatva. A kollégiumot ért „deficitek fedezésére nagy mennyiségű tőkék vonattak be” és nagy adósságba keverték a mindig jó anyagi állapotban lévő Kollégiumot. Sőt, annak ellenére, hogy tiltott volt a gazdagondnoknál a készpénz tartása, Bogdán Lajos megengedhette, hogy 50–60 000 forintot pénztáron kívül kezeljen, és az összegről egyáltalán nem tudott elszámolni. Felháborodásukat fejezték ki az Igazgatótanács álláspontjával szemben, azzal kapcsolatosan, hogy az ötös bizottság megállapításait egyszerűen „superáltaknak jelentette ki,” annak ellenére, hogy a bizottsági jelentésben nyíltan állt a tény, hogy: „a felterjesztésből csaknem minden tárgyi bizonyíték és minden okmány hiányzik.” Úgyszintén elmarasztalták az Igazgatótanácsot azért, hogy az adósság kifizetésének kiegyenlítésekor, ahelyett, hogy a gazdagondnokot felelősségre vonták volna, csak annyit nyilatkoztak, hogy az Igazgatótanács „örömmel értesül” arról, hogy megszűnik a gazdagondnoki pénzkézelés.⁵⁹ Az enyediek nyilatkozatuk végén kérték a közgyűlést, hogy az elszenvedett kárért büntessék meg a vétkeket részrehajlás nélkül, és kényszerítsék őket kártérítés fizetésére.⁶⁰

⁵⁶ Az erdélyi evang. Reform. Egyházkerület Kolozsvártról, folyó évi május 28.-június 2-án tartott közgyűlése. *PEIL*. 1877. 785-790.

⁵⁷ *IgTanLvt* 1877/1167.; 1877/1137.

⁵⁸ *IgTanLvt* 1878/79.

⁵⁹ *IgTanLvt* 1878/877

⁶⁰ Az igazságos kivizsgálást az enyediek már korábban is kérték a sajtóban. LÁSD BÁNFFY Béla: Felhívás az egyházkerületi közgyűlés tagjaihoz. *EISz*. 1878. 357-360.; HEGEDÜS Lajos: Indítvány, mely tétetett a n-enyedi egyházmegye közgyűlésén. *EISz*. 1878. 288-292.

A közgyűlés nem tudta az enyediek kérését orvosolni, arra való hivatkozással, hogy még folytak a bírósági tárgyalások. Az Igazgatótanács kérte a gyulafehérvári bíróságot, hogy mielőbb hozzon ítéletet a gyanúsítottakkal kapcsolatban. Erre a sürgetésre a gyulafehérvári királyi törvényszéktől azt a jelentést kapta, hogy az eljárás még mindig folyamatban van.⁶¹

A nagyenyedi Kollégium anyagi helyzetének tisztázását a következő években is elnapolták. Feltehetően az Igazgatótanács felelősnek érezte magát azért, hogy nem ellenőrizte kellőképpen a vagyoni helyzetről beérkezett kimutatásokat. De az is feltehető, hogy Bogdán Lajos támogatóinak sem állt érdekében a kárpótlás kiegyenlítése. Szintén elgondolkodtató az a tény, kinek állt volna érdekében a Kollégium igazgatósága által, pontos bélyegzési adatok hitelesítése mellett, a nagyenyedi kollégium kimutatásának eltüntetése, melyet az Igazgatótanács több ízben is bekért.⁶²

A sajtóban tovább gyűrűzött az anyagi veszteséget felelősök kiderítése és felelősségre vonása.⁶³ A nagyenyediek elsősorban az öttagú gondnokság ellen emelték fel szavukat, hisz addig, amíg a nagyenyedi tanárok feleltek a kollégium vagyoni ügyeiért, az rendszerben volt, sőt gyarapodott, de az új gazdagondnoki rendszer bevezetésével megszűnt a felelősségtudat.⁶⁴ A kollégiumi tanárok is síkra szálltak, mindenek előtt Zeyk József algondnok ellen. Azzal vádolták, hogy kellő időben nem vizsgálta felül a vagyoni helyzetet és pártfogásába vette Bogdán Lajost.⁶⁵ Megvédték a nagyenyedi gyanúsítottakat: Szabó Ferencet, aki Szabó Sámuel kolozsváritanár testvére és Kovács Gyulát, aki Kovács Ödön nagyenyedi tanár testvére volt.⁶⁶

Lőte Lajos, a kollégium egyik gondnoka panaszkodott a *Protestáns Közlönyre*, hogy a vagyoni ügyvel kapcsolatos hozzájuk beküldött cikkéből szándékosan hagytak ki részeket, amelyek a fent említettek tisztázását szolgálták volna.⁶⁷ A *Protestáns Közlöny* véleménye inkább amellett szólt, hogy nem a gazdagondnokot, hanem a nagyenyedi tanárokat kell elsősorban felelősségre vonni az anyagi veszteséget,⁶⁸ azért, mert már az 1874-ben történt átadás-kor a jegyzőkönyvek nem voltak hitelesek.

---

⁶¹ IgTanLvt 1879/658.

⁶² Gyakran megtörtént, hogy az Igazgatótanács részéről írt levelek is eltűntek, amiért a nagyenyedi postamestert, Nagler Frigvest hibáztatta. A postamester az EISz-ben próbálta tisztázni magát a *Kelet* 1878. 105. számában megjelent rágalmakkal szemben. EISz. 1878. 339.

⁶³ Adalék a Nagy-Enyedi Bethlen-tanoda vagyonával üzőtt négy évi gazdálkodás történetéhez. Különlenyomat az EISz-ből. Kolozsvár, 1878.

⁶⁴ KOVÁCS Ödön: Ama híres négy évi gazdálkodás. EISz. 1878. Különlenyomat. 3-13.

⁶⁵ HEGEDŰS János: Védekezés Zeyk József algondnok úr ellen. EISz. 1878. Különlenyomat, 13-23; Egy kálvinista: Négy évi gazdálkodás a nagy-enyedi főtanoda vagyonával. EISz. 1878. 206-213; 221-226; 240-245.

⁶⁶ SZABÓ Sámuel: Szerezzünk kártérítést a Bethlen-tanodának. EISz. 1878. 327-336.; 345-353; 365-374.

⁶⁷ LŐTE Lajos: Nyilatkozat. EISz. 1878. Különlenyomat. 1-3.

⁶⁸ „Négy év gazdálkodás” EPK 1878. 484.

A Kollégium 1879-i költségvetését a közgyűlés állapította meg. Az Igazgatótanácshoz felterjesztett kollégiumi jelentéssel együttbeérkezett az a felterjesztés is, amelyben Bogdán Lajos lemondott a gazdagondnoki tisztről. Nagy Péter püspök indítványára a közgyűlés a Bethlen-kollégium vezetőségét bízta meg a vagyoni ügyek intézésével.⁶⁹

Az anyagi csődhelyzet dacára, - amelynek tisztázására soha nem került sor,- a Kollégiumnak sikerült anyagi helyzetét ismét rendbe hoznia. 1882-ben korszerűsítési tervük jóváhagyása végett folyamodhattak az Igazgatótanácshoz.⁷⁰ A tervezett 62 000 Ft-os költségvetés teljesítéséhez nagyobb kölcsönöket kértek.⁷¹ Erre most meg is volt a lehetőség, hisz az 1881-es nemzeti zsinat létrehozta a református egyház országos közalapját, és ennek segítségével Erdély egyházai és iskolái javíthattak anyagi helyzetükön. Az 1883. évi XXX. tc. alapján a kollégiumok és tanárok államsegélyben részesültek. Az egyház a támogatás következtében fokozottabban érezte, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a lelkipásztorok és a tanárok nevelésére.⁷²

Amíg az enyedi kollégium anyagi helyzetéről folyt a fergeteges vita, addig Kolozsváron létrejött, és megerősödött a Ferencz József Tudományegyetem. E két tény merőben befolyásolta az elkövetkezendő két évtized újabb dilemmáját, amelyben túl az enyedi anyagi csődön, a cél a református lelkészképzés Kolozsvárra költöztetése lett. A vita végleges lezárása eredményeként, 1895-ben a lelkészképzés végérvényesen Kolozsvárra került át.

---

⁶⁹ IgTanLvt Közgyűlés 1879/54

⁷⁰ IgTanLvt 1882/179.

⁷¹ Uo.

⁷² NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*, Kolozsvár, 1995. 19-20.

Bátoriné Misák Marianna:¹

Zsarnay Lajos teológiája

The Theology of Lajos Zsarnay.

Zsarnay's theological thinking was eclectic. Even though he considered supranaturalism the only valid direction, still the interpretations of several doctrines bear the theology and formulation of Schleiermacher. He made it obvious that the views of rationalism are far from his views, and still, according to some suppositions, its doctrines can be found also in his formulations. He was not familiar with the Hungarian line of the theological liberalism, but it doesn't mean that the German liberal thinking did not reach him. But according to our convictions, these views were far from him. He was looking for his own path, while he was open, but also critical towards the theological thinking of his time.

Keywords: Theology, Rationalism, Liberalism, Supranaturalism, Dogmatics

Zsarnay Lajos teológiájáról megoszlanak a vélemények. Fekete Károly Novák Lajost, Zsarnay későbbi tanszéki utódját idézte, aki azt mondta, hogy Zsarnay Lajos a Schleiermacher előtti iskola követői közé tartozott.² Más vélemények szerint Schleiermacher következő képviselője volt,³ ugyancsak mások vitatják ezt, illetve csak részleges követőjeként említik.⁴ Az tény, hogy Friedrich Schleiermacher teológiája és munkássága nagy hatással volt rá. Az *Apologetika* előszavában elismeri a hit terén kifejtett munkáját, s azt mondja, hogy „Méltónak s üdvösnek tartom azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem

---

¹ Főiskolai adjunktus. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Rendszeres Teológiai és Egyháztörténeti Tudományok Intézete. E-mail: mismarianna@freemail.hu.

² FEKETE Károly, ifj.: *A református liturgiák története a XIX-XX. században*, http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgia_tortenet.pdf, (utolsó megtekintés dátuma: 2015. november 19.) 4.

³ KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*, L'Harmattan, Budapest, 2010. 26.

⁴ KONCZ Sándor: *Hit és vallás*. [Tiszántúli Református Egyházkerület], Debrecen, 1942. 63.

méltányolva ismertessem növendékeinkkel...”⁵ Ugyanakkor pedig Koncz Sándor megalapítása szerint nem képviselte mindenben Schleiermacher teológiáját, sőt vannak olyan gondolatai is, amelyek a schleiermacheri alapokról szinte teljesen letérve a magyar teológiai liberalizmus egyoldalú tételeit hangsúlyozták.⁶ Van, aki azt mondja, hogy hazánkban csak két teológus volt – Zsarnay Lajos és Szeremley Gábor –, aki igazán képviselte a romantika teológusának, Schleiermachernek tanítását.⁷ Márkus Jenő szerint ez abból adódhatott, hogy amikor Schleiermacher meghalt, még alig ismerték őt Magyarországon. Koncz Sándor ellenben azt írta, hogy a Zsarnay és Szeremley által képviselt teológia pusztán csak árnyalata a Németországinak.⁸ Majd azt is hozzátette, hogy Schleiermachert az utókor a liberalizmus atyjaként tartja számon.⁹

A 19. századi Magyarország gyakorlati egyházi életében mind a racionalizmus, mind a liberalizmus megnyilvánult. Érezték hatását a tanításokon, a prédikációkon. Hogy világos képet fessünk teológiai gondolkodásmódjáról, fontos leszögeznünk azt a tényt, hogy Magyarországon a liberalizmus kibontakozása a 19. század második felére tehető. A század elején végbemenő történelmi események a szellemi áramlatok kibontakozását késleltették. Ezért figyelmünket sokkal inkább a liberalizmus előtti időszak és gondolkodás felé kell fordítanunk. Mert az igaz, hogy teológiájára hatással volt Schleiermacher, de a teljes teológiai álláspontja nem ezen alapult.

Zsarnay Lajos teológiai évei alatt gyakorlati teológiai tanára Lácza Szabó József volt, aki egyik prédikációjában ezt mondta: „Csak az lehet reátok nézve igaz vallás, amit józan, egyenes okosságokkal megfoghattok.”¹⁰ Eszerint már tanulmányai idején érték hatások, később göttingeni évei alatt megismerkedhetett a német racionalizmussal, de véleményünk szerint Zsarnayt ez a fajta irány nem jellemezte. Ugyanakkor az a vélekedés sem állja meg a helyét, hogy mivel hatással volt rá a romantika atyja, Zsarnay liberális volt. Ő maga az *Apologetika* című munkája előszavában ezt mondja: „Távol legyen azonban, hogy én ezen”¹¹ vagy bármi teológiai rendszernek általános tökélyt tulajdonítsak.”¹² Ennek ellenére teológiájában időnként különböző irányzatok gondolkodásának jegyeit fedezhetjük fel.

E kérdés tisztázásánál fontos, hogy leginkább azt tartsuk szem előtt, amit tőle tudhatunk meg. Zsarnay Lajos teológiai gondolkodása nem a pátensharc után, hanem saját bevallása szerint még göttingeni utazása előtt kifomálódott. S bár új lehetőségek nyíltak

⁵ ZSARNAY Lajos: *Apologetika*. Sárospatak, 1858. Előszó.

⁶ KONCZ: i. m. 63.

⁷ KOVÁCS: i. m. 26.

⁸ KONCZ: i. m. 56.

⁹ MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin, Budapest, 2005. 14.

¹⁰ BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. 364.

¹¹ Itt Schleiermacher teológiájáról beszél.

¹² ZSARNAY: (1858) i. m. Előszó.

meg előtte, ezek már kialakított vonalán nem változtattak. A püspökhöz írt levelében utalt erre: „Theologusi, már az előtt is nyílt szívvel jelentett vallomásom mellett meg maradok híven – Schleiermacher gondolkozását becsülöm – noha csintalan sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem.”¹³ Hogy mi volt az a vonal, arról 1854. április 17-én szintén Apostol Pálhoz intézett levelében számolt be. Írása szerint Csikai Imre *Keresztyén erkölcsstanához* elkészítette a bírálatot német nyelven. A bírálatot igyekezett részrehajlás nélkül megfogalmazni, illetve abból a teológiai álláspontból kiindulva, amelyet legigazabbnak és legüdvösebbnek tartott, s amelyet hite és meggyőződése szerint képviselt. Ez az álláspont pedig a szupranaturalizmus volt. Eszerint a teológiai álláspont szerint dolgozta ki saját *Keresztyén erkölcsstanát* is két évvel ezelőtt,¹⁴ amely már nyomtatásban is megjelent, s reményei szerint mind Patakon, mind pedig Miskolcon használatba kerül.¹⁵

A szupranaturalizmus vagy más néven szupernaturalizmus a protestáns teológia azon formája, amely a tekintélyhitet elvető teológiai racionalizmussal szemben lépett fel.¹⁶ Összehasonlítva a racionalizmussal azt mondhatjuk, a különbség a kettő között az, hogy míg a racionalizmus döntő szerepet tulajdonított az észnek a hit dolgaiban, addig a szupranaturalizmus Isten kijelentése természetfölöttiségét hangsúlyozta, sőt a racionalizmus támadásaival szemben védelmébe vette a hitigazságokat. Ennek alapján kiállt a csodák, Jézus engesztelő halála, az örökletes bűn, az ördöggépzet, a szentháromságtan és Jézus kettős természetének igazsága mellett, folytatta a korábbi teológiai álláspontokat. Mind a racionalizmus, mind pedig a szupranaturalizmus veszített jelentőségéből, amikor a 19. század első felében megjelentek a schleiermacheri gondolatok illetve az ébredési mozgalmak, amelyek a hit lényeges és meghatározó elemeként az érzelmet tüntették fel. Voltak olyanok, akik megpróbálták a racionalizmus és szupranaturalizmus közötti ellentéteket leküzdeni vagy a kettőt ötvözni.¹⁷ Ezek a próbálkozások hatottak a későbbi teológiákban is, s létrejöttek olyan rendszerek, amelyek ismét vagy a racionalizmushoz, vagy a szupranaturalizmushoz hajlottak.¹⁸

Mindezek alapján keressük a választ, hogy mi jellemezte Zsarnay teológiáját. Teológiai gondolkodását művein keresztül tudjuk nyomon követni. Így a következőkben a *Paptan* és az *Apologetika* műveit fogjuk bővebben elemezni, kitérve azokra az állításokra, amelyeket mások fogalmaztak meg Zsarnay gondolkodását illetően.

¹³ KONCZ: i. m. 63.

¹⁴ Ez a műve nem került kezünkbe.

¹⁵ Zsarnay Lajos levele Apostol Pálhoz, 1854. április 17. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár, jelzet: B.LXXV. 34,998.

¹⁶ NAGY KLÁRA: *A német racionalizmus és Christian Wolff*. In: DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 76.

¹⁷ NAGY: i. m. 76-77.

¹⁸ NAGY: i. m. 77.

Az *Apologetika* című munkáját 1858-ban írta diákjai számára tankönyvnek. Már a fogalom magyarázatánál azt mondta, hogy az nem más, mint „...védelmi tudomány, különösen a keresztyén vallás védelmezésének tudománya.”¹⁹ Ezzel a tankönyvében arra bízta a hallgatókat, hogy bizonyítsák be mindazt, amit koruk az ész mérlegére helyezett: a vallást, a kijelentést, Krisztus isteni, megváltói személyét, a csodák létét, isteni eredetét, a keresztyénség alapjait, a Szentírás Istentől való ihletettségét stb.²⁰ A könyv elejétől kezdve, miután az apologetika tudományának meghatározását befejezi, a vallás fogalmával igyekszik bebizonyítani a keresztyén vallás legitimitását, igaz voltát – bár tudta, hogy a kor szellemisége másként látja. Ugyanakkor pedig a schleiermacheri hatások is érvényesülnek. Hasonlóan a *Paptan* című munkájában is.

Koncz Sándor szerint a *Paptan* című munkájában az egyházzal liberális szellemben nyilatkozott, de ez a szellemiség uralta akkor is, amikor a keresztyén életről és az írásmagyarázatról beszélt.²¹ Először hadd álljon előttünk az egyházzal kapcsolatos megfogalmazása. „Az eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, úgy, hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék, s az emberek azon üdvnek, melyet Krisztus szerzett, részesei legyenek.”²² Koncz professzor nem az eredeti kiadásból dolgozott, hanem egy későbbi, 1857-ben kiadottból. Az eredeti idézet így szól: „A keresztyén szentegyház vagy eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, vagy hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék.”²³ Az 1847-es első kiadást Zsarnay nemcsak újra megjelentette, de ki is bővítette. Koncz Sándor nyilván a gondolat első részére hivatkozott, amikor azt írta, hogy az liberális megfogalmazása az egyháznak. A liberalizmus sok mindent átvett a racionalizmustól, így azt a gondolkodást is, ami alapján az egyháznak egyfajta erkölcsnemesítő szerepet szánt. Mindamellet, hogy első olvasatra ez a mondata ezeket a jegyeket tükrözi, Zsarnay egyházzal alkotott megfogalmazása ennél sokkal részletesebb a *Paptan*ban. Éppen ezért megítélését, illetve gondolatait összefüggésekben kell látnunk és vizsgálnunk. Tovább folytatva az egyház megfogalmazását, így írt: „Az egyház ugyan nem csak a hit és közbátorság fenntartása végett állott elő; hanem az természetes szüleménye a hitnek és azon vágyaknak, hogy hitünket kinyilatkoztassuk és másokkal közöljük.”²⁴ Ez már egészen más megvilágításba teszi előbbi gondolatmenetét. Sőt ha tovább nézzük, akkor

¹⁹ ZSARNAY: (1858) i. m. 1.

²⁰ ZSARNAY: (1858) 26–158.

²¹ KONCZ: i. m. 64.

²² Uo.

²³ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 4.

²⁴ ZSARNAY: (1847) i. m. 4.

még arról is beszélt, hogy milyen eszközöket használhat az egyház, hogy ne váljon a keresztyének veszedelmére. „De az egyház a keresztyénségnek veszedelmére válik, ha a kegyesség és vallásos élet előmozdításán kívül más célokra is törekszik...”²⁵

Koncz Sándor állítása szerint a keresztyén életéről és az írásmagyarázatról is liberális szellemben gondolkodott. Példaként hozta fel a keresztyén életéről vallott nézetét. „A keresztyén élet nem homályos érzelmeken, hanem világos fogalmakon és meggyőződésen tartozik alapulni.”²⁶ Ez a mondat a *Katechetika* című fejezetben hangzott el, ami az eredeti kiadásban még nem szerepelt. A szövegkörnyezet, amiben a mondat elhangzik, arról szól, hogy a gyermekeknek fejleszteni kell az emlékezőtehetségét, s amit könyv nélkül szeretnének megtanítani nekik, azt meg kell magyarázni. Különb, ha „nem értenék is teljesen, az élet bevégzi, a mit az iskola elkezd.”²⁷ S ezek után hangzott el az idézett mondat. Ezt követően pedig azt mondta „Ugyanezért a vallásos igazságokról világos ismereteket kell a növendékekkel közölni.”²⁸ Véleményünk szerint még akkor sem állítható egyértelműen, hogy mondata liberális, ha nem helyezzük bele a szövegkörnyezetbe. Hiszen a keresztyén élet valóban nem homályos érzelem, és annak alapjait világos fogalmakon kell megismertetni, s teljes meggyőződésen kell alapulnia. Mint ahogy ő maga is írta: „A vallástanítás legfontosabb feladata, hogy az erős és élő meggyőződést szüljön a növendékekben...”²⁹

A következő, amiben Koncz professzor szintén a liberálisok közé sorolta, az a Szentírás magyarázatáról kifejtett véleménye. Az írásmagyarázatban a Szentírást szintén a „szabad gondolkodás útján” kell bővebben kifejteni.³⁰ A szabad gondolkodás nála nem feltétlenül azt a szabadságot jelentette, amit a liberális gondolkodóknál, hiszen ez a fajta szabadság, amikor ő ezt a gondolatot megfogalmazta, még nem létezett Magyarországon.

Sok utalás van munkáiban arra, hogy gondolatai több témában fedik Schleiermacher teológiáját. Ilyenek az istentiszteletről, kultuszról,³¹ ennek céljáról,³² a vallásról,³³ a vallás eredeti formájáról,³⁴ a hitről³⁵ alkotott álláspontjai. Az *Apologétika* című munkája előszavában azt írja, hogy „Bibliai hitre van korunknak s az emberiségnek szüksége; annak szükségét, becsét, erejét és áldását alig ismertette meg a tudós világgal (ott, hová a német irodalom kiterjed) más alaposabban, mint Schleyermacher és az ő iskolája. Méltónak s üdvösnek

²⁵ Uo.

²⁶ KONCZ: i. m. 4.

²⁷ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. 2. jav. kiad. A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 248.

²⁸ ZSARNAY: (1857) i. m. 249.

²⁹ Uo.

³⁰ KONCZ: i. m. 64.

³¹ ZSARNAY: (1847) i.m. 16.

³² Uo. 28.

³³ ZSARNAY: (1858) i.m. 29.

³⁴ KONCZ: i.m. 63.; ZSARNAY: (1858) i.m. 35.

³⁵ ZSARNAY: (1858) i.m. Előszó.

tartottam azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem méltányolva ismer-tessem növendékeinkkel, s azok szerint is vezessem őket a keresztyén vallás isteni jelle-mének, becsének s méltóságának ismeretére.”³⁶ Az, hogy Schleiermacher teológiáját és né-zeteit nem cáfolta, nem jelentette, hogy szolgálai hűséggel követte is. Méltónak s üdvösnek tar-totta megismertetni azokat tanítványaival, s azok szerint vezetni őket a keresztyén vallás meg-ismertetésében, de ezzel nem azt sugallta, hogy ez a követendő út. Sőt, ha műveit olvassuk, magunk is meggyőződhetünk arról, hogy szolgálai követésről szó sincs, csupán arról, hogy amivel egyetértett Schleiermacher tanításából, azt beépítette sajátjába, amivel nem, azt ugyan nem cáfolta, de nem is ismerte el helyesnek.

Koncz Sándor, amellett, hogy állításait időnként liberálisnak vélte, azt is mondta, hogy sok tekintetben nem követte már Schleiermachert, de a vallásról teljesen a magáévá tette a romantika teológusának gondolatmenetét. „A vallás e szerint általános függésünk-nek tudata a legfőbb lénytől, vagy a legfőbb lénytől függésünknek tudata által föltételezett határozottsága a szellemi emberéletének.”³⁷ „Schleiermacher után mi is azt állítjuk, hogy a vallás eredeti formája az érzet.”³⁸ Az érzés mondja meg, hogy „a véges és az egész világ a legfőbb és végtelen lénytől függ”.³⁹ Nos, ha az előzményeket megnézzük, akkor kiderül, hogy miért is maradt Schleiermacher álláspontján. Mikor elkezdte a vallás fogalmának tisztá-zását, egyszerűen így fogalmazott: „A vallás legközönségesebb határozata ez: a vallás Isten ismeretének és tiszteletének módja.”⁴⁰ Persze jól tudta, hogy az apologetika ezt a megha-tározást nem használhatja, hiszen isteni dolgok ismerete a valláson kívül is van, s istenismeret többféle lehet. Ezért a vallás igazi meghatározásában és megértésében véleménye szerint visz-sza kell menni a vallás eredetének vizsgálatához. Itt Kant és mások értelmezését hozta példának, akik szerint a vallás eredete a tapasztalat, a természeti tünemények, a természet okos vizsgálata, a kijelentés. Míg az előzőeket elvetette, az utolsót elfogadta.⁴¹ Majd a vallás eredeti alakját, vagyis a vallás minőségét az emberi tudatban magyarázta. Kora uralkodó filozófiájából többek között Kantot és Hegelt emelte ki. Ugyanakkor beszélt azokról is, akik szerint a vallás eredeti alakja nem más, mint a velünk született tudat. Kant szerint nem a vallásos tudat az eredeti bennünk, hanem az erkölcsi tudat, míg Hegelnél a tiszta gondol-kodás. A tiszta gondolkodásra nézve azt mondta, tagadhatatlan, hogy a vallásban erre szük-ség van, de más oldalról nézve pedig a tudás gyakran terméketlen vallásos tekintetben, „...s eképp csak azon vallást nevezhetnők vallásnak, mely fogalomban fel van dolgozva, a többi pedig nem vallás...”⁴² Kantra reagálva – aki szerint a vallás az erkölcsi tudat szükséges

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 29.

³⁸ KONCZ: *i.m.* 63.; ZSARNAY: (1858) *i.m.* 35.

³⁹ ZSARNAY: (1858) *i.m.* 50.

⁴⁰ Uo. 27.

⁴¹ ZSARNAY: (1858) *i.m.* 31.

⁴² Uo. 33.

következménye, s abból ered az Istenben való hit – írta, hogy mindez épp fordítva van. Mind a hit, mind pedig az erkölcsi élet, s az ebből fakadó erkölcsi cselekedet a vallás szükséges megnyilvánulása, de nem alapformája.⁴³ Kant nézetéből arra a következtetésre is reflektált, miszerint az erkölcsiség és vallásosság egy és ugyanaz. Erre nézve azt mondta, hogy erkölcsi élet nélkül nincs vallás, és vallás nélkül sincs erkölcsiség.⁴⁴ S ezek után írta, hogy ő azokkal van egy véleményen, akik a vallás alapformáját a szellemi élet egy különös részében keresik.⁴⁵ Így jutott el Schleiermacher álláspontjához. S hogy számára mit jelentett ez az álláspont, magyarázatát adta,⁴⁶ miközben tudta, hogy a vallás eredeti formájának az érzést vagy érzetet tekinteni sokak számára megbotránkoztató. Legfőbb ellenvetés volt, hogy ezáltal a vallás csupán miszticizmus lenne. Ezért hozzátette, hogy „...ezen ellenvetés azért nem illik nézetünkre, mert mi a vallásnak csak alapformájáról szólunk, s nem vagyunk oly véleményben, hogy a vallás fejlődésében s tökéletesedésében is az érzetre van szorítva. Ha azt állítanók, hogy a valláshoz az érzet pusztán elegendő, s nem szükséges, hogy az ismeretben s erkölcsi munkásságban tovább fejlődjék; akkor helyes lenne a vád ellenünk. De mi éppen ellenkezőt állítunk. – Amennyiben az emberi szellem élő egész s bel természetére szerint fejlődni tartozik: úgy az érzet is mint központját a szellemi életnek, úgy kell nézni mint a mely az egész szellemi életet mozgatja, s a szellemet kényszeríti, hogy ismeretre s munkásságra törekedjék.”⁴⁷ Mivel Schleiermacher alapján fogalmazott, ezért liberálisnak tekintik, ez azonban messze állt tőle, hiszen láthatjuk, hogy pusztán az érzet hangsúlyát ő maga sem tartotta helyesnek. Sőt a liberalizmus teológiáját, amely által a vallásból vallástudományt csinált, szintén elvetette. „Még helytelenebb minden oly határozat, mely a vallást egynek veszi a vallás tudományával, vagy a religiót a theológiával. A tudomány ugyanis különbözik a vallástól; van vallás, melynek vallástana nincs.”⁴⁸

Meg kell említsük még nézetét a hit és tudás viszonyáról. Kora tudományossága, s majd a liberalizmus, e kettőt teljesen szétválasztva, a tudást helyezte előtérbe. „Azon vallás, mely csak a hitnél állapodik meg, a nélkül, hogy a hittal tudást egyesíteni, nagyon hijános vallás, és nincs biztosítva a babona és vakhit ellen. A vallás s vallásos élet akkor világos, szabad és elfogulatlan: ha a hitnek okait is világosan és elevenen ismeri.”⁴⁹ Sőt, mi több, kijelentette azt is, hogy „A vallás elméleti fejlődésének tetőpontja a dogma, mely nem pusztán vélemény, hanem maga a hit tudásformában vagy fogalomszerű tantétel; a dogmának tehát mindig vallásos érzet és hit szolgál alapul, különben ez csak holt betűben áll, nem a szívnek

⁴³ Uo. 34.

⁴⁴ Uo. 34.

⁴⁵ Uo. 34.

⁴⁶ Uo. 35-36.

⁴⁷ Uo. 37.

⁴⁸ Uo. 28.

⁴⁹ Uo. 42.

vallása.”⁵⁰ Emellett azonban, hogy a teljes meggyőződésnek mi az alapja az ember életében, egyértelműen fogalmazott. „Minthogy már a vallásos érzet a vallás alapformája, a hit a bizonyosságra nézve a vallásban mindig fő, a tudás pedig másodrendű, úgy hogy a vallás hit nélkül megszűn vallás lenni. Még a legtökéletesebb vallásban is annyira szükséges a hit, hogy a nélkül a tudás nem lehet vallásos.”⁵¹

Koncz professzor szerint az istentisztelet céljának meghatározásában és leírásában is Schleiermacher nézeteit látjuk megjeleníteni. „A cultus célja az, hogy Isten lélekben s igazságban tisztelete fentartassék s tökéletesíttessék, a kegyesség vallásos meggyőződés kinyilatkoztatása által a kegyesség és vallásos meggyőződés erősödjék s növekedjék.”⁵² Mielőtt azonban ezt a mondatot elemzés alá vesszük, fontos látnunk, hogy hogyan határozta meg az *Apologetikában* a kultusz fogalmát. „Ha a vallásos érzet elég erős és eleven: az természetesen kimutatja s nyilvánítja magát. Így áll elő az isteni tisztelet vagy Cultus. ... A Cultus a vallás gyakorlati fejlődésében oly szükséges, mint a hit a vallás elméleti fejlődésében; még a legmíveltebb s legtökéletesebb vallásban is szükséges és lényeges; tartalmára nézve összefügg a hittel és tudással, egyszersmind a vallásos érzettel, e nélkül nem lenne az istentisztelet vallásos.”⁵³ Visszatérve Koncz professzor állítására, ebben az esetben is meg kell néznünk a szöveggörnyezetet. Ha a mondat első felét nézzük, nem találunk benne semmi olyat, ami a mai álláspontunk szerint nem állná meg a helyét. Koncz professzor nyilván a mondat második felében elhangzottak alapján vélte Schleiermacher alapján megfogalmazottnak. Valóban Schleiermachernél a vallásos megnyilatkozás vagy vallásos meggyőződés fontos szerepet kapott a gyülekezeti életben, mint olyan, ami szerint él a gyülekezet.⁵⁴ Talán a fogalmat tőle kölcsönözte, de tartalmában nem feltétlenül jelenti ugyanazt, mint a romantika teológusánál. Hiszen a vallásos kinyilatkoztatás és meggyőződés része a kegyességi életnek, aminek erősödni és növekedni kell – ahogy a kultusszal kapcsolatos vizsgálódását folytatta – szó és cselekedet által. „A szó közvetlenül s egyenesen fejezi ki a szellemi életet, vallásos meggyőződést, a cselekedetet vagy czeremoniák pedig közvetve. A szó tanító, a cselekedet pedig symbolumos része a cultusnak.”⁵⁵

A teológiai liberalizmus elvetette a kijelentést. 1858-ban, amikor az *Apologetikát* megjelentette, talán már a liberális teológia előszelei mutatkoztak hazánkban. Kérdés, hogy ennek tételei mennyire voltak ismertek Zsarnay előtt. A racionalizmus tanításait ismerte,⁵⁶ ami nem jelentette azt, hogy aszerint is gondolkodott. A kijelentés fogalmának

⁵⁰ Uo. 42.

⁵¹ Uo. 42.

⁵² Uo. 28.

⁵³ Uo. 43.

⁵⁴ COLIJN, Jos: *Egyháztörténelem*. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1996. 348.

⁵⁵ ZSARNAY: (1847) i.m. 28.

⁵⁶ ZSARNAY: (1858) i.m. 48.

meghatározásában véleménye szerint az újszövetségi meghatározásából kell kiindulni. Ennek alapján így definiálta: „A kijelentés... lénye szerint nem egyéb, mint Isten közvetlen munkássága a végre, hogy a nagy titkot t. i. a váltság Isteni végzetét fölfedezze s kinyilatkoztassa, mely a Megváltó személyes megjelenése s a szentlélek munkássága által a prófétákban s apostolokban hajtattott végre, az egész világra kiterjed, és csak a hit fogadhatja el valóban.”⁵⁷ Beszélt „közönséges és különös” kijelentésről, de nem abban az értelemben, ahogyan a mai dogmatika tárja azt olvasói elé. ....tartalmokra nézve úgy különböznek, hogy az első kijelentés Isten eszméjét csak általában, egyetemesen és fejletlenül plántálta be a szívbe, s adta tudtul az emberi léleknek ... formájokra nézve pedig úgy különböznek, hogy az első kijelentés mindennel egyenlőn közös; midőn a különös kijelentés mindég csak egyesekkel közöltek, kik az igaz vallás szerzői s alapítói, úgy hogy az igaz vallás sorsosai egyedül Isten ezen különös kiválasztottai kijelentésének elfogadása által vesznek részt az igaz vallásban.”⁵⁸ Már az ókortól kutatott dolog volt, hogy képes-e az ember megérteni és befogadni a kijelentést, s egyáltalán a kijelentés természetfeletti-e, s ha igen, megértheti-e az ember. Erre nézve mondta, hogy „...a kijelentés valóban természetfeletti. És épen attól függ a kijelentés isteni jellemének biztos megismerése, s isteni tekintélye, hogy az bár természetesen jelenik meg, még is lénye szerint természetfeletti.”⁵⁹ „A mi pedig a kijelentés észszerűségét illeti, az abban áll, hogy a kijelentés, mint ihletés, megegyezni tartozik az emberi szellemnek Istentől rendelt törvényeivel, különben ha észellenes lenne, azt az ember fel nem foghatná, nem tehetné sajátjává. A kijelentésnek ugyanis az a célja, hogy az embert igaz vallásra vezesse.”⁶⁰ „A kijelentés lényege szerint észfeletti, megjelenésében pedig ésszerű lévén: hibáznak, kik ha az egyiket állítják, a másikat tagadják. Ily hibás fel fogásból származik a racionalizmus és supranaturalizmus harca. Az egyoldalú racionalizmus az ésszerűséget a kijelentés megjelenésében úgy fogja fel, hogy az észfelettséget rontja le, azzal együtt a kijelentés lényét. Ellenben az egyoldalú supranaturalizmus az észfelettséget fogja fel úgy, hogy az ésszerűséget rontja le. Az igaz középben van.”⁶¹ Mint látjuk, a racionalizmus és szupranaturalizmus álláspontját a kijelentést illetően ismeri. Mindazonáltal ennek értelmezését egyik oldaláról sem tartotta elfogadhatónak. Saját bevallása szerint ő a szupranaturalizmust fogadta el teológiájában legigazabbnak és legüdösebbnek, s ezt hite és meggyőződése szerint képviselte. A kijelentés fogalmának értelmezésében azonban úgy látta, hogy ez sem képviseli helyesen. A helyes értelmezés a racionalizmus és a szupranaturalizmus között van. Gondolkodásmódjában ez annyit jelentett, hogy nem lehet teljesen elvetni az ész általi megértését a kijelentésnek arra hivatkozva, hogy mivel az teljes

---

⁵⁷ Uo. 68-69.

⁵⁸ Uo. 72.

⁵⁹ Uo. 79.

⁶⁰ Uo. 79.

⁶¹ Uo. 79-80.

mértékben természetfölötti, elfogadásában és értelmezésében az észnek semmi szerepe nincs. Az egészséges gondolkodást mindig is hangsúlyozta, hiszen a keresztyén vallás nem nélkülözheti a fogalmakban kifejezett tantételeket, amellet azonban a hit éppen annyira szükséges, mint a tudás.

Krisztus személyéről azt mondta: „A mi Krisztus személyét illeti: Jézus Krisztus úgy terjesztetik elő a szentírásban, mint személyes Megváltó, oly értelemben, hogy az igaz váltságnak ő eredeti és tudatos magalapítója. Ez a ker. vallás fő elve. Ez a ker. kijelentés saját tartalma s titka. Ennyiben mondhatjuk, hogy a ker. kijelentés tárgya Krisztus.”⁶² Arra nézve, hogy Jézus Isten Fia volt-e, azt mondta: „Hogy Jézus Isten fia, s küldetése isteni, azt csak maga tudhatta legjobban; azt az ő bizonyága nélkül más emberi szellem nem tapasztalhatta.”⁶³ Ő pedig bizonyóságot tett magáról tetteiben, csodáiban. „Krisztus csodái a Megváltó dicsőségét jelentették, azok mindég a váltságra Isten országára vitettek.”⁶⁴ Ezek a mondatok még nem egyértelmű bizonyítékai annak, hogy valóban Isten fiának tekintette Jézust. Azonban, ha tagadta volna, írásából arra is egyértelmű utalásokat találunk. Hiszen akkor nemcsak istenfiúságát, de az ezt alátámasztó tetteit, csodáit kétségbe vonta volna. A *Keresztyén erkölcstudomány*ban szavai már egyértelműek. „Ő az egész világ Megváltója s idvezítője.”⁶⁵ Sőt azt is világosan megfogalmazta, hogy Jézus Isten Fia.⁶⁶ Nem úgy beszélt Krisztusról, mint az igaz vallás megalapítójáról vagy erkölcsi tökéletességről, hanem a Biblia talaján maradvá fejtette ki vele kapcsolatos nézeteit. Személyes megváltó, üdvözítő, a váltság megszerzője, a kijelentés tartalma és titka stb. Erre nem mondhatjuk, hogy schleiermacheri gondolatokat ismétel, de még csak azt sem, hogy a racionalizmus vagy a liberalizmus egyoldalú tételeit. Nem vonja kétségbe sem küldetését, sem személyét. Sőt azok részére is megfelelt, akik tagadták a csodákat, és azt hozták fel, hogy „... lehetetlen, hogy valami a természet törvényei ellen történjék; de föltéven, hogy történnék is, azt ki nem lehetne mutatni, mert még mi nem ismerünk minden természeti törvényeket.”⁶⁷ Az első felvetésre, hogy semmi sem történhetik, ami a természet törvényeibe nem lenne belefoglalva, azt mondta: igaz, de a csodák ellen semmit sem bizonyít. Ugyanis ő nem általános, hanem „ráviteles” csodáról beszélt, ami az emberi értelem számára felfoghatatlan. Azok számára pedig, akik azt állították, hogy a csodák nem bizonyítják közvetlenül a keresztyén vallás igazságát, így írt, „...ily erőt az újtestamentom sem tulajdonít azoknak. Azok csak a Megváltó dicsőségének jelei...”⁶⁸

⁶² Uo. 135-136.

⁶³ Uo. 143.

⁶⁴ Uo. 145.

⁶⁵ ZSARNAY Lajos: *Keresztyén erkölcstudomány*. Előszó. Nádaskay András, Sárospatak, 1836. 210.

⁶⁶ Uo. 188.

⁶⁷ ZSARNAY: (1858) i.m. 149.

⁶⁸ Uo. 150.

Szintén a *Keresztyén erkölcstudomány*ban tért ki Krisztus isteni és emberi természetére. A Kalcedoni Hitvallás alapján ezt írta: „...Jézus személyében az isteni és emberi természet egyesülve volt, mind a kettő a legnagyobb tisztaságban s épségben.”⁶⁹ Ha Schleiermacher követője lett volna, akkor mindez másként hangzott volna, hiszen a romantika teológusa elvetette a Kalcedoni Hitvallást. Tovább folytatva ezt az álláspontot, arról írt, hogy mit is értett ő Jézus emberi természete alatt. „A sz. írás világosan tanítja ... hogy Jézus valóságos ember volt, s emberi természettel bírt, oly teste s lelke volt mint nekünk; testére nézve a véges élet törvényeinek, a változandóságnak a halálnak volt alávetve, emberi módon születik, örül, fájdalmat érez, szenved, sír, meghal, mint mi. – Lelke fejtődik, nevedik s úgy fejezi ki magát, mint a miénk. Ami erkölcsi természetét illeti: ő is megkísértetett, megpróbált mindent, mint mi. ... Jézus bűn nélküli volt...”⁷⁰ Amikor a Krisztus követéséről beszélt, ezzel kapcsolatban azt írta, hogy „...Jézus élete mind oly felséges és isteni, hogy azt követni tartozunk, mind oly emberi s hozzánk illő ideál, hogy azt követhetjük is.”⁷¹ A két természet egymáshoz való viszonyát jellemezve írta, hogy az „különös módon egyesült”.⁷² S véleménye szerint éppen „...így lett ránk nézve legfenségesebb követendő példa, nem csak földi életünkben, hanem az örökélet pályáján is.”⁷³

Összefoglalás

Összefoglalva Zsarnay teológiáját, azt mondhatjuk, hogy bár ő maga a szupranaturalizmust tartotta legigazabb iránynak, mégis, több tantétel értelmezésében megtaláljuk Schleiermacher teológiáját, illetve megfogalmazását. Egyértelművé tette, hogy a racionalizmus nézetei idegenek tőle, mégis, egyes feltételezések szerint időnként megszólalnak nála ennek tételei. A teológiai liberalizmus magyarországi vonala még nem volt ismert előtte, ami nem jelentette, hogy a német területről kiindult liberális gondolkodás nem jutott már el hozzá. Ezek a nézetek azonban meggyőződésünk szerint távol álltak tőle. Saját utat keresett, miközben nyitott, de kritikus is volt a korabeli teológiákkal szemben.

Felhasznált irodalom

BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995.

---

⁶⁹ ZSARNAY: (1836) *i.m.* 187.

⁷⁰ Uo. 187-188.

⁷¹ Uo. 187.

⁷² Uo. 189.

⁷³ Uo. 189.

COLIJN, Jos: *Egyháztörténelem*. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1996.

FEKETE Károly, ifj.: *A református liturgiák története a XIX-XX. században*.

http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf, (utolsó megtekintés 2015. november 19.)

KONCZ Sándor: *Hit és vallás*. [Tiszántúli Református Egyházkerület], Debrecen, 1942.

KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*. L'Harmattan, Budapest, 2010.

MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin, Budapest, 2005.

NAGY KLÁRA: *A német racionalizmus és Christian Wolff*. In: DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 76.

ZSARNAY Lajos: *Apologétika*. Előszó. Sárospatak, 1858.

ZSARNAY Lajos: *Paptan*. 2. jav. kiad. A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 248.

ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 16.

ZSARNAY Lajos: *Keresztyén erkölcsstudomány*. Előszó. Nádaskay András, Sárospatak, 1836.

Levéltári forrás

Zsarnay Lajos levele Apostol Pálhoz. 1854. április 17. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár, jelzet: B.LXXV. 34,998.

Nagy Károly Zsolt:¹

„A maga képére...” – Misszionáriusok fotográfiái mint az egyháztörténet forrásai

„In his own image” –

Photographs of Missionaries as the Source of Church History.

„The picture speaks for itself” – says the proverb, but how do we hear what it says and how do we understand its words? We are now in the age of visual information where visual content plays a role in every part of life. But we do not spend enough time looking at the pictures in detail. We spend a flash of time with them, and the pictures do not affect our consciousness, but our emotions. From this follows the question of how can we, as social scientists extract the contents of the photos? How can a photo be the source of the church history? This essay cannot, of course, give a perfect answer to the question, but it gives a brief introduction to the so-called „skills of visual literacy”, based on some photography relevant to Church history.

Keywords: visual literacy, visual anthropology, photo anthropology, Church history, Mission, colonization, Africa.

„Egy kép felér ezer szóval” – szokták mondani. Napjainkban viszont egyrészt a kamerás mobil eszközöknek „hála” az emberek jelentős része mindent és mindenhol lefényképez, másrészt – főleg nagyvárosi környezetben – minden látható felületet valamilyen képpel borítanak be, ugyanakkor a legtöbb képet csak villanásnyi ideig nézzük, és a napról-napra termelődő, irdatlan képtömeg csekély része éli túl a memóriakártyák halálát. Napjainkban jó, ha egy-két szóban ki tudjuk fejezni azt, amit egy szemünk elé kerülő képből dekodolni tudunk. A képtől nem annyira szavakat várunk, mint inkább érzéseket, hangulatokat, és a posztmodern képáradat is egyre inkább erre kondicionál bennünket. A technikai

---

¹ Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet kutatója, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia óraadó tanára, antropológus, református teológus, fotográfus. Email: carolusmagnus@freemail.hu.

képekhez², s kimondottan a témám középpontjában álló fotográfiákhoz való viszonyunkat ezen túl egy alapvető kettősség is beárnyékolja. Egyrészt a képalkotás technikai módszereiből következően többnyire bízunk a fotó objektivitásában, abban, hogy amit a képen látunk, az a „valóság”, vagy legalábbis egy darabjának hű képe. Úgy véljük, hogy a kép transzparens, átlátszó, mint egy ablak, amin keresztül a világot szemléljük. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor van bennünk egy alapvető bizalmatlanság is a fotográfiákkal szemben, hiszen a digitális képmódosító eszközök korában ki tudhatja biztosan, hogy egy fotó nem manipulált, sosemvolt valóság képét tárja-e elénk? Néhány évtizede a retusált fotó, a montázs még sokkal könnyebben „elszólta magát”, míg napjainkban az illúzió gyakorlatilag tökéletes.

Persze nem kell ahhoz utólagos módosítás, retus, hogy egy fotót ne tartsunk a valóság objektív reprezentációjának. Makacs hiedelmeink ellenére a fotó nem objektív. Az, hogy a fotográfus hogyan rögzít egy eseményt, merre fordítja a tekintetét és a masinát, milyen látószögű objektívet használ, milyen képkivágást alkalmaz, a kép fekete-fehér lesz vagy színes, milyenek lesznek a végső tónusai, olyan pontok, melyeken a képalkotó be tud avatkozni a technika működésébe, s ezek alapján a fotó nem objektív reprezentációja, hanem szubjektív interpretációja a valóságnak.

A szubjektív ráadásul nem csak a kép készítői, hanem befogadói oldalán is nagyon erősen jelen van. A fotó ugyanis, mint a képek többsége, nem csak egyféleképpen olvasható-értelmezhető. A verbális közlés alapvetően időben kibomló, többnyire lineáris logikájával ellentétben a kép egyszerre, totalitásként áll előttünk. Az értelmezés során mi magunk bontjuk elemeire ezt a totalitást, majd az elemeket különböző – részben intuitív vagy tanult, vagy a kultúránk által meghatározott – logikák mentén mi építjük újra, s így alkotjuk meg a kép értelméről a saját narratíváinkat. Ezt a folyamatot befolyásolja ugyan a kép szerkezete, kompozíciója, ami jó esetben kiemeli, hogy a kép mely részei tekinthetők lényegesnek, azonban még ez sem zárja le végérvényesen az értelmezést. Ugyanazt a képet, kivált, ha eltérő vonatkozási rendszerekbe állítjuk, számos módon értelmezhetjük újra, s miután az értelmezők saját világa, mint vonatkozási rendszer is meglehetősen változatos, a módok száma meglehetősen magas lehet.

Mit jelent ez a szituáció a fényképekhez nyúló történész számára? Egyfelől olyan csapdahelyzetet, amiből nehezen lehet kikerülni. A megoldás legegyszerűbb módja a fotók egyértelműsítése, vagyis értelmezési lehetőségeik radikális szűkítése. Talán ezért is tapasztaljuk azt, hogy a fényképek sokáig jobbra csak illusztratív szerepet tölthettek be a szövegek mellett, nem volt önálló argumentum-értékük. A hozzájuk kapcsolt szövegek,

---

² Technikai képnek nevezzük az optikai leképezés törvényei alapján létrejött, és kémiai vagy elektronikus módszerrel rögzített álló- illetve mozgóképet.

képalírások mondták meg, hogy mi „van” a képen, mit kell rajta látni, vagyis a szövegek „rövidre zárták” az értelmezés lehetőségét. Így lehetett azonban a kép objektív, egyfajta bizonyító eszköz.

Ennek a logikának a mentén például nagyon egyszerűen meghatározható, hogy mi látható az 1. számú képen.³ Ez egy bőr cipő, a 20. század elejéről. Egy Afrikában működő misszionáriusé volt. A képen jól látható, hogy ez a cipő bizony nemcsak elnyűtt, hanem eleve rossz minőségű, s így jól illusztrálja, hogy milyen tárgyi feltételek között végezték a misszionáriusok a munkájukat.

³ Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: QD-30.045.0003 [ONLINE] <http://digitalibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/26684/rec/94> (utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

A megoldás összetettebb módja a képpel szembeni erős és módszeres forráskritika alkalmazása, ami segít kibontani mindazt, ami a képen van. Így egyrészt még a képen belül maradván, az ábrázolt tárgy, a cipő mellett – ami kétségtelenül a kép központi motívuma – érdekessé válik a hozzá kapcsolt cédula, s annak nem csupán az informatív tartalma. A cédulán lévő, eredetileg francia nyelvű egyik felirat így szól: *„Ő, azok a régi, szép napok Afrikában! Gyenge cipőkben átkelni mocsarakon, folyókon... Milyen gyönyörűek voltak a helyek...”* Nem tudjuk, hogy ki fűzte – a szó szoros értelmében – a cipőhöz ezt a kommentárt, de együtt látjuk a képen a kettőt. A kommentár azért is érdekes, mert van benne valami rendhagyó, váratlan. Olyan tárggyal kapcsolatosan, mely egy elfogott misszionárius emlékezetét őrzi, kivált egy – a szöveg alapján vélhetően szintén – misszionáriustól, az ember valahogy nem az afrikai szép napok, csodás tájak felidézését várná, hanem inkább az evangélium hirdetésével, esetleg a misszió sikerességével kapcsolatos reflexiót.

A fényképhez tartozik a kép hátulja is, ahová sokszor a kép címét vagy más információt írnak. Ebben az esetben nem derül ki sok részlet, azt nem tudjuk meg, hogy pontosan ki volt a cipő tulajdonosa, de a képet tartalmazó adatbázisból az derül ki, hogy a fotó a következő címmel került a gyűjteménybe: *„Az elfogott misszionárius egyik utolsó cipője”*. A cím nem jelenik meg a képen sehol, nem válik demonstratív felirattá sem, s a cipő sem változik meg ettől a közléstől, viszont megváltozik az, ahogyan ezután a cipőre tekintünk. A cím újra keretezi a képet, új értelmezési keretet rendel mellé, mely mozgósítja azokat a – hitmélyítő irodalmaktól a romantikus filmekig nagyon különböző forrásokból származó – tudásokat, melyeket az „Afrika”, „elfogott”, „misszionárius” és „utolsó” hívószavak idéznek fel bennünk.

Végül, bár magától értetődő, de a fotó transzparenciájába vetett, állandóan viszatérő hitünk miatt nem árt hangsúlyozni, hogy – Magritte után szabadon – ez nem cipő, hanem a cipő képe, vagyis reprezentáció. Sőt, a cipő képen látható környezetéből, és ismét az adatbázisban a kép környezetéből úgy tűnik, hogy a reprezentáció reprezentációja. A kép ugyanis egy missziós kiállításon készült, ahol ezt a cipőt kiállították, majd pedig valaki, valamikor lefényképezte. Az okot nem tudjuk. Lehet, hogy emlékképnek szánta, de az is lehet, hogy csupán a kiállítás dokumentációjának része volt. Most pedig olyan archívum része, mely megkísérli összegyűjteni és rendszerezni az Európából Afrikába és Ázsiába irányuló missziók emléktáráját, s ezeken keresztül próbál átfogó képet alkotni a missziók tevékenységéről, mindennapjaikról.

Ahogy tehát a képet és különböző környezeteit, kulturális kontextusait vizsgáljuk, több, egymást is sűrűbben vagy lazán átszövő értelmezési réteget tudunk meghatározni. Ezeknek a rétegeknek a felfejtése jelenti a kép „sűrű leírását”⁴, ugyanis azokat a képeket, melyek több értelmezési réteg elkülönítését teszik lehetővé, sűrű képeknek⁵ nevezzük. Az ilyen képnek csak az egyik rétege az a tárgy, ha van ilyen, amire a fotó referál. A rétegek többsége általában a kép készítéséhez és használatához kapcsolódó társadalmi gyakorlatokkal függ össze. Ezekben a gyakorlatokban pedig a fotók nem csupán a valóság képei, hanem elsősorban olyan képek, melyek különböző módokon részt vesznek a valóság társadalmi konstrukciójának⁶ folyamatában, vagyis rajtuk keresztül jön létre az, amit valóságnak nevezünk. A fénykép, mint forrás⁷ tehát végső soron ebbe a folyamatba enged betekintést: mit jelent létrehozni egy valóságot, hogyan lehet megerősíteni vagy épp cáfolni egy valóságkonceptiót, illetve hogyan lehet alternatív valóságokat létrehozni a fotókon keresztül.

A jelen tanulmány keretei közt ennek a problémakörnek csak egy kicsi szeletét tudom bemutatni. A következő négy kép mindegyike valamilyen módon kapcsolatban áll a misszionáriusok egyik alapvető tapasztalatával, az idegenséggel. Számukra idegen a hely, ahova mentek és idegenek az emberek, akik közé mentek – s ez természetesen fordítva is igaz. A saját kultúrájuk, és az ahhoz tartozó, azt „működtető” rutinjaik feladása, a rutinokból, az ismerős környezetből és a kapcsolatrendszerüket átható közvetlenség érzetéből táplálkozó otthonosság elvesztése, az új és sokszor nehezen, érthetetlen reflexek mentén működő kapcsolatok lényegében a valóság újra alkotásának feladata elé állították őket.⁸ A vizsgált anyag az 1815-ben Német Missziós Társaságként alakult, majd

⁴ A sűrű leírás Gilbert Ryle-től vett fogalmát Clifford Geertz amerikai kulturális antropológus fejlesztette a kultúra értelmező leírásának módszerévé. Clifford Geertz: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*, in: Niedermüller Péter (szerk.) Clifford Geertz: az értelmezés hatalma. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 194–226.

⁵ A sűrű kép fogalmát Geertz alapján Bán András vezette be a vizuális antropológiába, Biczó Gáborral közösen írt tanulmányában. BÁN András – BICZÓ Gábor: *Kutató tekintet. Képalírás egy talált fotográfiához*, in: Magyar Lettre Internationale, 9. évf., 2000. 38. sz., <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre38/ban.htm> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

⁶ Lásd Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN: *A valóság társadalmi felépítése*. Jósöveg Műhely, Budapest, 1998.

⁷ A témához lásd még: John COLLIER Jr. – Malcolm COLLIER: *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. University of New Mexico Press, Albuquerque, 1967. Valamint Piotr SZTOMPKA: *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2011.

⁸ Ronald L. Koteskey: *What Missionaries Ought to know about Culture Stress*, <http://www.missionarycare.com/culture-stress.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

Basel Misszióinak⁹ nevezett szervezet misszionáriusai és segítők által 1850 és 1950 között Európában, Afrikában (főként Kamerunban és Ghánában), Indiában és dél-Kínában készített mintegy 30 262 felvételtől származik. Ez a gyűjtemény része egy nagyobb, International Mission Photography Archive nevű gyűjteménynek, melynek közel kétmillió állományából mintegy 89 000 fotográfia áll digitálisan a kutatók rendelkezésére – szabad hozzáféréssel.

A 2. számú képet¹⁰ Gottlob Walker misszionárius készítette 1901 és 1908 között a kameruni Bonaberi-ben. A képen a misszionárius kislányát, Ottilie-t láthatjuk, a cím szerint „játszópajtásai” között. A kép egyszerűen, de nagyon plasztikusan állítja elénk az idegenség tapasztalatát. A sok fekete közt egyedül álló fehér kislány képe ennek a reprezentációnak csak a legegységelműbb formája. Összetettebbé válik az értelmezés, ha a kislány nyakig begombolt fehér ruhája és a többiek meztelenségének (s emögött a civilizált és civilizálatlan) kontrasztjára figyelünk. Szintén az idegenség tapasztalatát, a megszokott kulturális kódok működésének hiányát vagy zavarát mutatja a kislány helyzete az állók és ülők között. Az európai ikonográfiai hagyományban a magasabb rangú személy ül a képen¹¹, itt azonban azt látjuk, hogy Ottilie áll. A vele egykorú gyerekek ugyanakkor ülnek, a nála idősebbek viszont állnak. Ottilie-nek vagy a többi kicsi – mint a kép címe is hivatkozik rájuk: a pajtásai – között kellene ülni, vagy neki kellene egyedül ülnie egy széken, míg a többiek állnak, vagy mindenkinek ülnie kéne rajta kívül. Így azonban Ottilie úgy áll a képen, hogy sem ide, sem oda nem tartozik, státusza dekódolhatatlan. Lényegében idegen elem egy feketéket ábrázoló csoportképen. Végül érdemes megfigyelni a kép szereplőinek tekintetét. Ottilie-t kivéve mindenki vagy a kamerába néz, vagy – többnyire – a kamera mellett, a csoporttól balra tekint. Ottilie viszont háttározottan jobbra néz, s ez ismét másságát, különállóságát hangsúlyozza.

⁹ 2001-től, több más missziós társasággal és egyházzal együtt a Mission 21 nevű szervezet keretei közt működik tovább. Bővebben lásd: www.mission-21.org

¹⁰ Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: E-30.35.029 <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/17679/rec/1> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

¹¹ Ez a séma számtalan képen megjelenik a missziós archívumban is.

A 3. számú képen¹² egy ghánai bennszülött házaspárt látunk a 19. század végén, vagy a 20. század elején. A kép feliratából – „Keresztény feketék és feleségük” – tudjuk, hogy keresztények. A kép az idegenséggel, pontosabban az idegenség felszámolásával kapcsolatos alapvető missziói stratégiák egyikének, a „domesztikációnak” szinte groteszk megjelenési formáját mutatja fel. A gyarmatbirodalmak kiépülésének kezdetén a

---

¹² Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: QD-30.107.0008 <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/46726/rec/1> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

gyarmati társaságok és tisztviselők nem kedvelték különösebben a misszionáriusokat, mert azok szót emeltek a bennszülöttekkel szembeni atrocitások miatt. Amint azonban a missziós tevékenységben is egyre hangsúlyosabb lett az iskoláztatási, szociális-civilizációs program – mely előkészíti a bennszülöttek lelkét az evangélium fogadására –, ennek hasznát felismerve a gyarmati hatalom támogatása alá vonta a missziókat, s az első világháború idejére már úgy tekintett rájuk, mint a lelkek gyarmatosításának kiváló eszközeire. Ez a gondolkodás összekapcsolódott a nyugat civilizációs fölényéből levezetett küldetéstudattal. Ennek jegyében jegyezte meg Gustav Warneck, hogy *„egyáltalán nem véletlen, hogy éppen a keresztyén nemzetek váltak a kultúra hordozóivá és a világtörténelem útmutatóivá. A nyugati népeket az evangélium tette nagygyá és erőssé, s a többi nemzetet is azzá fogja tenni.”*¹³ (...) A misszionáriusok tehát azon munkálkodtak, hogy a bennszülötteket civilizációs értelemben felemeljék, és a nyugat általuk élvezett áldások részeseivé tegyék. Amely népre ugyanis az evangélium hat, annak *„szokásait lágyítja, társadalmi érintkezését tisztítja, és rövid úton civilizált életmódra juttatja”*¹⁴. A narratíva mögött sajátos bibliaértelmezést is találunk. Ennek az időszaknak a legkedveltebb missziós identitás-textusai közé tartozott a Jn 10,10: *„én azért jöttem, hogy életök legyen, és bővülködjenek”*. Ennek alapján Krisztus jelenlétét földi teste, az egyház munkájának kiteljesedésén keresztül látták megvalósulni, melynek egyik része az élet evangéliumának hirdetése, másik – és egyre hangsúlyosabb – része viszont, a bővülködés, ami alatt a keresztyén (vagyis Krisztus által felemelt) európai civilizáció javainak élvezetét értették. A 19. század végi missziós gondolkodásban domináns posztmillenarizmus álláspontjából következően – mely szerint Jézus visszajövetelét megelőzi a keresztyénség eredményes munkája, így tehát a keresztyén misszió kiterjesztésével siettetni lehet Jézus visszajövetelét – a keresztyén civilizáció javainak terjedése pedig végső soron szintén a millennium kiteljesedését jelzi! Így kerül a ghánai fekete keresztyén férfi fejére fehér cilinder, hagyományos viselete fölé pedig nem különösebben jó állapotú és megfelelő méretű európai ruhadarabok.

¹³ Idézi David J. BOSCH: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat – PMTI, 2005. 270.

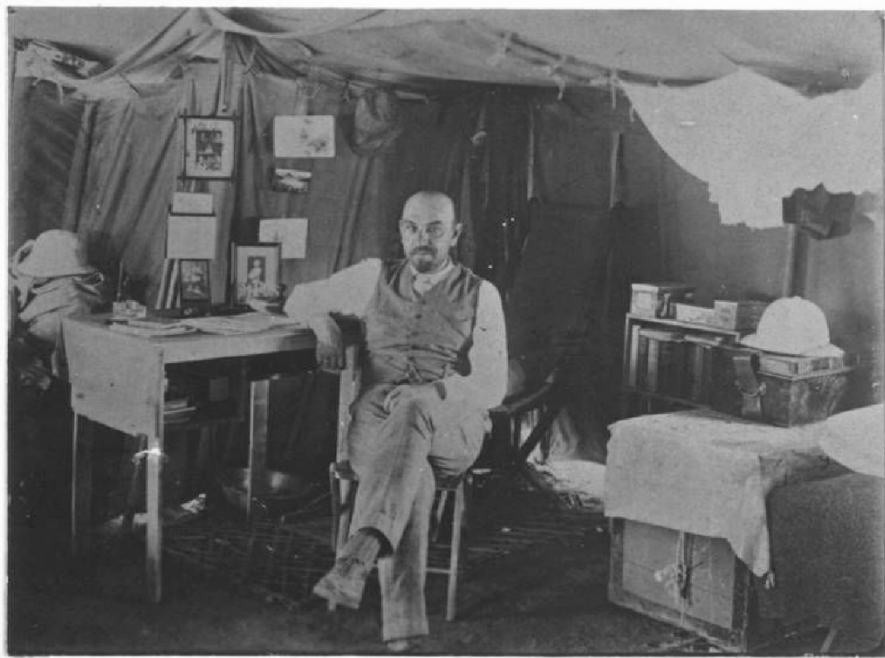
¹⁴ Uo.

A kép azonban az idegenség felszámolásának másik kísérletéről is tanúskodik. A keresztyénné lett bennszülöttek ugyanis sokszor azzal, hogy elfogadtak egy idegen val-
lást, a saját közösségük számára is idegenné váltak, s így a helyi társadalom periferiájára kerülhettek. Az ebből fakadó státuszvesztést sokszor úgy próbálták áthidalni, hogy a

magasabb státuszú, európai keresztyének öltözködési szokásait vették át.¹⁵ Így az európai ruhadarabok megjelenése a róluk készült – s talán általuk készített – fényképeken ennek az új státusznak, az új valóságuknak a reprezentációja.

A 4. és 5. képen a megváltozott körülmények közt új valóság teremtésének két különböző esetét láthatjuk. A 4. képen¹⁶ Heinrich Kühner-Frohnmeier tiszteletest látjuk a sátrában, az indiai Ahmadnagarban, egy 1914 és 1917 között készült felvételen. A sátor sok esetben a misszionárius otthona, a saját világa az idegen világban. A saját világa – nem csak abban az értelemben, hogy privát tér, hanem úgy is, hogy a kinti, olykor nehezen érthető, kaotikus és néha fenyegető világgal szemben ez a tér a saját kozmosza, rendezett világa, melyet az otthonosság megszokott rendje szerint rendez be. Az európai értelmiségi polgár elmaradhatatlan kellékeit látjuk körülötte: az íróasztalt tolltartóval, tintaitatóval, karosszéket, könyvespolcot könyvekkel, és családi képeket. Ezek a fotográfiák klasszikus reprezentatív funkciót töltenek be, vagyis a távollévők helyett vannak jelen Kühner kozmoszában.

¹⁵ Az európai ruhák viselése és a keresztyén hit összekapcsolódása nagyon jól követhető a missziós adatbázis fényképein. Ahogy ugyanis megjelennek a fényképeken az első bennszülött katekéták és misszionáriusok, azt tapasztaljuk, hogy szinte kivétel nélkül van rajtuk valamilyen európai ruhadarab.

¹⁶ Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: C-30.51.024 <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/3961/rec/1>

Az 5. kép¹⁷ ezzel szemben az idegen teljes átformálásáról számol be. Az 1901 és 1920 között, az indiai Mangaloreban szolgáló misszionáriusok egyik karácsonyába nyújt bepillantást a felvétel. Az előző képen látotthoz hasonló funkcióban itt is felfedezhetünk néhány portrét az asztalon, ám arról, hogy a jelenet Indiában – vagy legalábbis nem Európában vagy Észak-Amerikában – került fényképre, kizárólag a karácsonyfaként használt különleges növény árulkodik.

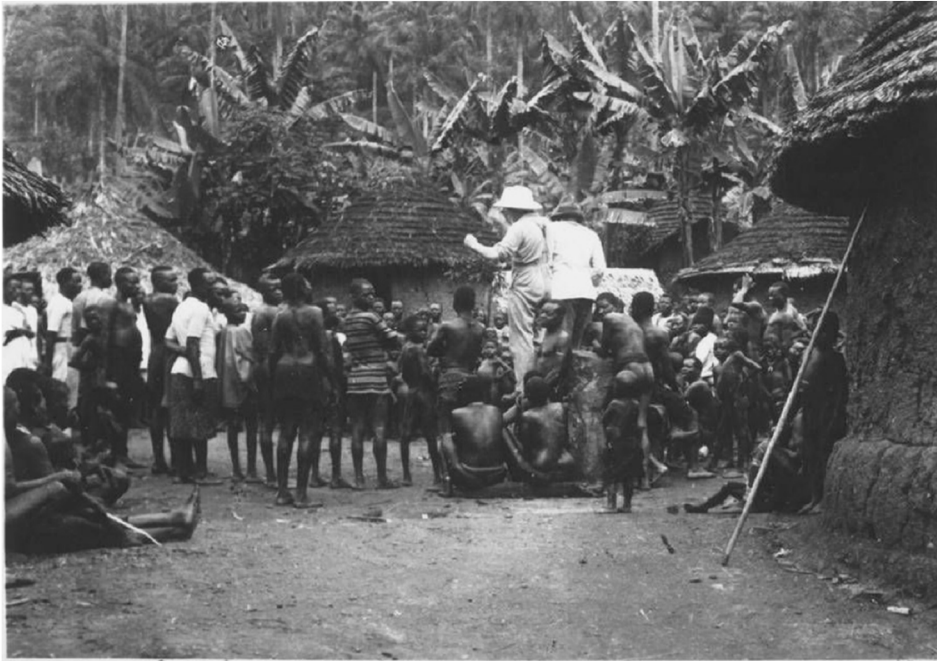

A kibontott kevés részleten és kontextuson túl a képek különlegességét az adja, hogy a 6. képpel¹⁸ szemben ezek privát fotók. A 6. képen Wilhelm Zürcher misszionáriust látjuk, ahogy 1944. december 8-án, valahol Kamerun területén nem keresztyének előtt prédikál. A kép klasszikus misszionárius-ábrázolás. A prédikátor fehér ruhában, trópusi kalapban, rögtönzött emelvényről föléjük magasodva beszél az őt körbe álló, zömmel „alulöltözött” fekete bennszülötteknek. Mindent megmutat a kép arról, hogy milyen klisékből építette fel az európai keresztyénség a misszionárius és mellé elmaradhatatlan

¹⁷ Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: QC-30.019.0057. <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/23113/rec/1> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

¹⁸ Forrás: International Mission Photography Archive. Ref. No.: E-30.86.150. <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/singleitem/collection/p15799coll123/id/19730/rec/2> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

párja, a pogány bennszülött figuráját. A kép a misszionáriusokkal kapcsolatos vizuális közhelyekből építkezik, és valószínűleg a nyilvánosságnak, beszámolóhoz vagy valamilyen kiadványba készült. Míg tehát ez a kép a nyilvánosság, a társadalmi kommunikáció nem ritkán hatalmi erőterek által befolyásolt színterein való megjelenésre készült, addig az előbbiek zömmel magánhasználatra szánt privát képek.

Mi a privát fotó?¹⁹ Bán András szerint a privát fotók alapvető jellegzetessége az, hogy „a hatalom determinálta beszéd árnyékában, annak koordinátarendszerében (...) nem 'másként beszélnek', nem a sorok között vezetik a tekintetünket hanem – távolinak és részérvényűnek tekintve a hatalmi meghatározottságot – szabadon, pontosabban a lokális és családi-kisközösségi hagyományok rendszere által meghatározottan számoltak be a működő kultúráról, hitekről és ízlésekről.”²⁰ Bán a szocialista Magyarország privátfotóhasználatáról ír, megállapítása azonban valószínűleg alkalmazható más társadalmi szituációkra is, hiszen a meghatározás lényege

¹⁹ A privát fotó kutatása nemzetközi viszonylatban is az 1980-as és '90-es évek egyik jelentős társadalomtudományi trendje volt. A metodológiájának és eredményeinek részletes ismertetésére itt nyilvánvalóan nincsen mód és szükség sem.

²⁰ BÁN András: *Dorka úszik. A privát fotó keresése*, in: *Ex Symposion*, 35. évf., 2000. 80. sz., http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csc=load_article&rw_code=dorka-usziknrna-privat-foto-keresese_909 (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

nem adott politikai rendszerhez kötődik, hanem azoknak a normáknak és mintáknak az irányához, melyek a fotót priváttá teszik. Valószínűleg a privátfotó sem vonható ki teljesen azoknak a mintáknak a hatása alól, melyek egy – kivált erősen mediatisált – társadalom vizuális kultúráját meghatározzák. A fotók privát jellegét azonban az adja, hogy abban, ahogy a valóság létrehozásához hozzájárulnak, elsősorban tulajdonosaik, készítőik elsődleges csoportjainak, illetve lokalitásainak normáihoz, horizontjához igazodnak. A lokalitás itt – Arjun Appadurai meghatározásához igazodva – „mindenelőtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőség... (...), melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre. Ez a fenomenológiai minőség (...) a cselekvőerő, társulási hajlam és a reprodukтивitás különböző változataiban fejeződik ki”²¹ A privát fotók tehát részei annak a vizuális keretrendszernek, amelyen belül a lokalitás reprodukciója, a lokalitás mint szocializációs közeg létrehozása és fenntartása folyik, vagyis hozzájárulnak a társadalmi közvetlenség érzetének megteremtéséhez, a lokalitáson belüli interakciókhoz, s magának a helynek mint rendszernek a létrehozásához. Bán szerint ezért komplex vizsgálatuk ezeknek a lokális jelentésszisztemeknek a felderítésében is segíthet. Ezt az értelmezési keretet alkalmazta a Pannonhalmán, Bogdán Melindával közösen rendezett *Regula oculorum* c. kiállítás során is, melynek központi kérdése az volt, hogy a bencés szerzetesközösség közel százezres fotó-hagyatékának vizsgálata során kirajzolódik-e a „szem regulája”, vagyis egy, a bencés lokalitásra jellemző sajátos látásmód?

Ennek alapján talán felvethető az a kérdés is, hogy van-e valami sajátos a misszionáriusok látásmódjában? Az egész adatbázis vizsgálata reménytelennek tűnő feladat, ám az eddigiek alapján néhány momentumra rámutathatunk, melyek a fotográfiák történeti forrásként való használatában is jelentőséggel bírhatnak. Susan Sontag gondolatából kiindulva, ha feltételezzük, hogy „minden fotó azért készül mert készítője – vagy valaki – azt gondolja, hogy valami lényegit ragad meg a hely és idő keresztútján”²² – akkor mi ez a lényegi²³ ezeken a képeken? A készítés célja felől közelítve három kategóriát alkothatunk:

---

²¹ ARJUN Appadurai: *A lokaitás teremtése*, in *Regio*, 12. évf., 2001. 3. szám, 3.

²² BÁN András: i. m.

²³ A „lényegi” fogalmának meghatározásához itt leginkább Roland Barthes tipológiáját hívom segítségül. Barthes szerint vannak stúdium, punctum és közömbösnek nevezhető fotók. Az első csoportba tartoznak azok a képek, amelyek kiváltanak ugyan valamiféle intellektuális érdeklődést, de nem nyújtják a punctum által keltett „húha”-érzését, ami elevenen hasít bele az emberbe, ha számára fontos képpel találkozik. A punctum lényege lehet bármilyen lényegtelen képelem, melynek kijelölése ráadásul nem is feltétlenül találkozik a kép alkotójának szándékával. A stúdium és punctum típusú képek sokszorosát teszik ki a minden szempontból tökéletesen érdektelen képek. Lásd Roland BARTHES: *Camera Lucida*. Hill and Wang, New York, 1981.

- a) **hivatalos képek:** beszámolók „haza” a dolgok állásáról, előmeneteléről, illetve a missziós folyóiratok ellátása megfelelően lelkesítő képanyaggal. Ezek a képek sokáig valamilyen grafikus átiratban, pl. litográfiaként jelennek meg, s ezek az átiratok megfelelően „interpretálják” is a képen látható helyzeteket, hiszen fontos motiválni az adakozókat, mert ezek a missziók nagyon sokáig főleg, s végig részben magánpénzekből működtek. Ennek a motivációnak része a „millennium” kiteljesedésének dokumentálása is. A képekből – s kivált a képek átirataiból – a primer adatokon túl így következtethetünk a képeket integráló közbeszéd hangúlyaira.
- b) **identitás-teremtő képek,** melyeken megjelennek ugyanazok a tematikák, amik az adott korban az európai/amerikai privátfotót meghatározzák: család, gyerek, kutya, kikapcsolódás, ünnepek, terített asztal, karácsonyfa, „nahát-nézd-itt-voltunk-mit-láttunk” stb. Ezeknek a képeknek a célja az otthonosság, a privát szféra megteremtése. A képeken keresztül megjelennek az idegen, sokszor gyarló körülmények közt a megszokott, otthoni élet kellékei. Ide tartozik az idegen, a „vad” „domesztikálása”, megszelídítése is. Ha Susan Sontagnak igaza van, és „*a fénykép hatalma abban rejlik, hogy lehetővé teszi olyan pillanatok tüzetes vizsgálatát, melyeket az idő sodra egyébként rögtön elmosna*”²⁴ akkor a fotóknak az emlékezetben játszott ilyen szerepéből következik az emlékezet fotográfiákban rögzített pillanatainak az identitás-konstrukcióba történő emelése, s így ezek a fotók az idegenben élő én identitásának megkonstruálásában részesek, az én-kép „punctumai”.
- c) **Végül az idegenség képei:** olyan, a technikai adottságokhoz mérten „pillanatképek”, melyek olyan helyzeteket, látványokat ragadnak meg, ahol a szemlélő számára, saját identitása felől nézve épp ez a látvány vált „jelentésteli felületté”²⁵ s mutatkozott meg benne valamilyen „punctum-szerű”, ami számára az idegen megértésében fontos szerepet játszhatott. Ezeknek a képeknek a vizsgálata közelebb viheti a kutatót ahhoz, hogy megértse, hogy miként látták egy adott korban a misszionáriusok – s az ő szemükön keresztül²⁶ lényegében az európaiak – az idegeneket. (lásd Ivins fotószerű látásról írt gondolatait.)

²⁴ Susan SONTAG: *A fényképezésről*. Európa, Budapest, 2007. 168.

²⁵ Vilém FLUSSER szerint a kép: jelentésteli felület. Lásd: *A fotográfia filozófiája*. <http://www.artpool.hu/Flusser/Fotografia/eloszo.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)

²⁶ Susan Sontag szerint a valóság szemlélése „potenciális fényképek sorozatának szemlélése”. Sontag: i. m., 32. Sontag véleménye itt egybeesik Ivins elgondolásával. Ivins rámutat, hogy a 19. század második fele, mely számunkra is fontos időszak, nem csak a gyarmatosítás, hanem a fényképhasználat tömegesedésének időszaka is, melynek nyomán egyfajta fotografikus látás kialakulásáról beszélhetünk: „az ember fotó-szerűen kezdett látni, míg végül az ábrázolás hűségének mértékéül a fotográfiai képet fogadta el”. (William M. IVINS: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001. 62.) Ezzel pedig visszaértünk a fotó transzparenciájának kérdéséhez.

Bibliográfia

- Arjun APPADURAI: *A lokalitás teremtése*, in Regio, 12. évf., 2001. 3. szám
- BÁN András – BICZÓ Gábor: *Kutató tekintet. Képalírás egy talált fotográfiához*, in: Magyar Lettre Internationale, 9. évf., 2000. 38. sz., <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre38/ban.htm> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)
- BÁN András: *Dorka úszik. A privát fotó keresése*, in: Ex Symposion, 35. évf., 2000. 80. sz., http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&cs=load_article&rw_code=dorka-uszikrnrna-privat-foto-keresese_909 (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)
- Roland BARTHES: *Camera Lucida*, Hill and Wang, New York, 1981.
- Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN: *A valóság társadalmi felépítése*, József Műhely, Budapest, 1998.
- David J. BOSCH: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, Budapest, Harmat – PMTI, 2005
- John COLLIER Jr. – Malcolm COLLIER: *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1967.
- Vilém FLUSSER: *A fotográfia filozófiája*, <http://www.artpool.hu/Flusser/Fotografia/eloszo.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)
- Clifford GEERTZ: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*, in: Niedermüller Péter (szerk.) Clifford Geertz: *az értelmezés hatalma*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 194-226.
- William M. IVINS: *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001. 62.)
- Ronald L. KOTESKEY: *What Missionaries Ought to know about Culture Stress*, <http://www.missionarycare.com/culture-stress.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2017. május 19.)
- Susan SONTAG: *A fényképezésről*. Európa, Budapest, 2007. 168.

Piotr SZTOMPKA: *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*, Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2011.

Ősz Sándor-Előd¹

Miről álmodik a lelkipásztor? Telegdi T. István alpestesi lelkész álmefeljegyzései

What Does a Reformed Pastor Dream of?
The Notes of István T. Telegdi, Reformed Pastor
of Alpestes about His Dreams.

The study deals with the description of the dreams of a Reformed pastor who worked at the beginning of the 17th century. In the episcopal library of Székesfehérvár can be found one issue from the 1590 edition of Andreas Hondroff's work with the title *Theatrum Historicum*... We know a few possessors of this book: András Keceli dominie in Tövis, Gábor Csernátoni pastor in Marosillye then in Alpestes and István Telegdi T. pastor also in Alpestes. On the book Gábor Csernátoni wrote the birth date of his children and István Telegdi wrote down ten of his dreams. The description of these dreams contains numerous cultural aspects and details about the mentality of that period – in three dreams figures Gábor Bethlen prince of Transylvania and in one the widow of the Moldavian prince, Marcu Cercel.

Keywords: dreams, church history, 17th century, Andreas Hondroff, István T. Telegdi, Gábor Bethlen, Marcu Cercel.

Az Erdélyi Református Egyház történeti névtárának anyaggyűjtése során minden 1650-et megelőző, lelkipásztorokra és tanítókra vonatkozó adat előkerülése felfedezés-számba megy, ugyanis a folyamatos adatsorokkal szolgáló fennmaradt források ekkoriban kezdődnek. A püspöki levéltár – a felszenteltek listáit is tartalmazó zsinati protokollummal együtt – 1849-ben megsemmisült, az egyházmegyéék és az iskolák iratai pedig a 17. század közepétől kezdve maradtak ránk. A legrégebbi ismert vizitációs jegyzőkönyv (a Küküllői egyházmegyéé) 1648-ban indul, a legrégebbi iskolai beiratkozási anyakönyv (a Marosvásárhelyi Kollégiumé) 1653-ban.

---

¹ Levéltáros az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Email: osz_elod@yahoo.com

A régi nyomtatványok – közmondásos sorsuknál fogva – számos értékes prozopográfiai adatot is tartogatnak. A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtt megjelent nyomtatványait sorjázó katalógusban akadunk rá arra a kötetre, amelyet Csernátoni Gábor „illici[!]” lekipásztor vásárolt 1611-ben Keczei András tövisi rektortól. A rendkívül pontos szerkesztő jelzi, hogy a helynév olvasata bizonytalan (leginkább Marosillyére gondolhatunk), így a kéziratos bejegyzések vizsgálatára volt szükség. A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár munkatársai kérésünkre készségesen elküldték a kéziratos bejegyzéseket hordozó előzők- és háttérképek fényképmásolatát.²

A kötet első hátsó táblájára, illetve az előzők- és háttérképekre a possessorbejegyzések mellett Csernátoni Gábor gyermekeinek születési adatait, Telegdi István Alpestesen szolgáló lekipásztor pedig álmait jegyezte fel. Mivel ezen álmok számos kor- és egyháztörténeti adatot tartalmaznak, közlésre érdemesnek tartottuk őket. Ezzel a közleménnyel köszöntjük mesterünket, aki éppen a Hunyad-Zarándi egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveinek kiadása során vezetett be a szakma rejtelseibe.

A kötetről és tulajdonosairól

Andreas Hondorff (–1572) *Theatrum Historicum...* című művének második kiadása 1590-ben jelent meg Frankfurt am Mainban (VD16 H 4748). A Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban őrzött példány (jelzete Ant. 128) német reneszánsz kötésben van.³ Első tulajdonosáról sajnos nincs adatunk. A címlapon található bejegyzés (*Rector Mart. Schend...*) talán az első tulajdonost jelöli, ám a név nehezen olvasható, így kilétéről nem tudunk semmit.

Az első ismert erdélyi tulajdonos Keczei András tövisi rektor volt, akitől 1611-ben egy pallosért vásárolta Csernátoni Gábor marosillyei lekipásztor. (*Attam egi pallost érlette Andreas Keczelinek az Teouissi Rectornak Gabriel Czernáthonj 1611. 14. Appr. – Gabriel Czernáthoni pastor Illiejensis.*)⁴

Csernátoni Gábor saját kezűleg, ám harmadik személyben fogalmazva jegyezte be gyermekei születését, illetve halálát a címelőzőklap versójára. Eszerint János fia 1610. október 18-án Déván, István 1613. január 8-án Alpestesen, Mihály 1615. szeptember 7-én Alpestesen született. 1618-ban „idétlen kisfia” látta meg a napvilágot Alpestesen, aki aznap meg is halt. György fia 1619. szeptember 13-án, Péter 1622. április 6-án, Kata lánya ismeretlen év június 16-án, hétfőn született. (A dátum és a nap összevetése alapján valószínűleg

² Ezúton köszönjük dr. Mózes György könyvtárigazgató és Stempely Irén könyvtár készséges segítségét.

³ VELENCZEI Katalin: *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*. Budapest, 2008. 235.

⁴ A kötet címlapjának versóján és az első folián található bejegyzések.

1625-ben.⁵) Feljegyezte a gyermekek keresztelésének időpontját, az utóbbi három esetben a keresztelő lelkipásztor nevét is. Györgyöt és Pétert Dési István, Katát Károlyi György keresztelte, előbbi 1618–1622, utóbbi 1624–1629 között volt Déva elsőpapja és a Hunyad-Zarándi egyházmegye esperese.⁶ Ezen kívül a kötet első tábláján néhány – csak töredékesen olvasható – gazdasági vonatkozású feljegyzését olvashatjuk 1615-ből (pl. lovának ellését 1615 áprilisában). Az utolsó oldal üres részeire, illetve a hátvédlapra a kötethez kapcsolódó, tartalmi vonatkozású bejegyzéseket fűzött: a Bír 19-et és az ApCsel 17,15–34-et latinul, a Bír 1,4–7 szakaszt pedig magyarul foglalta össze.

A kötet következő tulajdonosa Telegdi István volt, aki Csernátoni Gábor könyvtárából vásárolta két forintért. (*Ex libris Steph. Telegdi Emptus ex Bibliotheca Gabrielis Czernátoni f. duob[us].*) Telegdi Mezőtelegdről származott. Tanulmányairól nem tudunk semmit, a Debreceni Református Kollégium diáknévsorában nem szerepel. Valószínűleg Csernátoni távozása vagy éppen halála után került Alpestesre. A lejegyzett álmok alapján világos, hogy 1629-ben már minden bizonnyal ott szolgált. A Hunyad-Zarándi egyházmegye legrégebb, 1686-ban elkezdett protokolluma elejére bemásolt lelkésznévsor szerint 1640 körül még mindig Alpestesen működött.⁷

A következő tulajdonos bizonyos Stephanus Claudiopolitanus, aki 1655-ben szereztte. Őt sajnos nem tudjuk azonosítani. Kolosvári István, későbbi enyedi professzor és erdélyi püspök lehetne az egyik lehetséges megoldás, ám ő 1672-es leideni beiratkozásakor 23 éves volt, tehát 1649-ben született, így kizárható a könyvvásárlók köréből. Horti István *Stephanus Horti Claudiopolitanus*-ként iratkozott be, ám könyveibe mindig Stephanus Horti-ként írta nevét.⁸ A kötet vándorlásának útvonalát ettől kezdve szem elől tévesztjük.

1732-ben már Szászföldön, a Medgyes-székből található Mártontelkén cserélt ismét gazdát, ám a vásárló nevét kivakarták. (*Motesdorf Ao. 1732. 16. Januarii [...] Johan Comparantis etc.*) Az időrendben következő tulajdonosjegy már a székesfehérvári püspöki könyvtár 20. század eleji pecsétje a címlapon (BIBLIOTHECA EPISCOPATUS ALBA-REGALENSIS), ám a Mártontelkétől Székesfehérvárig vezető utat nem tudjuk rekonstruálni.

⁵ SZENTPÉTERY Imre: *Oklevéltani naptár*. Budapest, 1912. 74–75.

⁶ Biográfijukat lásd: HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I. Budapest–Szeged, 1965. 59–65, HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1980. 289, (A továbbiakban: HELTAI 1980.) SZÁSZ Anikó: *Papi hivatalt viselő személyek az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveiben*. Kolozsvár, 2005. Kézirat. (A továbbiakban: SZÁSZ 2005.)

⁷ A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok I/1. p. 7.

⁸ SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*. Szeged, 1991. 268, 265.

Telegdi István álmai

A kéziratos bejegyzések közül figyelemre méltók a Csernátони Gábor gyermekeinek születéséről szólók, ám a legértékesebbek és legérdekesebbek Telegdi István álmai. Az 1628. június 3. és 1629. augusztus 7. közötti időszakban kilenc álmát jegyezte fel, 1633-ban pedig egyet. Az 1629 májusában bejegyzett álmot feltételezhetően ő maga satírozta be vastagon tintával, így töredékesen olvasható, csupán az elejét írtuk át.

1998-ban S. Sárdi Margit közölt tanulmányt a 17–18. századi erdélyi emlékirók álomleírásairól. Ő úgy vélekedik, hogy a 17. századi emlékirók, különösképpen Bethlen Miklós Istentől jövő jelként tekintett álmaira.⁹ Szabó András 2007-ben írt Szenci Molnár Albert álmairól. Ebben ő is cáfolja azt a nézetet, miszerint a reformáció korának teológusai babonaságnak tartották volna az álmokat, hanem Szenci példájával illusztrálja, hogy különleges jelentőséget tulajdonítottak azoknak, ám nem kísérleteztek okkult álomfejtéssel sem.¹⁰ (Egyébként a mai református teológia sem így vélekedik, a református pásztorálpszichológusok intenzíven foglalkoznak az álmok szerepével.¹¹) Szabó András véleményét Telegdi példája is alátámasztja. Az alpestesi lekipásztor kortársa volt zsoldárfordítónak, ő is odafigyelt álmaira, le is jegyezte azokat. Hermányi Dienes József édesapjáról, Hermányi Dienes Péter erdővidéki esperesről jegyezte fel, hogy leírta álmait.¹²

Nem kívánjuk pszichológiai szempontból elemezni ezeket az álmokat, hiszen a tudomány jelenlegi állása szerint nem léteznek egyetemes szimbólumok. Egyes személyek, jelenségek, események mindenkinek mást és mást jelenthetnek, értelmezésük feltétele az álmodóval folytatott dialógus lenne.

Az alpestesi lekipásztor komolyan vette álmait. Úgy gondolta, hogy Isten jövődöbéli dolgokat jelez előre velük, ám feljegyzéseiben nem próbálkozott megfejtésükkel. 1628. júniusi álma után ezt írja: *Nem tudom az kegyelmes Úr I[ste]n mit hoz ki belőlle. Kérem öfel[sé]gét azon jóvóltából adgya jó végére.* 1628 nyarán feljegyzett álmának leírását így zárta: *I[ste]n tudgya, mit jegyez.* 1629. június 19-i álma kapcsán pedig így fohászkodott: *I[ste]n adgya jóra.*

A kilenc álom közül négyben konkrét személyeket is megnevez. Kettőben (1629. január, 1629. június 30.) Bethlen Gábor fejedelemmel találkozott álmában: Mindkét álomban a fejedelemmel beszélt, és a fejedelem vendégszeretetét, megbecsülését élvezte.

⁹ S. SÁRDI Margit: *Jóslat és álomlátás XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratíróknál*, In: PÓCS Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 1998. (A továbbiakban: SÁRDI 1998) 475–487.

¹⁰ SZABÓ András: *Álmok, előjelek, jóslatok és betegségek Szenci Molnár Albert naplójában*. In: BALÁZS Mihály–GÁBOR Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, Kolozsvár, 2007. 393–400.

¹¹ Lásd lp: GYÖKÖSSY Endre: *Isten elfelejtett nyelve, az álom*. Bp., 2016.

¹² SÁRDI 1998. 279–280.

Az 1633-as álomban Markó vajda özvegyének udvarában járt. Markó vajda nem más, mint Marcu Cercel, Vitéz Mihály vajda unokaöccse, aki rövid ideig 1600-ban Moldva vajdája volt, majd Bethlen Gábor szolgálatában több diplomáciai küldetésben vett részt. Ennek jutalmaként kapta 1619-ben a déznai (Zaránd vm.) uradalmat. Halálának idejét nem ismerjük, Maria-Venera Rădulescu szerint 1629-ben már nem élt.¹³ Második felesége Bogáti Druzsiána (mh. 1656) volt, és valószínűleg ő az álomban emlegetett özvegy.¹⁴ Az udvar lehet akár a déznai birtok is.

Egyháztörténeti szempontból az 1629. június 30-i álom tartalmaz a legtöbb adatot. Az alpestesi templomban tűz ütött ki, gazdasszonya ugyanakkor a szószerk leomlását álmodta. Álmodott továbbá a *patriajabeli pastorról*, Borsai Mártonról. Borsai Márton Váradon volt rektor, majd Marburgban (1619) és Heidelbergben (1621) peregrinált. Ezután Mezőtelegden szolgált lelképásztorként, 1631-ben Rákóczi György nemesi rangra emelte, 1633-pedig Jenei G. István neki ajánlotta Leidenben megvédett disputációját.¹⁵ Telegdi szolgálati idejét tehát kiterjeszthetjük az 1629–1633-as időszakra. Ez az adat világosan jelzi továbbá, hogy alpestesi lelképásztorunk családnevét szülőhelyéről kapta. A harmadik eleme ennek az álomnak az, hogy egy *asszoni állat jött vala hozzám s azt mo[n]gya, hogy ötöt az Vásárhelyiek küldötték hozzám, egy engemet papságra oda híjon*. Nagy valószínűséggel Marosvásárhelyről van szó. A frissen szabad királyi városi rangot kapott településen gyakorlatilag egyetlen felekezet létezett, a református. Erdély egyik legtekintélyesebb eklézsiája volt, minden második évben itt tartották a generális zsinatot.¹⁶ Telegdi alighanem sok erdélyi lelképásztor „vágálmát” vetette itt papírra.

Az 1628. június 3-án Telegdi arról álmodott, hogy két fogát kihúzta, az egyik fog pedig kettétört, és a törésselületen nyomtatott írás jelent meg. A leírás két eleme megjelenik Szenci Molnár Albert álmaiban is. A zsoldárfordító 1593. november 2-án azt álmodta, hogy szájából két fog esett ki (*duo enim dentes exciderunt ex ore*), 1594. augusztus 18-án pedig azt, hogy foga két részre esett (*somniavi dentem unum in duas diffusum partes*).¹⁷ A hasonlóságok feltűnőek, de közvetlen összefüggés nem deríthető ki köztük. Közös gyökerekre talán egy, a korabeli Európát átfogó álomleírás vizsgálat deríthetne fényt. A szövegben találunk továbbá viselettörténeti és építészeti utalásokat is.

¹³ Maria-Venera RĂDULESCU: Marcu, fiul principelui Petru Cercel (1583–1585). *Muzeul Național*. 2013. 25. évf. 55–61. (<http://muzeulnationaljournal.ro/?volum=950-muzeul-national-xxv-2013-2016>. március 19-i megtekintés.)

¹⁴ W. KOVÁCS András: A cegei gróf Wass család története (16-20. század). *Erdélyi Múzeum*, 2004. 65. évf. 3–4. sz. 9.

¹⁵ HELTAI 1980. 265, SZÁSZ 2005. 35.

¹⁶ BUZOGÁNY Dezső–DÁNÉ Veronka–KOLUMBÁN Vilmos József–ÖSZ Sándor Előd–SIPOS Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai*. I. Kolozsvár, 2016. 60.

¹⁷ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Bp., 1898. 9–10.

Következtetésképp elmondhatjuk, hogy Telegdi István számára különösen fontosak voltak az álmok, hiszen ezeket jegyezte egyik könyvének üres lapjaira. Figyelemre méltó, hogy bár isteni jelzésnek tartotta őket, nem kísérletezett megfajlásukkal, csupán fohászzkodott, hogy Isten fordítsa őket jóra. Ez a viszonyulás alátámasztja Szabó András véleményét, miszerint a kor református lelkipásztorai nem tekintették hitükkel vagy éppen az evangéliumi tanítással összeegyeztethetetlen babonaságnak álmaik feljegyzését. Valószínűleg nem feltétlenül az utókorra akarták örökíteni álmaikat, hanem önmaguknak jegyezték le, hogy a később bekövetkező eseményekből következtessenek vissza az álombeli előjelekre.

Telegdi álmai közül némelyik konkrét helyekhez vagy személyekhez kapcsolódó fikatív történet, némelyiknek semmi kapcsolata nincs a realitással. Előbbieknek természetesen dokumentum-értékük jelentős, hiszen számos életrajzi adatra, illetve kapcsolatra derül fény belőlük.

Az alábbiakban az álomleírások szövegét adjuk közre. Az átírásnál a Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok átírási szabályait alkalmaztuk: A nagy- és kis kezdőbetűket, a középpontozást, az ékezeteket a mai helyesíráshoz igazítottuk, de nem változtattunk a betűkön (pl. a *j* hangértékű *i*-t, és a *cs* hangértékű *cz*-t is változatlanul hagytuk).

Anno 1628. 3. Junii szombat napra virradóra ilyen álmot láttam: Job felől az zápfogaimon belől két fogamat vetém ki az számból, az eggiket bal kezemmel, ennek kétágú gyökere vala, mihelt kivóm[?] az számból, mintha ketté hasították volna, mingyárt két részre esék, egyik része az kezemben marada, másik az földre esék, az meni helyen egyben volt ragadva az fogh, az hasadás helyén írás ighen szép, mint egy nyomtattatás olyan vala egyik részén, azmint eszembe jut ez vala: Pluit in terris facies mea.¹⁸ Az másik részén mi vala írva, felserkenvén elfelejtettem, ez jut eszemben benne: Pluit in coelis, az többit elfelejtette velem az jó I[ste]n, mellyen bizony szívem szerint bánkódtam. Az másik fogamat, mivel-hogy vastagabban áll vala, bal kezemmel ki nem vehetém, hanem job kezemmel csak ighen könnyen kivonám, az helye nem fájt egy pontnira[?] is, megrapasztván úyammal az helyét, nagy üressége vagy-on-e, tehát csak olyan kiczin az helye, mintha csak egy fogh lött volna ott, de mind az kettő egymás mellett vala. Nem tudom az k[e]g[yelmes]s Úr I[ste]n mit hoz ki belőlle. Kérem öfel[sé]gét azon jóvoltából adgya jó végére.

Anno 1628 mense aestivali ilyen álmot láttam: Egy ighen nagy madár eljőve napnyugotról-e (avagy napkeletről, eszemben nem jut) az madár ighen nagy vala, nagy hosszú lábai, hosszú nyaka és hosszú orra, mint egy dám, olyan forma. Meghfogám az madarat, bevivém az házban, szólla is az madár emberi mód szerint, de nem jut eszemben mit. Bevivém az házban az tűzhöz vivém, hát az segge olyan, mint egy táska, úgy nílík, mint az erszény, meghnitám ezt az táska seggit, és számtalan sok czerebogár takarodnék ki belőlle. I[ste]n tudgya, mit jegyez.

---

¹⁸ Földre esik az én arcom.

Anno 1629 mense Januario álmomban láttam hát két sas az barlanglyokban hassal felfordítván egy fejer ludat úgy mellyesztik és szaggattyák. Én odamenvén hogy elvegyem az ludat tollök és az sasokat meghfogham, ighen felette nehéz helyen nagy kösziklának az oldalán kell vala rejáioiok mennem. Látván az sasok, hogy rejájok megyek, felrepültek, hát négyen vadnak, szörnyen kezdenek hozzám czapkodni szárniokkal és körmökkel rugdosni, és ezt mondani: Az én Attiámnak szentelt földé volt ez. Mind csak ezt gyakorta repetállíák vala. Én látván rajtam való gonosz szándékokat, meghtérék arról az útról, félvén, hogy valamiképpen hozzám való czapkodások miatt leesem az köszikláról az tooban, mert egy nagy too vala az köszikla alatt. Azonközben magamat oltalmazám vala az sövegemmel vervén hozzájok, de az sövegh afféle posoni sövegh vala, nem kalap. Azon mondásokra én is így szólván: Vagy Attyád szentelt hellie volt vagy nem, de bizony majd meghfoglak beneteket. Azonközben kiverekedem tágas helyre az köszikláról és csak könnyen megfogám ketteit, egiket az velem való társi[m]nak adám, hogy tarcza, az másikat magamnál tartván, orrával és karmajival (melliek nagioiok voltanak) rajtam lévén. Elvivém haza az házban meghakarván égetni, de nem hagyák mások, hanem [...] lön az [...] kezemben mindet tollúi nélkül [...].

[Előzéklap v.] Anno 1629. mense Januario. Álmomban egy ighen felette magas, de rettenetes szép rakású faragot kövekből [...]lt grádicson megyek vala fel, az véghén levő szép palotában. Mikor im[m]ár szinte felmennék, itt alatt az emberek úgy sövegelnek nekem, és úgy kérdezik kiczoda vagioiok.

Anno 1629 mense Januario. Illien álmodt láttam ismét. Az fejedelemel, Berthlen Gáborral lévén egy palotában nagy gratiában valék nálla, egy asztalnál ültem és öttem velle beszéllettem és nyájaskodtam együt az fejedelemasszonnyal lévén és az urakkal. Egykor alámenék az palotából, nagy hosszú grádiczon, magas hellien vala az palota. Azonkeozben az fejdelem [...] hozat abba[n] levő drága ruháit és egyéb gazdagságait, úgy contemplálom és czudálkozom rajta. Nem sok idő múlva az fejedelem az palota ablakáról meghszóllíta és felhíva, midőn az grádiczon mennék hozzá, egy általvető iszák az hátamon, mindenik része te[le] vala, nem tudom mivel, de ighen nehéz vala, kinek nehézsége miatt mikoron menék fel az grádiczakra, oda kijöven az fejedelem az palotából, térdet akarván haitani az fejedelemnek, az iszáknak nehéssége miatt térdemre esém, az fejedelem kérdé, miért es-tem térdemre, én mondek, nem tudom kiczoda tötte hátamra ez iszákot, annak nehéssége vona le. Felmenvén mindazáltal az fejedelem monda: Vesd el róllad az iszákot. Én fogván az iszákot, az fejedelem is segitvén, azonnal elvethetem[!], elhajítám[?] az palotában.

Anno 1629. mense Maio, Nagy kötés kulczokat viszek vala az bal kezemben az felső ruha alatt álmomban ighen szép hosszú felső ruhám [...]

Anno 1629. 19. Juny virradóra láttam álmomban nagy magas sugár czer és tölgyfák szép lassan ropogás nélkül előtttem ledőlnek vala az földre, az gyökerek nem is láczik vala, de mintha gyökér nélkül csak az föld színén lettek volna, némellyiket az kezemmel csak aligh érvénn is minden erő nélkül le dűtögetém vala, mihelt aligh érem vala kezemel őket, mingyárt ledőlnek vala. Hát úgy czudálkozám rayta, hogy olyan nagy hosszú magasson álló fák olyan könnyen ledőlnek. Mit téssen, nem tudom. I[ste]n adgya jóra.

Anno 1629. ul[tima] Juny. Álmomban láttam, hogy az pestesi templomban tűzláng h vetette vala fel magát. Az gazdám asszony ugyanakkor ismét azt látta, hogy az cathedra ledült volt az templomban. Ezen éjel[!] álmomban Martinus Borsai, az patriambeli pastor hozzá[m] jött vala csak deák habitusban, s úgy offerállia magát, sőt ugyan kér, hogy engedgyem megh neki, hogy proponállyon vasárnap reggel az templomban, melyet én csak könnyen meghengedék neki, de sokadmagával vala, puer[...] domesticusok és több öreg h inasok és deákok valának vélle. Én úgy kérdezém az gyermekeket, ollian messze földről miképpen jöhettének. Ismét egy asszoni állat jött vala hozzám s azt mo[n]gya, hogy ötet az Vásárheliek küldötték hozzám, hogy engemet papságra oda híjon, kinek beszédére utánna menvén szinte Vásárhelligh követém, holott az asszony ighen sudál vala ez dologh[!] és immár szinte az bíróhoz megyen vala, azonban felserkenék.

Anno 1629. 7. Aug. virradóra álmomban pohárnakia valék az fejedelemnek Berthlen Gábornak, pohárt töltök és adok vala neki, de mezítelen lábbal valék, egy asztalnál is ültem vélle ugyanakkor az urakkal egygyütt. Egy úr reám köszöné az pohárt, én az feiedelem mellet egy seczel-székbén ülén, kezében adom vala az pohárt az fejedelemnek, de el nem vevé, hanem kénálván, így szólla: Igjék k[egye]l[me]d. Én reá köszönnvén ivám, azután úgy ivék. Egy regestomot[!] adok vala kezében, de eléb hogynem én öneki, térdet hayta ő énekem. Nagy böczüllettel vala hozzám.

Anno 1633. mensis Xbris 17. die Láttam álmomban étszaka mintha én az Marko vaydáné házánál volnék és sok szép palotái lévén, mikoro[n] meghvirradván ágyamból felkeltem volna volna, az egyik palotában hálván reggel[?], akar vala mosdani ... által és az som[?] vizet az asztalra letévén, azmelly asztalnál ül vala az Marko vaydáné leánya, [...] várván, [...] som vizemet felvevé és az fejében[?] tevé, és szemem látására[?] előtttem ott tardogáll... nem is szégyenli[?] vala. Én kérdvén, miért tötte volna az fejében, azt felelé hogy legyen az fejemben, ha veszi az [...]

Bibliográfia

- A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok I/1.
- BUZOGÁNY Dezső–DÁNÉ Veronka–KOLUMBÁN Vilmos József–ŐSZ Sándor Előd–SIPOS Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai*. I. Kolozsvár, 2016.
- DÉZSI Lajos: *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Bp., 1898.
- GYÖKÖSSY Endre: *Isten elfelejtett nyelve, az álom*. Bp., 2016.
- HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. 1980. 243–347.
- HEREPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I. Budapest–Szeged, 1965.
- RĂDULESCU, Maria-Venera: Marcu, fiul principelui Petru Cercel (1583–1585). *Muzeul Național*. 2013. 25. évf. 55–61. (<http://muzeulnationaljournal.ro/?volum=950-muzeul-national-xxv-2013> – 2016. március 19-i megtekintés.)
- S. SÁRDI Margit: *Jóslat és álomlátás XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratíróknál*, In: PÓCS Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Bp., 1998.
- SZABÓ András: *Álmok, előjelek, jóslatok és betegségek Szenci Molnár Albert naplójában*. In: BALÁZS Mihály–GÁBOR Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, Kolozsvár, 2007. 393–400.
- SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*. Szeged, 1991.
- SZÁSZ Anikó: *Papi hivatal viselő személyek az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveiben*. Kolozsvár, 2005. Kézirat.
- SZENTPÉTERY Imre: *Oklevéltani naptár*. Budapest, 1912.
- VELENCZEI Katalin: *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*. Budapest, 2008.
- W. KOVÁCS András: *A cegei gróf Wass család története (16-20. század)*. *Erdélyi Múzeum*, 2004. 65. évf. 3–4. sz. 1–56.

Pálfi József:¹

Az Oxford Group mozgalom recepciója a királyhágómelléki sajtóban. Adalékok a KRE történetéhez²

Reception of the Oxford Group movement
in the Királyhágómellék media.

Contributions to the KRE history.

The interwar period brought multiple challenges at every level to the newly formed Királyhágómellék Reformed Church District. After World War I, the district faced challenges to fill a given frame with a proper content. Establishing church institutions on various levels and structuring internal mission were of highest priorities. The Oxford Group came as a new internal mission element to revitalise the Church, besides traditional approaches. However, the promoter of the organization failed to provide the Group a wider recognition. This study reveals the background of his efforts.

Keywords: Királyhágómellék Reformed Church District, Oxford Group, interwar period, internal mission.

Tanulmányunk kezdetén rögtön tisztáznunk kell azt, hogy a következőkben bemutatásra kerülő *Oxford-Group mozgalom*, nem azonos az *oxfordizmusként* vagy a *Tracts for the Times* néven ismert 19. századi Anglikán Egyházban létrejött, majd szélesebb körben, az angolszász világban is elterjedt *Oxford-mozgalommal*. Ez utóbbi az

---

¹ Egyetemi tanár, Partiumi Keresztény Egyetem. Email: palfijozsef67@gmail.com.

² Néhány esztendővel korábban arra az elhatározásra szántam el magamat, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerületet (ezután KRE) megalakulásának századik évfordulójára megírom az önálló és új egyházkerületet szervező, püspököknek – Sulyok Istvánnak – az életét, életművét. Az eltelt közel egy évtized alatt több, hosszabb-rövidebb írás is jelent meg a jelzett tematikában. Ez a tanulmány is ebbe a sorozatba tartozik.

Anglikán Egyház történetének egyik sajátos állomása, amely elsősorban *John Henry Newman*hoz³ köthető irányzat, amely a középkori katolicizmushoz való visszatérés fontosságát hangsúlyozta és állította tanítása középpontjába. A 19. századi Oxford-mozgalom képviselői azáltal, hogy az ősegyházi gyökerekhez akarták visszavezetni az Anglikán Egyházat, valójában a korabeli liberalizmus rabláncai közül szerették volna megszabadítani egyházukat.

Eddigi ismereteink szerint, a tanulmányunk tárgyát képező *Oxford Group* mozgalomnak semmi köze sem volt az előbbieken említetthez, mindössze annyi, hogy mindkettő Oxfordban „született”, és onnan indultak útjukra. Ez utóbbinak, amelyet *buchmanizmus*ként is számon tartottak, *Frank Nathan Daniel Buchman*⁴ (1878–1961) lelkipásztor volt az alapítója.

Tanulmányunkat három részre osztottuk. Tekintettel arra, hogy ez a mozgalom is egyike azon múlt századi megújulási próbálkozásoknak, amely itthon – bárha szerényen is, de jelentkezett – ezért az első részben rövid áttekintést nyújtunk a 20-30-as évek Királyhágómelléken beindult belmissziós szervezkedések kezdeteiről. A másodikban bemutatjuk azt a királyhágómelléki lelkipásztort, akinek a nevéhez köthető az Oxford Group mozgalom királyhágómelléki megismertetése. Harmadszor arról fogunk át-fogó képet nyújtani, hogy miként került bemutatásra a korabeli királyhágómelléki sajtóban az Oxford Group mozgalom.

1. A belmissziói élet kezdetei Királyhágómelléken

A KRE belmissziói életének kezdeteiről írni nem lehet anélkül, hogy ne ejtenénk szót, bárha röviden is, az Egyházkerület megalakulásának történetéről. Erről ugyan már többször is írtunk,⁵ ezért most annak részleteire nem fogunk részletesen kitérni. Azt azonban meg kell említenünk, hogy az első világháborút lezáró trianoni békediktátum „eredményeképpen” az egykori Tiszántúli Református Egyházkerület keleti részét teljes

---

³ John Henry NEWMAN (1801–1890) előbb angliai anglikán, majd áttérését követően angliai római katolikus teológus. Később római katolikus bíboros lett.

⁴ Frank Nathan Daniel BUCHMAN (1878–1961) amerikai lelkipásztor, aki előbb keletre ment, majd Angliába tért vissza, ahol elkezdte csoport-mozgalmát létrehozni.

⁵ PÁLFI József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 15., Debrecen, 2011. PÁLFI József: *Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve*, Hatvani István Teológiai Kutatóintézet, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen–Nagyvárad, 2014.

egészében az akkor teljesen újonnan, nagyhatalmi vezényletre megszületett Romániához csatolták. Valójában nyolc csonka egyházmegyeről (máramaros-ugocsi, nagybányai, szatmári, nagykarolyi, érmelléki, bihari, nagyszalontai, békés-bánáti) volt szó, amelyek előtt nem várt hirtelenséggel vetődött fel a történelmi súlyú *quo vadis* kérdése. Két alternatíva mutatkozott: Erdélyhez csatlakoznak, vagy önálló egyházkerületet alakítanak. Végül azoknak az akarata döntött, akik Sulyok István⁶ köré tömörülve az önálló utat javasolták választani. A történelem később azokat igazolta, akik az önálló egyházkerület útját választották.

A KRE megalakulását követően az első néhány esztendő küzdelmei elsősorban arról szóltak, hogy Bukaresttel szemben érvényt szerezzenek saját akaratuknak és döntéseiknek. A bukaresti kormány(ok egyike) sem akarta jóváhagyni az önálló kezdeményezést, és mindent elkövetett, csak hogy megállítsa őket ebbéli szándékukban és terveik kivitelezésében. Ez volt az ún. „külső keret” kérdése, amint ezt Debreczeni István⁷ többször is megfogalmazta és leírta, amely azonban hosszú időre elterelte a figyelmüket a belsőről. – Nyilván ez a kérdés megnyugtatóan még hosszú ideig nem zárult le. Bukarest ugyanis csak 1939-ben adta meg azt a hivatalos működés engedélyt, amely a KRE számára is megnyugtató módon rendezte a kérdést. – Visszatérve a 20-as évek kezdetéhez, azt kell mondanunk, hogy alig telt el négy-öt esztendő és szinte minden felelős egyházi és világi gondolkodó, vezető már a *belső tartalomra, kérdésekre* fókuszált és koncentrált. Egyértelművé és világossá vált, hogy a kerület belső bástyáinak megszervezése és megerősítése a legfontosabb szempont és cél.

A belmissziói munka egyházkerületi szintű megszervezésére nézve az 1925. esztendő jelentette a mérföldkövet. Ekkor 1925. június 12-én hozott közgyűlési határozatot hosszú, komoly előkészület előzte meg. Debreczeni Istvánnak a Sulyok István püspökhöz, 1925. május 28-án írt leveléből egyebek mellett az is kiderül, hogy a belmissziói munkáról és a megalakítandó bizottságról, valamint az ő megbízatásáról korábban már többször is szó esett kettejük között. A közgyűlés előtt, június 11-én összehívott bizottsági ülést Sulyok nyitotta meg, és beszédében azt hangsúlyozta, hogy a belmisszió mennyire fontos és lényeges az Anyaszentegyház életében, valamint „*annak megfelelő a működése elevenebbé és termékenyebbé teszi majd az egyházi életet*”. Ekkor tett javaslatot arra nézve, hogy a közgyűlés majd Debreczeni Istvánt bízta meg a belmissziói előadói

⁶ Sulyok István (Komádi, 1859. december 15. – Budapest, 1944. szeptember 14.) kollégiumi tanár, lelképásztor, esperes, az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátumot követően az újonnan megalakult KRE első püspöke.

⁷ Debreczeni István (Nagyszalonta, 1887. május 18. – Berettyóújfalu, 1973. január 9.) nagyszalontai, szatmárnémeti majd pedig temesvári lelképásztor, a KRE hivatalos periodikáinak főszerkesztője, a belmissziói élet szervezője, koordinátora, irodalomtörténész.

tiszttség betöltésével, aki mintegy saját székfoglaló beszédéként előterjesztette, a tárgyalás alapjául szolgáló javaslatcsomagját. Ezek közül a közgyűlés többet is megtárgyalt, és azt egyebekkel kibővítve elfogadta. A közgyűlés másnap, június 12-én határozatban kimondta, hogy „a vasárnapi iskolai,⁸ s más rokon egyházépítő (belmissziói) munka irányítására megalkotja az egyházkerületi belmissziói bizottságot”. A bizottság tagjai között Debreczeni István előadó mellett találjuk Bede Lászlót, Boros Jenőt, Sárközi Lajost, Papp Józsefet, Balogh Ferencet és Csernák Bélát.⁹

A belmissziói élet döcögösen indult és alakult a következő években, de elindult. Ezúttal nem térünk ki a Királyhágómelléken jelentkező Bethánia Szövetség és CE mozgalom jelenlétére, tevékenységére vagy a dr. Gyenge János, nagyváradai szabadegyházi kísérletére, sem pedig más, egyéb – minősítés vagy kategorizálás nélküli – belmissziós szerepet vállalókra. Az egyházkerületben hivatalosan beindult és tudatosan szervezett munkának az első jelentősebb összegzését, természetesen Debreczeni István foglalta össze és tette publikussá egy rövid, háromrészes publicisztikában, amelyben ugyanakkor további konkrét programot is adott.¹⁰ Első írásában a gyülekezetekben szervezendő belmissziói alakulatok munkájáról írt: a vasárnapi iskoláról, bibliakörök fejlesztéséről, a gyülekezet szegényeiről való rendszeres és állandó gondoskodásról, a lelkipásztori látogatás el nem hanyagolható gyakorlásáról. A másodikban azt dolgozta fel, hogy az egyházmegyékben alig vagy egyáltalán nincs szervezett, összefogott belmissziói munka. Ezért itt legelőször lelkészi köröket kell megalkotni és belmissziói bizottságot kell létrehozni. Végül pedig az egyházkerületi szintű belmissziói feladatokat vette sorba. Azt javasolta, hogy rendszeresen össze kell hívni a belmissziói előadókat, továbbképző konferenciákat kell szervezni számukra; megvalósítandó célként jelölte meg egy kerületi ifjúsági konferencia szervezését, valamint ifjúsági, női és férfi szövetségek megalakítását.

Debreczeni István a belmisszió jelentőségéről, annak nélkülözhetetlen szükségességéről *Céltűzés* című, 1935-ben írt és sorozatszerűen megjelentetett tanulmányában vallott hatalmas erudícióval. A belmisszió atyjának, Wichernek 1848-ban „*egyházakat felrázó*” megállapítására hivatkozva jegyezte meg, hogy amelyik egyház nem végez belmissziós munkát, az menthetetlenül elvész. A belmissziói munka hiányának tulajdonította a rohamosan terjedő egyháziatlanságot, a hitetlenség terjedését, a materialista kommunizmus megerősödését, a tömegek egyháztól való eltávolodását, a lelki kapcsolatok

⁸ Nem véletlenül kezdődik a vasárnapi iskola megszervezésének gondolatával a határozat. Ezt ugyanis kulcsfontosságúnak tartotta a református egyház ebben a periódusban. A vasárnapi iskolával kapcsolatban Lásd. KOVÁCS Ábrahám: „A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése”. 997–1013.

⁹ PÁLFI József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*, i.m. 66–68.

¹⁰ DEBRECZENI István: Ez évi belmissziói feladataink. *Reformátusok Lapja*. III. évf., 1929. 3. szám, 29–31.; 1929. 4. szám, 41–44.; 1929. 5. szám, 53–56.

elszakadását, a tradíció és konzervativizmus szintjére való elvékonyodását. Azt írta, hogy

„végre meg kell értenie mindenkinek, hogy az egyháznak nem szabad megelégedni az eddigi életműködéssel. Ha meg akar maradni és a mi egyházunk kálvinista egyház akar maradni, akkor cselekvővé, tevékeny, munkás egyházzá kell lennie. Itt vár nagy feladat a belmisszióra, csakhogy új arcokkal kell megjelenni, új alakban kell megnyilvánulni. A belmissziói munkálkodást gyakorlativá kell tenni!”

A legfőbb feladatok között tartotta számon a szegény-ügy megoldását, kerületi árvaház létesítését, az iratterjesztés gördülékeny megszervezését, az egyházfegyelem biblikus, kálvini alapokra helyezését, gyakorlását és komolyan vételét, a szórványban élők lelkigondozását és egyéb téren való felkarolásukat, a teljes körű szociális munkálkodást, a gyermekek és az ifjúság felkarolását, segélyezését, valamint a sajtó szerepének hangsúlyozását, jelentőségének felismerését.¹¹

2. Bokor Sándor feketegyarmati lelkipásztor

Eddigi ismereteink szerint a királyhágómelléki, de akár azt is mondhatnánk, hogy az erdélyi református sajtóban, az *Oxford-csoport*ról legelőször Bokor Sándor feketegyarmati református lelkipásztor adott hírt. Nevezett lelkipásztorról viszonylag szerény ismeretekkel rendelkezünk. Életére vonatkozóan az Egyházkerület Levéltárában található személyi dossziéjából¹² viszonylag rövid, de világos képet nyerünk. A 19. század utolsó harmadában, 1875. december 5-én született Debrecenben. Szülővárosában érettségizett, majd a Debreceni Református Kollégiumban folytatta tanulmányait. Ennek elvégzése után skóciai ösztöndíjjal utazott Edinburgh-ba, és ott tanult 1902. szeptember 1. és 1903. szeptember 1. között.¹³ Miután hazatért rögtön beiratkozott Kolozsváron a filozófiai fakultásra. Szolgálati helyeiről a következő ismereteink vannak: 1904. szeptember 1. és 1905. május 1. között helyettes lelkész Kolozsváron a hidelvei lelkészi

---

¹¹ PÁLFI József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*, i.m. 73–74.

¹² BOKOR Sándor: *Személyi dossziék*. KRE Levéltár.

¹³ Az edinburgh-i peregrináció hatástörténetéhez és a református egyházunk megújulásra gyakorolt határához, amelynek Bokor is részese volt lásd: KOVÁCS Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914*. Frankfurt am Main; New York; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang Verlag. 2006.

körben, 1905. május 1. és 1907. május 1. között rendes lelkész Kolozsborsán, 1907. május 1. és 1925. október 1. között rendes lelkész Erdőhegyen. Belényesben 1925 októberétől 1928 júliusáig, majd 1928 júliusától élete végéig (1949. augusztus 5-ig) Feketeagyarmaton szolgált. Ebben a periódusban hosszabb ideig a KRE *Református Jövő* c. néplapjának is állandó munkatársa volt.

Életének legjelentősebb periódusát tehát Feketeagyarmaton töltötte. Igaz, az indulás nem volt zökkenőmentes, mert gyors, egyértelmű megválasztása ellenére, érthetetlen módon, szinte azonnal benyújtotta lemondását. A lemondás okáról a jegyzőkönyvek semmit sem jegyeztek fel. Csak az utána történtek maradtak fenn. Élete végéig ott maradt Feketeagyarmaton. Családjára vonatkozóan a személyi adatlapok arról tudósítanak még, hogy a zabolai illetőségű Mike Zsuzsannával kötött házasságot 1905. április 3-án. Házasságukból négy gyermek született (Sándor, Béla, László, Katalin).

Bokor Sándor személyére és családjára vonatkozó adatokon túl a feketegyarmati egyházközség honlapja nyújt még némi támpontot. Az egyházközségi honlapot szerkesztő író, legfőbbképpen azt a bejegyzést tartotta fontosnak, néhány mondatban vele kapcsolatosan kiemelni, hogy a gyülekezet első ébredése, a Bokor Sándor szolgálati ideje alatt történt meg.

„A lelki ébredés első tényezője Isten akarata, mert e nélkül nincs ébredés, a második, az ember engedelmissége, e nélkül Isten Lelke nem kap helyet bennünk és ígéje nem árad szét. A harmadik, amit itt megemlítek, az Egyházmegye, illetve Egyházkerület pozitív valláspolitikája. Hogy Isten minden időben akarja az ébredést, az nem kérdés, hogy Bokor Sándor engedelmeskedett ennek a fenti akaratnak a benne lévő reménységhez mérten az biztos, hogy pedig az egyházmegyében, akkor vezető szerepet vállalt emberek mennyire lelkesedtek ezért, és segítettek ebben az kitűnik az 1929. június 10-én tartott presbitéri gyűlésen részt vett egyházmegyei látogatók beszédeiből. Az akkori egyházmegye kiküldöttei, Balogh Mátyás és Fogarassy Bálint lelkészi tanácsbírók voltak. Ez utóbbi azt hangsúlyozta, hogy a gyülekezetben a következő intézményeket szükségeltetik létrehozni: énekkar, amelynek a gyönyörködtetés mellett nevelő és a züléstől megóvó hatása van. Bibliakör alakítása, amely a Szentírás olvasása és magyarázásán kívül elhagyottak felsegítésével is foglalkozzék. Továbbá Szegényügyi bizottság, amely főképpen nőkől alakítandó, akiknek nagyobb érzésük van a betegek, elhagyottak és gyámolításra szorultak iránt.”

Továbbá szükségessé tette az iratterjesztést, a presbiterek kötelező úrvacsorázását, illetve

„az egyháztól eltávolodó és szektába tömörülők felvilágosítása és visszatérítése is egyik szép feladata a presbitereknek. A vadházasságban lévőket is serkenteni kell a törvényes házasságkötésre. A fiatalság megóvandó a kocsmazástól. Már egy-kettő megmentése is kedves dolog Isten előtt.”

A tanácsbírák kérték a presbitériumot, hogy legyen segítségére lelkeszésnek az egyházépítő munkában. Bár ez a tisztség néha fáradtsággal, talán keserűséggel, sőt áldozattal is jár, de azért ne csüggedjenek, hanem példát vévén legnemesebb példaadónktól, a Krisztustól, tegyenek meg minden lehetőt hitünk, egyházunk érdekében.¹⁴

A korábbiakban említettük, hogy Bokor edinburgh-i ösztöndíjasként járt Skóciában.¹⁵ Az angolszász világtól aztán később sem szakadt el. Ez elsősorban az egyházi sajtóban közölt írásaiból derül ki.¹⁶ A KRE hivatalos sajtójában (*Egyházi és Iskolai Szemle, Reformátusok Lapja*) közölt szerény publicisztikája elsősorban az angolszász világbeli lelki, kegyességi eseményeivel, történéseivel foglalkozott. Ezek részben ismeretterjesztő, kommentáló anyagok, részben fordítások voltak. Tény, hogy mindegyik írásában, fordításában az egyházi élet megújulása állt a fókuszban. Akár fordított, akár kommentált vagy tovább gondolt, valójában mindig fel akarta hívni a hazai közvélemény figyelmét egy-egy újdonságra, érdekességre (*Waysidepulpits*).¹⁷ A hagyományos egyházak élete, állapota, jövője szinte mindig rendkívüli módon foglalkoztatta (*Bomladoznak-e igazán a szervezett egyházak?*).¹⁸ Mindig a belmisszió ügye foglalkoztatta, és úgy látta, hogy a hazai egyházi valóság messze le van maradva azoktól a bátor, új- és korszerű egyházi trendektől, amelyek külföldön mindent elkövetnek azért, hogy az Istentől, egyháztól elidegenedett embereket visszavezessék oda, ahonnan kiestek. Egyháza, tágabb spektrumban a protestantizmus jövőjének lehetőségeit, útjait, alternatíváit kereste, kutatta, és nem átalotta akár elolvasni, lefordítani vagy recenzálni azokat a műveket, amelyekkel

¹⁴ <http://honlap.parokia.hu/lap/feketegyarmati-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/a-gyulekezet-elso-ebredese/> – (utolsó megtekintés dátuma 2016. november 11.)

¹⁵ Az edinburgh-i skót ösztöndíj alapításának történetét, amelynek jóvoltából Bokor Sándor ott tanulhatott, lásd: KOVÁCS Ábrahám: Két kálvinista centrum egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása. In: Gaál Sándor (szerk.): *En Christo.: Tanulmányok a 85. éves Dr. Bütösi János tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem. 2004.

¹⁶ Lásd Wycliffe János. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, IV. évf., 1924. 23. szám, 2–3. *Science of Thought*. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, VI. évf., 1926. 4. szám, 3–4., 1926. 5. szám, 3–4.

¹⁷ BOKOR Sándor: *Wayside pulpits*. *Egyházi- és Iskolai Szemle*. V. évf., 1925. 23. szám, 4.

¹⁸ BOKOR Sándor: *Bomladoznak-e igazán a szervezett egyházak? Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 13. szám. 149–151.

segíteni remélte azt az ügyet, amelyet ő is elkötelezetten munkált. Ilyen volt például Sabatiernek *A tekintély vallása és a „lélek” vallása* című munkája.¹⁹

3. Az Oxford-csoportmozgalom a királyhágómelléki sajtóban

Mielőtt témánknak a királyhágómelléki sajtóbeli ismertetéséhez foglalkoznánk, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az *Oxford Group mozgalommal*, röviden bár, de az erdélyi teológiai irodalom is foglalkozott. Eddigi kutatásaink szerint ugyan valamivel később, mint az Királyhágómelléken történt. Valójában a Kolozsvári Református Teológia két professzorának egy-egy írását találtuk meg *Az Út* című folyóiratban.²⁰

Királyhágómelléken ketten foglalkoztak érdemben a mozgalommal. Elsőként és elsősorban Bokor Sándort kell kiemelnünk, aki négy alkalommal (kétszer 1930-ban és kétszer 1933-ban) írt a mozgalomról, valamint Orth Imre, aki az 1935-ös marosvásárhelyi konferencia után foglalkozott a kérdéssel. Sorrendben először a *Bokor-féle írásokkal* foglalkozunk.

3.1.1. A Buchmanizmus.²¹ Ez a rövid, két oldalas írás csak általánosságokban, illetve a mozgalomnak egyetlen szempontját kiemelve beszélt a *buchmanizmusnak* nevezett ún. *house-party* evangelizációs alkalmakról. Először azt emelte ki, hogy a mozgalom a „diadalmasan előretörő belmisszió egyik igen értékes ágaként”, egy meglehetősen „forrongó, vajúdó, átmeneti epochában” lépett a történelem színpadára. Másodszor azt, hogy a belmissziónak ez a formája elsősorban nem a szegény és a középosztály misszionálást tűzte ki alapcéljául, hanem azokat a multimilliomosokat vagy „szegény gazdagokat”, akiknek nincs mit csinálniuk temérdek mennyiségű pénzükkkel, vagyonukkal. Azokat, akik lelkileg kiégtek, és „idegeiknek újabb és újabb izgalom kell”, ezért állandóan keresik a „képtelenebbnél képtelenebb szokásokat” (unalmas otthon elválni, ezért inkább Párizsba mennek el, vagy a soraik között megszorodott öngyilkosság). Buchman és társai ezt a „milliárdosok üdvhaderegének” is nevezett célcsoportot találta fontosnak megszólítani.

---

¹⁹ BOKOR Sándor: *A „Lélek” vallása. Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 20. szám, 23–25.

²⁰ GÖNCZI Lajos: *Az oxfordi mozgalom. Az Út*. 1934. 16/6. szám, 131–138. 15. évf. Illetve TAVASZY Sándor: *Az oxfordi mozgalom. Az Út*. 1934. 16/9. szám, 213–216. 15. évf.

²¹ BOKOR Sándor: *Buchmanizmus. Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 20. szám, 246–247.

Missziójuk módszerét tekintve kerültek minden olyan hagyományos keret, formát, stílust, technikát, amely arra emlékeztette volna a misszionálandó célcsoportot, hogy az egésznek lenne valamilyen köze a szervezett, intézményes egyházhoz, templomhoz, istentisztelethez, stb. Összejöveleiken zsoltárokat sem igen énekeltek, és hagyományos értelemben vett igehirdetések sem voltak. Azt hangsúlyozták, hogy ők nem istentiszteleteket tartanak, hanem „az előkelő hangzású *garden party* mintájára *house party*kat”. Ezeken a *house party*kon azáltal, hogy egyéni és személyes társalgásba kezdtek külön-külön egyikkel vagy másikkal, valójában a *burn out* szindrómában szenvedő *szegény gazdagokat* akarták beteges felfogásukból, meggyőződéseikből kivezetni. A *party* rövid bevezetéssel kezdődtek, amely mindenkihez szólt, de nem azzal kezdték őket osztorozni, hogy mennyire bűnösök, és hogy milyen sokfajta bűn terheli az életüket, hanem arra a megállapításra fektették a hangsúlyt, hogy mindenkinek vannak bűnei. A bűnös fogalmának meghatározásakor azt hangsúlyozták, hogy az a „*bűnös ember, aki Istentől függetlenül akarja leélni életét*”. Ezt követően kisebb csoportokra oszlottak, és késő éjszakaig, egészen a lefekvésig vitatták a kérdéseket, egyéni foglalkozások keretében. El akarták oszlatni azt a téves felfogást, hogy „*csak az a bűnös ember, aki a társadalmi kódex rendelkezéseit megsértette*”. Bokor szerint igazi krisztusi metódus volt ez, ahogy rávezették ezeket az embereket arra, hogy megértsék azt, hogy „mindaz bűn, ami az embert Istentől távol tartja”. Ugyanis „*ilyen formán a gyönyörhajhász egyszerre szemtől-szembe kerül saját magával, az önhitt magának élő önhittségével, a merev intellektualista belátja, hogy a tékozlás egyformán vétek, testi és szellemi értelemben véve*”.

Ezt követően az események a *house party*kon a következőképpen alakultak: ha sikerült felébreszteni a bűnbánatot és az Isten után való vágyakozás érzését és tudatát, akkor következett a közös reggeli istentisztelet valamelyik milliomos palotájában. Az újjászületni vágyakozó újoncok imádkoznak, akár többen is egymást követően, majd 15 perc csend következett, amely alatt mindenki igyekezett a „*Végtelenre hangolódni*”. Ezt követte előbb a meditáció, majd a gondolatok egymás közti kicserélése. Ennek az órányi csendes együttlétnek az volt a célja, hogy mindenki érezze meg azt, hogy „*van lelke*”.

3.1.2. Akárcsak az első keresztyének. Oxfordi mozgalom.²² Ebben a második írásában tovább lépett a mozgalom megismertetését, sőt bemutatását illetően. Itt a mozgalom kezdeti időszakáról, kialakulása helyéről beszélt elsősorban, a publicisztika végén pedig sommás konklúziókat is megfogalmazott. Arra mutatott rá, hogy ennek „*felloco*ship

---

²² BOKOR Sándor: Akárcsak az első keresztyének. Oxfordi mozgalom. *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 33. szám, 413–415.

movementnek”, magyarul talán „*hittestvéri mozgalom*” nevet viselő „*öskeresztyén szellemű mozgalomnak*” az eredete, egy korábbi „*May meeting*” nevezetű májusi vallásos összejövetelekben gyökerezik. Ezek valójában a szabad ég alatt, nagy sátrakban megtartott vallási konferenciák, evangelizációk voltak. Egyik ilyen *May meetingen* történt, hogy néhány oxfordi egyetemi hittan- és orvostanhallgató természetes közvetlenséggel osztotta meg egymással hitét, tudását, vallásos meggyőződését, és boldogan tettek vallást egymás arról, hogy Jézus Krisztus miként változtatta meg az életüket. „*Ebből a lélek sugallta briliáns hitvallomásból fakadt fel az oxfordi mozgalom*”. Ezzel az Oxford mozgalom világhódító útra indult, és nagyon sok helyen kezdte megvetni lábait, főként ott, ahol angol nyelven beszélnek. A mozgalom Amerikában is nagy sikernek örvendett, de ott „*personalis evangelisationak*” nevezték. A mozgalom célja az volt, hogy Jézust reálissá, a keresztyén vallást hatékonyabbá tegye a mindennapokban, a hétköznapi élet ezerfélesége között.

Jelentős szempont az is, hogy a hivatalos egyházzal sehol sem konfrontálódott, sőt ahol csak lehetett, ott a mozgalmat be is olvasztották a maguk szervezetébe, és

„Pál Barnabás gyanánt kiküldöttek férfiak és nők, kettesével, hármassával rokonaik, ismerőseik, barátaik munkatársaik közé, kimennek önként, lelki indításból meglátogatják őket, közéjük elegyednek, szóba állnak velük és nyugodtan, csendesen beszélgetnek nekik átélte lelki élményeiről. Elmondják nekik, miként találták meg Jézust, hogyan változtak átal, micsoda lelki gyönyörűségeik támadtak abból, miként lett egyéni, családi, társadalmi életük teljessé általa. Nem argumentálnak, nem vitatkoznak, nem is prédikálnak. Csupán csak nyugodt tanúbizonyságot tesznek a Messiás mellett. Oly nyugodtan beszélgetnek, minthogyha csak az időjárásról, gazdasági dolgokról, avagy közügyekről volna köztük szó. De ez az egyszerű beszélgetés nagymértékben biztató, sőt lelkesítő hatással van a jelenlévőkre. Másutt meg házi összejöveteleket tartanak a jó ismerősök a jó barátok, avagy kirándulnak, vikendeznek és minden előzetes program²³ nélkül spontán önindításból, esetleg játék, séta közben szépen elbeszélgetik egymásnak, mit jelentett nekik idáig Jézus, hogyan feddette, erősítette, boldogította őket.”

Bokor a mozgalom legfőbb értékét abban látta, hogy könnyed, közvetlen, természetes és mindenféle konvencionizmustól mentes volt. Legfőbb erejének pedig a személyes tanúbizonyság tételét tartotta. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg, hogy ez a módszer hódította meg egykor az egész római világot, ezért is viseli ez a mozgalom magán az apostoli korszak pecsétjét. Ezt a mozgalmat tartotta képesnek arra, hogy a nagy lomha tömegeket megmozgassa, ugyanis „*kevés hatása van ma a holt teorizálásnak, rideg*

---

²³ Uo.

argumentálásnak, üres dogmatizálásnak, személyes lelki tapasztalatokon és egyéni meggyőződésen alapuló tanbizonyásgtétel a modern igehirdetés belső gyöngyszeme, minden egyéb csupán védő kagylóhéj csak hozzá.” Ez a mozgalom a maga módszereivel olyan új technikákat tár fel az igehirdető lelkipásztor előtt, amellyel az képes lesz jobban és eredményesebben megszólítani az embereket.

3.1.3. Oxford-Group movement.²⁴ A témában írt harmadik publicisztikáját egy magyarázó alcímmel is megtoldotta: *A belmisszió legújabb formájának csodái*. Tulajdonképpen a korábbi írásában adott ismereteket sietett bővíteni. Ezt az írását három rövid részre osztotta. Az elsőben a mozgalom eredetét tisztázta, azt hangsúlyozva, hogy a mozgalom az utóbbi években már komoly világmozgalommá nőtte ki magát. A korábban lejegyzett oxfordi májusi történeteket, most időben is pontosította, nyomatékossítva, hogy Frank Buchman 1921 májusában, harmadmagával kezdte el ezt a személyes evangelizációt. Itt írta le, hogy Buchman korábban járt Kínában, ahol találkozott két anglikán püspökkel, akik arra buzdították, hogy egyszerű, kedves és közvetlen stílusával menjen vissza Angliába és ott tegyen próbát gyermekeik között. Buchman így is tett, ahol előbb Cambridgeben, majd pedig Oxfordban bontott zászlót a rövid idő alatt megsokasodott fiatalok seregével.

A második részben a mozgalom lényegéről beszélt, úgy, hogy nyomatékosabbnak tartotta egy, a *British Weekly* 1933. július 6-i számában közölt publicisztikát magyarra ültette át, és azt osztotta meg olvasóival.

„Egy dolog bizonyos. A világnak égető szüksége van a Krisztus lelkére. Égetőbb mint bármi más egyébre. Komoly meggyőződés ez. Egyenesen holtbizonyosság... Azt sóhajtozzák ma az emberek: óh, ha a nagy politikusok, népek vezetői... óh, hogyha a sajtó, közvélemények abszolút irányítója... óh, ha a szónokok, a prédikátorok, a jó keresztyének... óh, hogyha mindezek megértenék, hogy a mai letipróan súlyos állapotnak, - amit félelem, bizalmatlankodás, kapzsiság, gőg és önzés idézett elő, - egyetlenegy biztos orvossága van: a krisztusi szeretetnek lelke... óh, hogyha... Megálljatok!... - kiáltja közbe a group movement embere. Olyan nagyon könnyű más emberek bűnét megvallani. Kezd el temagadon! Élj tiszta, önzetlen, szerető életet. Hallgass a jó Istenre. Azt imádkozzad: Legyen meg a te akaratod! Bízz a jó Istenben! Figyelj az Ő szavára és cselekedj a szerint! Lelki élményeidet közöld barátaiddal is!

²⁴ BOKOR Sándor: Oxford-group movement. *Reformátusok Lapja*. VII. évf., 1933. 30. szám, 373–377.

Ez a group-movement izenete. Régi üzenet az, új erővel szólva. Életmegváltoztató az. Az emberek csak egyetlenegyképpen változtathatók meg: egyénenként, az evangéliumi kovász elve szerint. Egyetlenegy megváltozott élet ékebben szól, ezer prédikációnál.

Ez a group-movement alapelve.

Egyszerű, de megdönthetetlen igazság ez. Egyedül sikeres.”

Végül megkérdezi a cikkíró: „Kit hoztál ily módon Krisztushoz tegnap, a múlt héten, a múlt hónapban, a múlt esztendőben? Senkit! Az alábbi bizonyosságtételek okvetlen felráznak tespedésedből”.

A harmadikban pedig néhány konkrét, építő bizonyosságtételt fordított le, ugyan abból az angol újságból. Talán a leginkább kiemelendő ezek sorából egy James Watt nevezetű, volt kommunista vezér nyilatkozata, aki azt mondta egy alkalommal, hogy „*ama néhány évi élettapasztalatom alapján, mit itthon és Amerikában szereztem, jogosan nyilatkozhatok a group movement áldásos hatásáról az igaz élet terén. Feltétlenül igazat adok Lausbury országos képviselőnek, aki azt mondta nemrég az angol képviselőházban: Higgyék el uraim, hogy ez a mai világ azért jutott ebbe a mostani súlyos válságba, mert valamennyien eltévesztettük életünk irányát. Szentül hiszem pedig, hogyha az angol nemzet komolyan, hiszen az evangéliomban, megmentheti vele ez eltévedt világot.*”

3.1.4. A negyedik, egyben utolsó írása ugyan azt a címet viseli, amelyiket a megelőző.²⁵ Ebben két részre osztva közli a *Christian World* kiküldött tudósítójának, C. Spurr birminghami lelkipásztornak az írását. Ez az írás tulajdonképpen egy helyszíni riport-összeállítás volt az Oxfordban, 1934 nyarán tartott nemzetközi konferenciájukról. A tudósítás első részében a birminghami lelkipásztor „általános benyomások” címszó alatt azt foglalta össze, hogy mit tapasztalt és látott ott a helyszínen. Itt valójában nem mond újabbakat azon kívül, amiket már korábban is leírtunk, viszont a második részben rögzíti azt a négy erkölcsi tételt, amely meghatározója volt a mozgalomnak. Ezek a következők voltak: abszolút tisztaság, abszolút becsületesség, abszolút önzetlenség. Az abszolút szó itt a tökéletesség szinonimájaként értendő. Ezeket két eszközzel igyekeznek elérni: a részesedés és a vezérlés által. A következőkben ezt a két fogalmat magyarázza meg az olvasóknak.

---

²⁵ BOKOR Sándor: Oxford-group movement. *Reformátusok Lapja*. VIII. évf., 1934. 5. szám, 124–128.

Bokor Sándornak az *Oxford-group movement*ről ez az utolsó írása. Záró soraiban meggyőződéssel vallotta, hogy ebben a mozgalomban ő Isten Szentlelkének valóságos működését látta megnyilvánulni. Éppen ezért írta, hogy „*nagy bolondság volna ignorálni azt, csak kritikus szemmel nézni azt: rövidlátóan nem venni észre óriási lehetőségeit. Egész egyházi berendezkedésünk megváltoztatásához vezethetne az.*” Tudomásunk szerint Bokor tollából nem született több írás, amely az Oxford-csoporttal foglalkozott volna.

3.2.1. Orth Imre és az Oxford-Group mozgalom

Bokor Sándor után a királyhágómelléki *Reformátusok Lapjában* még egyszer találkozunk a kérdéssel, mégpedig akkor, amikor Orth Imre²⁶ biharpüspöki lelkipásztor viszszaért az 1935. március 15–16-án, Marosvásárhelyen szervezett konferenciáról. Orth ezen a konferencián az egyházkerület képviselőjeként volt jelen. Több neves előadó (Nagy Géza, Maksay Albert, Pálffy Károly, Gönczi Lajos, Imre Lajos, Bakk József, Tavaszy Sándor, báró Kemény János, Bernády György, m. Nagy Ottó) között jelent meg szeretett svájci professzora, Emil Brunner is. A többnapos konferenciáról részletes beszámolóban tudósított, és az elhangzott előadásokat precíz, rövid elemzésekben mutatta be összefoglalójában az olvasóknak. Nagy hangsúlyt fektetett Brunnernek a Szentlélek Istentől tartott előadásán túlmenően az Oxford-csoport mozgalomról szóló személyes bizonyágtételére. Brunner ennek a mozgalomnak a legmarkánsabb zászlóvivője volt. Alapgondolata az anyaszentegyház szerepének, helyének, feladatának megújítására, azon belül az egyes emberre fektette a hangsúlyt. Véleménye szerint az egyház nem úgy áll a világban, mint az abszolút isteni hatalom megjelenítője és megélője, hanem „*mintegy elhagyott kunyhó egy letarolt uborkaföldön*”. A mozgalmat hat pontban összefoglalva mutatta be a hallgatóságnak.²⁷

„1. A csoportmozgalom ismét komolyan számol az egyetemes papság elvével, aki bekapcsolódik, az tovább kell adja a Krisztust. 2. Nevezhetjük laikus lelkigondozó mozgalomnak is. Egy ember nem lehet száznak pásztora, mert nincs ideje hozzá. 3. Igazi keresztyén közösséget teremt, amelyben egyik tag tartja a másikat. 4. A mozgalom abszolút őszinteséget követel. Le kell tenni az álarcot. Vannak papok, akik még a felelőségükkel szemben sem tudnak őszinték lenni. 5. A csoportmozgalom minden tagja bizonyosságot kell tegyen Krisztusról, nem prédikáció formájában, ez a lelkész feladata,

²⁶ ORTH Imre (Temesvár, 1908. december 14. – Biharpüspöki, 1993. január 30.) – lelkipásztor, lapszerkesztő, újságíró, közéleti szereplő.

²⁷ Lásd: PÁLFI: Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve. 55–56.

hanem egyszerűen úgy, hogy elmondja, mit tett érte és vele Krisztus, pl. ezt azért tehetik, mert Krisztussal találkoztak a Szentlélek Isten által. Az Oxford-mozgalom lényegét Brunner ebben a mondatban foglalta össze: »Die Gruppeist eine Generalmobilisierung zur Zeugen-aktivität von Christus.« Brunner professzort Borbáth Dániel lelkész kísérte és tolmácsolta.”

Eddigi ismereteink alapján az Oxford-Group movmentről aztán többet nem halunk és nem olvasunk a királyhágómelléki periodikákban. A mozgalomnak az egyház és tagjainak életében jelentkező hatásáról sincs egyéb forrásunk, ismeretünk. Kuriózumként kell kezelnünk, mint olyat, amelyik a két világháború között a hazai sajtóban rövid időre megjelent, majd pedig eltűnt, elfelejtődött.

Felhasznált irodalom

- Az oxfordi világkonferencia üzenete a keresztyén egyházakhoz. (Ford. ORTH Imre). *Reformátusok Lapja*. XI. évf., 1937. 29. szám, 377–380; 1937. 28. szám.
- BOKOR Sándor: A „Lélek” vallása. *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 2. szám.
- BOKOR Sándor: Akárcsak az első keresztyének. Oxfordi mozgalom. *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 33. szám.
- BOKOR Sándor: Bomladoznak-e igazán a szervezett egyházak? . *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 13. szám.
- BOKOR Sándor: Buchmanizmus. *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 20. szám.
- BOKOR Sándor: Oxford-group movement. *Reformátusok Lapja*. VII. évf., 1933. 30. szám.
- BOKOR Sándor: Oxford-group movement. *Reformátusok Lapja*. VIII. évf., 1934. 5. szám.
- BOKOR Sándor: Személyi dossziék, Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára.
- BOKOR Sándor: Wayside pulpits. *Egyházi- és Iskolai Szemle*. V. évf., 1925. 23. szám.
- Christianity and the present world situation. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, IV. évf., 1924. 10. szám, 1–2.
- DEBRECZENI István: Az egyház és a belmisszió. *Reformátusok Lapja*. IV. évf., 1930. 41. szám.

- DEBRECZENI István: Ez évi belmissziói feladataink. *Reformátusok Lapja*. III. évf., 1929. 3. szám, 29–31.; 1929. 4. szám, 41–44.; 1929. 5. szám.
- GÖNCZI Lajos: Az oxfordi mozgalom. *Az Út*. 1934. XV., évf., 16/6 szám.
- <http://honlap.parokia.hu/lap/feketegyarmati-reformatus-egyhazi-kozseg/cikk/mutat/a-gyulekezet-elso-ebredese/> (utolsó megtekintés dátuma: 2016. november 11.)
- KOVÁCS Ábrahám: „A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése” In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet. Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, II. 997–1013.
- KOVÁCS Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914*. Frankfurt am Main; New York; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien, Peter Lang Verlag, 2006.
- KOVÁCS Ábrahám: Két kálvinista centrum egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása. In: Gaál Sándor (szerk.): *En Christo.: Tanulmányok a 85. éves Dr. Bütösi János tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2004.
- KOVÁCS Ábrahám: A Transplanted Scottish Presbyterian Culture: the Peregrination to New College, Edinburgh and the Impact of Free Kirk Evangelicalism on Debrecen Reformed College in Hungary Records of the Scottish Church History Society XLIV: (2015).
- Modern közeledés a Bibliához. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, VI. évf., 1926. 21.
- ORTH Imre: Az erdélyi tudományos konferencia. *Reformátusok Lapja*. IX. évf., 1935. április 1. 10.
- ORTH Imre: Oxford 1937. *Reformátusok Lapja*. XI. évf., 1937. 28. szám, 369–370.
- PÁLFI József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. In: A D. Dr. Harsányi András Alapít. Kiadványai 15., Debrecen, 2011.
- PÁLFI József: *Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve*. Hatvani István Teológiai Kutatóintézet, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen–Nagyvárad, 2014.
- Református Szemle*. 1935. márc. 30.-ápr. 10.
- Science of Thought. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, VI. évf., 1926. 4. szám, 3–4., 1926. 5. szám.

TAVASZY Sándor: Az oxfordi mozgalom. *Az Út*. 1934., XV. évf., 16/9. szám, 213–216.

Wycliffe János. (Ford. BOKOR Sándor). *Egyházi- és Iskolai Szemle*. Nagyvárad, IV. évf., 1924. 23. szám.

Sipos Dávid:¹

Néhány adat a történelmi Dési, Széki és a Görgényi református egyházmegyéek orgonáiról

A Few Curiosities About The History of The Organs in The Historical Reformed Dioceses of Dej, Sic and Gurghiu.

During our research between 2010-2015 in the above mentioned Reformed Dioceses we found a quite large number of curiosities about the history of the organs in the churches of these dioceses. In many cases we could set the mismatching data rights, we found information about organ builders, dates of construction etc. Although the most interesting part of this research is the repertoire of the organs, we would not recommend for every day reading: the reader can be put to sleep by the flow of the information. But it is worth for the reader to get acquainted with a few of these curiosities, interesting stories about a few organs in these three dioceses. In the following pages we will present a few interesting details about the organs in Dej (Dés), Ocna Dej (Désakna), Dămăcuşeni (Domokos), Chiochiş (Kékes), Vaida Cămăraş (Vajdakamarás), Suseni - Filipişu Mic (Marosfelfalu - Kisfülpös), Brâncovenesti (Marosvécs).

Keywords: organ, organs in Transylvania, the history of the organs in Transylvania, organ builders, reformation, church music, organ music, history of the protestant church in Transylvania.

---

¹ Sipos Dávid 2008-ban végzett a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református-Evangélikus karán, 2009-ben teológiai mesteri fokozatot az amszterdami Vrije Universiteit-en szerzett. Az egyetemi tanulmányok alatt kapcsolódott be a Pokoly József egyháztörténeti kutatócsoport munkájába, ahol orgonatörténettel kezdett foglalkozni. Kutatási területe az erdélyi református orgonatörténet, orgonaépítő életpályák, iskolamesterek és kántorok helyzete az erdélyi református egyházban. Kutatásaiban fontos szempont azon orgonák történetének tisztázása is, amelyek már elvesztek, elkallódtak, és csak a levéltári anyagból lehet rekonstruálni történetüket. 2010-2016 között a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző karának doktori iskolájának volt hallgatója, doktori értekezését *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyéek orgonáinak története* címmel 2016. szeptember 26-án védte meg. Jelenleg a kolozsvári Mercurius Info Tour utazási iroda idegenvezetője és irodai munkatársa. Email: davidko83@yahoo.com

A címben említett egyházmegyékben 2010-2015 között végzett orgonakutatás során számos érdekességre bukkantunk, és sok esetben sikerült tisztázni az eddigi szakirodalomban különféle változatokban megjelent eseményeket, orgonaépítők kilétét, építési éveket. Bár a doktori értekezésént papírra vetett kutatás legértékesebb része maga az orgonarepertórium, mégis, ez a legkevésbé forgatott része a dolgozatnak. Kevésbé olvasmányos adathalmaz, amely esti olvasásra csak alvászósegítőként ajánlott. Érdekesebb, vonzóbb, rövidebb az adatokat összesítő és azokat rendszerező rész, amiből ránézésre több minden kihámozható, mint sok építéstörténetet, szerződést, kiadást és bevételt felsoroló repertórium. Mégis megérné, hogy az olvasó tudomást szerezzen néhány érdekesebb, fontosabb orgonatörténetről. E rövid írásban ezek közül szemlélünk néhányat.

Dés

A dési egyházközség az egyházmegye egyik kiemelkedő gyülekezete, és ez levéltárán, valamint az orgonaépítési kedvben is megmutatkozott. Első orgonájukat – az egyházmegyében is elsőként – 1774-ben építtették. A gyülekezet gondnoka abban az évben 3 forint 40 dénárt fizetett *Antalnak, hogy az orgonát Besztercéről hozta.*² Építőjéről és építésének körülményeiről nincsenek adataink, a bevételekből következtethetünk arra, hogy közadakozásból építtették.³ Az orgona 8 regiszteres volt,⁴ és szíjhúzó fúvóval rendelkezett. Ezidáig az orgona-szakirodalom és az egyháztörténészek úgy tudták, hogy ez az orgona csak 1835-ig szolgálta a gyülekezetet, és abban az évben teljesen új hangszer épült a templomba.⁵ Való igaz, hogy a gyülekezet már 1830-ban új orgona építését határozta el, és Andreas Eitle brassói orgonaépítőt *Désre kihozván több tagjai jelenlétkébe a v[enerabilis] d[omesticus] Consistoriumnak a helyet megnézvé három projektumot készített:*

Az első: egy 12 mutációs manuale, 4 mutációs pozitív és 4 mutációs pedálos orgona
A második: egy 10 mutációs manual, 5 mutációs pozitív és 4 mutációs pedál orgona
A harmadik: egy 12 mutációs manual orgona.⁶

² Dés lvt, VIII/B 3/4 Számadás 1774.

³ *Orgonára percipiáltam Somkadi úrtól 5 fr 10 dr; Ugyan orgonára Nagy György úrtól 2 fr 4 dr.* Dés lvt, VIII/B 3/4. Számadás 1774.

⁴ Dés lvt, VIII/C 50/3 Az orgonát átvevő biztosok jelentése, 1836. január 10.

⁵ KÁDÁR 1882. 134. Idézi DÁVID 1996. 69.

⁶ Dés lvt, VIII/C 50/1 – Jánosi Mózes gondnok levele.

Az új hangszer megépítése a mesterrel szemben kialakult bizalmatlanság miatt elmaradt, és – nem tudni, milyen úton-módon – Szentgyörgyi Bálint orgonaépítőt bízták meg, végül nem egy új hangszer építésével, hanem a régi megjavításával és kibővítésével.⁷ Az előkerült iratok elég szűkszavúan vagy éppen homályosan nyilatkoznak az építés/bővítés folyamatáról, így könnyen terjedhetett el a nézet, hogy Szentgyörgyi új hangszert épített a dési templomba. Egyedül az támasztaná alá ezt az elméletet, hogy a régi orgona árát leszámolták Szentgyörgyi fizetéséből, így a régi orgonát elvitte, és helyébe újat épített. De ez nem azt jelenti, hogy Szentgyörgyi lebontotta és elszállította a régi orgonát, hanem azt, hogy a régit (vagy használható elemeit?) felhasználta, és gyakorlatilag a régi orgonát kibővítette. Erre utal az átvevő bizottság jelentésének nyelvezete is: régi corpust (orgonatestet) említettek, illetve megjegyezték, hogy az eddigi 8 regiszteres orgonából 12 regiszteres lett.⁸ Téves tehát az a feltételezés is, hogy 14 regiszteres orgona lett volna⁹ – ez az Andreas Eitelrel kötött szerződésben volt benne, amely nem valósult meg.¹⁰ A pozitív hozadéka a történetnek az, hogy az orgona két oldalán levő felirat, amelyet Kádár közölt, és amelyről eddig úgy tudtuk, hogy az 1835-ös orgona feliratai, nem az 1835-ös, hanem az 1774-es orgona feliratai lehettek a 18. századi orgonaépítési stílusnak megfelelően. A feliratok a következők a bal oldalon:

Solt. XCVII. 77 ES
MONDJATOK
DICSERETET
AZ ÚRNAK
MUZSIKÁVAL
ÉS ÉNEKLÉSSEL.

A jobb oldalon pedig:

Solt. CL. 15.4.
DICSERJETEK
AZ URAT
SIPOKKAL ÉS
ORGONÁKKAL.

⁷ Dési lvt, VIII/C 50/3 Az orgonát átvevő biztosok jelentése, 1836. január 10.

⁸ Szentgyörgyi Bálint a velle kötött contractus szerént az abba írtakat elkészítette sőt, azon felül készített [...] a corpusba egy egész ón s ezen kívül egy új corpust, s abba három új famutatókat pedál claviatúrával. Contractussa szerént tartozott volna két új fúvót az orgona megé helyezettetni, de csinált négyet, s azokat, hogy a fa alkotású kar az orgonát ne rázza a nyomás által, a kar alá két kamarákba helyezettette. Mindezeket tulajdon festékével, nem mindenütt alaposan ugyan, de tisztességesen megfestett. [...] Az addig 8 mutatóiós orgona 12 mutatóiós. Dési lvt, VIII/C 50/3 Az orgonát átvevő biztosok jelentése, 1836. január 10.

⁹ KÁDÁR 1882. 134.

¹⁰ Uo.

A javítással – bővítéssel végül felemás megoldás született, az egyházközség a harmadik (és nem negyedik) 2 manuálos, pedálos, 17 regiszteres, koncertezésre alkalmas orgonáját végül 1905-ben Angster József pécsi orgonaépítő készítette el. Ez található ma is a templomban.

Désakna

Mindjárt a Dés szomszédságában fekvő Désakna szolgáltatja a vizsgált három egyházmegyében a legérdekesebb organológiai adatokat. Désaknán csak a 19. század közepén épült az első orgona, megépítését széleskörű tájékozódás előzte meg: 1851-ben Kolozsváron járt két küldött az *orgona dolgában*, ugyanabban az évben három személy és egy [orgona]művész a szentbenedeki Kornis-kastély orgonáját vizsgálta meg, hogy azt a gyülekezet megvásárolja.¹¹ Kolozsváron feltehetőleg Ruzitska György organistával és Konnert Márton orgonaépítővel tárgyaltak, akik az építendő orgonáról árajánlatot (és valószínűleg organatervezetet) nyújtottak be az egyházközségnek. A szatmári Blahunka Sámuel is jelentkezett egy árajánlattal ugyanabban az évben.¹² A szentbenedeki orgona megvásárlásán is komolyan gondolkozott a gyülekezet, mert 1851-ben a küldöttekkel *egyezkedésre felhatalmazó írásra* papírt vásároltak.¹³

Talán elsikkad a sok ajánlat és érdeklődés között az a fontos információ, amivel eddig nem találkoztunk az erdélyi organatörténetben, hogy világi használatban levő orgonát (szentbenedeki kastély) vásárolt volna meg a gyülekezet egyházi használatra. Sőt, ezeddig még nem találkoztunk olyan dokumentummal, ami azt bizonyította volna, hogy egyáltalán léteztek Erdélyben akkoriban világi használatban levő orgonák. Az egyházközség a szentbenedeki Kornis-kastély orgonájáról lemondott, és a szászszályi szász lutheránus templom hangszerét vásárolta meg 1852-ben.¹⁴ A szentbenedeki orgona azonban nem maradt a Kornis kastélyban, azt vagy ugyanabban az évben vagy 1853-ban a magyar-nemeyei gyülekezet vásárolta meg.¹⁵ A 8 regiszteres¹⁶ hangszerről kevés további információval rendelkezünk. 1888-ban Blahunka Lajos javította meg,¹⁷ majd 1918-ban fém sípjait rekvirálták, ezért 1922-ben, Köblös István szerint, teljesen használhatatlan állapotban

---

¹¹ DésEhmLvt, VizJkv II/6 1843-1852. 506.

¹² Désakna lvt, I/2 Levéltári lajstromkönyv 1966. 113. A désaknai levéltárnak csak töredéke maradt fent, néhány szálas irat mellett két levéltári lajstromkönyv.

¹³ DésEhmLvt, VizJkv II/6 1843-1852. 506.

¹⁴ DésEhmLvt, VizJkv II/7 1852-1860. 58-60.

¹⁵ KÖBLÖS 1922. 4., SzékEhmLvt, VizJkv 28 1848-1854. 343.

¹⁶ SzékEhmLvt, Magyar-nemeye csomó nr. 77.

¹⁷ Uo.

volt.¹⁸ A gyülekezet vagy nem tervezte a régi orgona felújítását, vagy nem volt anyagi lehetősége rá, és így pótlására 1921-ben egy harmóniumot vásároltak.¹⁹

Úgy véljük, hogy a második világháború végén már nem volt a templomban a régi orgona, bár az 1948-as vagyonleltár két harmóniumról ír, amelyek közötti jelentős árkülönbség (10000 és 30000 lej) azt sugallja, hogy talán a régi orgonát nézte a leltáríró drága harmóniumnak,²⁰ viszont Köblös István egyházközség-történetéhez az orgona mellé feljegyezték, hogy a gyülekezet 1942-ben egy másik, nagyobb harmóniumot vásárolt.²¹ Tehát a Kornis-kastélyból származó régi orgona további sorsa ismeretlen.

A magyar nemzetei – nevezhetjük így – Kornis-orgona története eléggé hiányos, viszont így is fontos adalék az erdélyi orgonatörténethez: most már biztosan tudjuk, hogy nemcsak különböző templomok között „vándoroltak” az orgonák, hanem léteztek világi használatban levők is, amelyek adott esetben – a klenódiumokhoz hasonlóan – egyházi használatba kerültek.

Domokos

Tipikus példája az erdélyi orgonatörténetnek, amikor egy elpusztult orgona szerkezetéről, jellemzőiről, építéstörténetéről akkor tudunk meg többet, hogyha az egyházközségnek nézeteltérése támadt az orgonaépítővel. A domokosi református templom és a parókia 1942-ben teljesen leégett, és a templomban az orgona és a parókián levő egyházközségi levéltár is megsemmisült.²² A domokosi orgona történetét így csak az egyházmegyei levéltárban levő iratokból lehet rekonstruálni.

A domokosi orgonaépítés során több gond is adódott, így a fennmaradt iratanyag szokatlanul bő. A hangszer építéséről szűkszavúan tudósítottak a vizitációs jegyzőkönyvek, és az orgona szerkezetéről nem maradt fenn az építés időszakából információ. Ám az építés befejezése után a hangszert elkészítő Szentgyörgyi Bálint új – állítólag megalapozatlan – pénzügyi követeléssel jelentkezett, és az erre írt egyházközségi válaszból lehetett rekonstruálni a hangszer szerkezeti sajátosságait. Érdeemes teljes egészében idézni az egyházközség levelét:

Az Ekklezsiának Szentgyörgyi orgona mivessel lett edgyezése ezekben állott: amint azt az alkun jelen volt nagyobb része hallgatóinknak bizonyíthatták s bizonyították, hogy készítsen egy öt mutatiojú orgonát dobjával és tremulájával együtt, melly elkészítettendő munkájáért, mint dilateralis edgyezménybe, az ekklezsia is ígért 350 váltó rénes forintokat, mellyel készült orgona, akármely orgonához értő mesterember által is ma se találthatik

¹⁸ KÖBLÖS 1922. 4.

¹⁹ Uo.

²⁰ IgtanLvt, A 14 EREK vagyonleltára (1948) Magyar nemzetei.

²¹ KÖBLÖS 1922. 4.

²² DészEhmLvt, Domokos csomó a. nr. 135.

*akik több mutatiojúnak – hanem ha valamely titkos elrejtett helyen, benn az orgona belső részében van még vagy egy mutatioja elrejtve, s azt pedig, amit nem látunk, s azt amit más ahhoz értő emberek is több mutatiojúnak nem mondtak, ekklézsiánk ok nélkül nem fizetheti. S ha meglenne is, akkoron is csak úgy fizetné ekklézsiánk, ha arról való egyezményünket törvényes erejű írásban bé bizonyíthattya – amit nem tehet.*²³

Ezek szerint az orgona 5 regiszteres hangszer volt, tremolóval és dobbal (Pauke)²⁴ ellátva, amelyért az egyházközség 350 forintot fizetett.

Kékes

Több orgona esetében mindezidáig bizonytalan volt az építő kiléte, sokszor orgonaépítők egész sora között kellett rendet vágni. A kékesi orgona építőjére három jelöltünk is volt. Dávid István Simon Lászlót tartotta készítőjének,²⁵ és ezt tanúsítja a játszóasztalon levő felirat is.²⁶ Az egyházközség 1972-ben készült leltárában az 1908-as építési év egyezik Dávid István közlésével, de a leltár Rieger Ottó budapesti orgonaépítőt jelöli meg építőként.²⁷ Az egyházközség azonban 1868-ban (is) építtetett orgonát a templomba,²⁸ és semmi írásos nyoma nem maradt annak, hogy 1908-ban esetleg azt egy új hangszerrel kellett volna lecserélni. Az 1868-as építésről részletes beszámolók maradtak fent, így az azévi orgonaépítést nem lehet tévedésnek tekinteni, mely szerint a hangszert Takácsy Ignác, marosvásárhelyi orgonaépítő építette 1868-ban, és erről bő beszámoló is fennmaradt.²⁹ Ez semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a kékesi templomban 1868-ban már állt az orgona, de érdekes módon az építés az 1868-as számadásban nem jelenik meg,³⁰ és a hangszert az 1904-es vagyonleltárban sem említik (bár a vagyonleltárakból elég gyakran kifejejtették az orgonákat).³¹

Valamilyen ok miatt orgonára kezdett gyűjteni az eklézsia, de ennek első nyoma épp a feltételezett építés évéből, 1908-ból való.³² Nem tudjuk, hogy csak a meglévő Takácsy-orgonát szándékozott megjavíttatni, átalakíttatni a gyülekezet, vagy teljesen újat

²³ DsEhmLvt, Domokos csomó a. nr. 7.

²⁴ Dob vagy Pauke – olyan 18-19. században divatos játéktechnikai segítő, amely bekapcsolásával két síp hangja kontinuuót szolgáltatott.

²⁵ DÁVID 1996. 88.

²⁶ Simon László orgonakészítő Kolozsvár.

²⁷ Orga a fost cumpărată de credincioși în anul 1908 de la Rieger Ottó. Kékes lvt, 5-1972. Inventar.

²⁸ SzékEhmLvt, VizJkv 32 1865–1867. 583.

²⁹ Uo.

³⁰ Kékes lvt, I/5 Számadások 1864–1901. 13–14.

³¹ SzékEhmLvt, Kékes csomó nr. 51.

³² SzékEhmLvt, Kékes csomó nr. 41.

rendelni. Az 1908-as számadás rendkívüli kiadásként tünteti fel az orgonabeszerzésre (és nem javításra-átalakításra) elköltött 1600 koronát.³³ A Simon Lászlóval kötött szerződés nem maradt fenn, így nem tudjuk, hogy mi történt 1908-ban az orgonával kapcsolatosan. Átalakításról, bővítésről is szó lehetett, amelyet Simon László végzett el. A Takácsy-féle orgona a vizitáció szerint 5 regiszteres hangszer volt, a mai hangszer viszont hat regiszteres. Ez lehetett a jegyzőkönyvíró tévedése is, de lehetett orgonabővítés is, amelynek során Simon László például pedálsorral látta el a hangszert, és a hangszerhez új játszósasztalt is készített – így kerülhetett Simon László névtáblája a manuál fölé.

Az orgona külalakja inkább Takácsy építésére enged következtetni. Az ikerszekrényes szerkezetre és a klasszicizáló homlokzatra más Takácsy műveknél is találunk példát. Ehhez hasonló orgona például a magyarói református és a dicsőszentmártoni unitárius templomban levő Takácsy hangszer.³⁴ A Takácsy-tanítvány Vass István a kékesihez hasonló orgonát épített Pókakeresztúron 1875-ben, Héderfáján 1876-ban³⁵ és Holtmaroson 1880-ban. Simon Lászlónak egy hasonló ikerszekrényes megoldása sem ismeretes, így inkább arra hajlanánk, hogy a Takácsy-orgonát építette át, illetve bővítette Simon László, és akkor tette rá a saját névtábláját.

Az 1908-as orgonaépítés/átalakítás körüli bizonytalanságot ellensúlyozza az 1918-as síprekivirálás alapos dokumentációja. Az orgona homlokzati sípjait 1918. május 18-án vitték el,³⁶ és azok pótlásáról sietett az egyházközség gondoskodni. Az új horgany-sípkat az évben Rieger Ottónál rendelték meg.³⁷ Nem tudjuk, hogy a sípok végül a háborús állapotok ellenére megérkeztek-e az egyházközségbe vagy nem, de valószínűsíthető, hogy Rieger Ottó neve e javítás kapcsán kerülhetett be az egyházközségi dokumentumba mint az „új” hangszer építője.

Vajdakamarás

A vajdkamarási orgona építőjének kiléte is okozott némi fejtörést, a szakirodalomban két név fordult eddig elő, tovább bonyolítva a dolgot azzal, hogy a két név – Konnert Márton és Konnert József – vagy egyazon személyt vagy valamilyen rokonsági szálal feltételezett. Az orgonán található felirat szerint *a gróf Bethlen család hagyománya következtébe készült*

³³ Kékes lvt, B csoport, Számadások nr. 24.

³⁴ UVT orgonarepertórium http://www.monografia-orgilor.uvt.ro/NEW/viewGuest.php?id_fisa_documentara=1619 2015. március 27.

³⁵ SIPOS Dávid: *A Küküllői Református Egyházmegye orgonái II.* In BUZOGÁNY Dezső–KOVÁCS Mária Márta–ŐSZ Sándor Előd–TÓTH Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere.* III. Koinónia, Kolozsvár, 2009. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum 1/3) 638.

³⁶ Kékes lvt, C csoport vagyoni ügyek nr. 28.

³⁷ Ez zavarhatta meg az 1972-es leltárt író lelkészt, aki Rieger Ottót írta az orgona építőjének.

1851. T[iszteles] pap Gáspár Sámuel és segéd Gáspár Lajos, Rector Vincze István, d[omesticus] curator Szentgyörgyi István, egyházi Török István idejében. – Készítette Konnert József az ecclesia költségén.³⁸

Dávid István Konnert Márton tartotta az orgona építőjének – igaz, a nevet kérdőjellel közölte, és 6 regiszterről tudott.³⁹ Valószínűleg őt is zavarta az orgona hátulján levő feliratban olvasható Konnert József név, de feltehetően úgy gondolta, hogy a két személy azonos. Ezen a vonalon haladva Erich Türk is Konnert Mártont írta az orgona építőjének,⁴⁰ majd ezt később módosította Konnert Márton és fia, József névre.⁴¹ A két személy valóban nem azonos, Konnert József Konnert Márton fia volt,⁴² mindketten kolozsvári orgonaépítők, és az apa éppen a vajdakamarási orgona építése közben halt meg 1851. március 8-án, 80 éves korában.⁴³

A Kommert névváltozat egyedül Dávid Istvánnál (és nyomán Erich Türknél) fordul elő,⁴⁴ a családnév többféleképpen szerepel az anyakönyvekben is: Martin Connerth,⁴⁵ Konert⁴⁶, Konnert.⁴⁷ Egyetlen fennmaradt sajátkezű aláírásuk az 1850-ben keltezett középlaki szerződésen olvasható, Márton és József is Konnertnek írja nevét,⁴⁸ ezért ez a névforma fogadható el helyesnek.

Marosfalu – Kisfülpös

A marosfalfalui eklézsia 1912 építtette meg az új templomba az új orgonát Ország Sándor budapesti építővel, és elsőre mindenki arra következtetett, hogy a régi, 1792-ben épített hangszerüket abban az évben tovább is adták Kisfülpösre. A régi hangszer nem csak a régiség okán volt érdekes a kutatóknak, hanem azért is, mert a kolozsvári Michael Kestner második fennmaradt hangszere.

Kisfülpösön viszont nem jelent meg sehol sem az 1912-es orgonavásárlás, és Marosfalfaluban sem volt található semmi arra vonatkozólag, hogy mi történt a régi hangszerrel. Most már tudjuk, hogy a vásárra csak 1921-ben került sor, akkor került át a régi

³⁸ Névkönyv 1885. 20.

³⁹ DÁVID 1996. 148.

⁴⁰ UVT orgonarepertórium http://www.monografia-orgilor.uvt.ro/NEW/viewGuest.php?id_fisa_documentara=1219 2015. január 19.

⁴¹ Türk 2014. 81.

⁴² ROLKmIg, 71/42. A Római-Katolikus Plébánia házasságkötési anyakönyve 1808–1824. 8.

⁴³ ROLKmIg, 71/6. A Kolozsvári Evangélikus Egyházközség halálozási anyakönyve 1837–1875. 243.

⁴⁴ DÁVID 1996. 148.

⁴⁵ ROLKmIg, 71/6. 243.

⁴⁶ ROLKm, 71/57. A kolozsvári Római-Katolikus Plébánia halálozási anyakönyve 1841–1856. 19.

⁴⁷ ROLKm, 71/59. A Római-Katolikus Plébánia halálozási anyakönyve 1864–1872. 66.

⁴⁸ Középlak lvt, jelzet nélkül, az egyházközség és Konnert Márton és József között megkötött szerződés 1850. augusztus 16.

hangszer Marosfelfaluból Kisfülpösre.⁴⁹ A két időpont között eltelt 9 évben azonban mi történt a régi orgonával?

A marosfelfalui gyülekezet új templomot és abba új orgonát épített, a régi templomot benne a régi orgonával pedig nem használta, de meghagyta. Mint később kiderült, ez igen jó ötlet volt, ugyanis a marosfelfalui régi és új orgona épen vészelte át az 1918-as síprekvirálást. Ez úgy történhetett, hogy a gyülekezet a régi orgonát – amely még a régi templomban állt – felmentésre terjesztette fel a minisztériumhoz, s mint értékes műemlék, ezt meg is kapta.⁵⁰ A kiküldöttek viszont feltehetően nem tudták, hogy Marosfelfaluban két orgona is van, így a felmentett orgonának az Ország Sándor hangszerét tartották, így nemcsak a sípok maradtak a helyükön, hanem meg is javították.

A régi orgona is sértetlenül megmaradt, illetve sérülés csak akkor érte, amikor 1919 májusában sípokot loptak el a hangszerből, és sürgős intézkedésre volt szükség.⁵¹ Az intézkedést viszont megelőzte a maroshévízi egyházközség kérése, akik a régi orgonát átvitték volna templomukba, és ebbe a presbitérium az év október 19-én, mivel *minden nap csak a megsemmisülés vár a régi templomban levő régi orgonára, készséggel beleegyezett.*⁵² Az ajándékozás valamilyen okból kifolyólag megghiúsult, és a régi orgona majd csak 1921-ben került el a régi templomból, de nem Maroshévízre, hanem Kisfülpösre.

Marosvécs

Sok esetben nemcsak az orgona építőjének kiléte bizonytalan, hanem a beszerzés éve is. Különösen érdekes ez Marosvécs esetében, ahol a három egyházmegyében ebben az egyházközségben vásároltak leghamarabb orgonát.

Az orgona építésének és beszerzésének ideje sokáig bizonytalan volt, holott a szépszekerényben található felirat egyértelmű: *Johannes Hahn fecit Cibini 1757 m[ensis] Decembris.*⁵³ Ez a felirat azonban hol előkerült, hol pedig feledésbe merült. 1917-ben, az

⁴⁹ A templom keleti hajójába új karzat épül a marosfelfalusi ref. egyháztól ajándékba kapott s Szucsáki Ferencné által 1790-ben készített orgona számára. Uram segélj! 1938. 31. Dávid István úgy következtetett – és vele együtt nagyjából minden kutató – hogy a marosfelfalui új orgona megépítése után hamarosan, még 1912-ben Kisfülpösre került a régi Kestner-orgona. Viszont 1918-ban a marosfelfalui orgonát, mint műemléket felmentették a sípbszolgáltatás kötelezettsége alól. Az 1912-es Ország-orgona semmiképpen nem esett hat évvel később a műemlék kategóriába, így minden bizonnyal a régi maradt még ott a régi templomban, és erre kérték a felmentést. EREL, IgtanLvt I. 6/1915. 637/1918. Miniszter a felmentett orgonasípokról. EREL, IgtanLvt I. 6/1915. 3098/1918. Miniszter az orgonasípok felmentéséről.

⁵⁰ EREL, IgtanLvt I. 6/1915. 637/1918. Miniszter a felmentett orgonasípokról. EREL, IgtanLvt I. 6/1915. 3098/1918. Miniszter az orgonasípok felmentéséről.

⁵¹ Marosfelfalu lvt, PresbJkv 1914–1922. 177.

⁵² Marosfelfalu lvt, PresbJkv 1914–1922. 183.

⁵³ Ezt a feliratot idézi Dávid István is. DÁVID 1996. 104.

orgona síprekvirálás alóli felmentésért írt kérvényben a lelkész valószínűleg ebből idézte az építési évet,⁵⁴ 40 évvel később viszont új felfedezésként említették Mesnyi János leírását a szelepszekrény feliratáról. Az orgonát leíró lelkészt 1957-ben más feliratok és levéltári bejegyzések is megzavarták. Többen csak a szelepszekrény első felében látható feliratot olvasták (Johannes Hahn írását nem vették észre), amelyben az áll, hogy: *Báró Kemény Simon ez orgonát vette, mellyel Kálmán Sigmond Istenét ditsérte 1777dik esztendő volt mikor idejött s itt emlékezendő.* A lelkész még egy vagyonleltári adatot is idézett, miszerint az orgonát 1770-ben Szentgyörgyi Bálint építette. Ebből azt a következtetésre jutott, hogy az orgona ugyan elkészült Szebenben 1757-ben, de a marosvécsi templomba csak 1770-ben került, ahol Szentgyörgyi Bálint szerelte fel a karzatra.⁵⁵ Mások ennél könnyebben oldották meg a problémát: a karzat 1770-ben épült, tehát az orgona is abból az évből való.⁵⁶ Az való igaz, hogy 1770-ben új karzatos építetett Kemény Simon a templomba,⁵⁷ de akkor az orgona már több mint tíz éve ott állt a templomban. Először 1759-ben említették meg a vizitáción az orgonát, amikor a mestert éppen az orgona miatt bocsátották el: *a mester sem vádoltatik semmivel, mindazáltal a templomban organa készítettén, ahhoz tudó mester kívántatván, meg nem marasztatott.*⁵⁸ A mester-organistákat, néhányszor a külön organistákat pedig 1763-tól kezdve minden vizitáción megemlégtették,⁵⁹ tehát az orgona biztosan a templomban volt 1770-ben is. Az más kérdés, hogy 1770-ben az orgona lebontásához és a karzaton való újra felépítéshez szakértő kellett, de nem valószínű, hogy ezt a munkát Szentgyörgyi Bálint végezte volna el. Szentgyörgyi születési idejét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1842-ben halt meg, azelőtt pedig egy évvel még javában dolgozott a szucsági orgonán, és éppen halála miatt nem tudta azt befejezni.⁶⁰ Ha 1842-ben még aktív orgonaépítőként érte a halál, akkor születési évét nehezen tehetjük 1770 előtti. Ha az 1770-es orgonafelállításkor minimum 20 éves volt, akkor 1842-ben több mint 90,

⁵⁴ Marosvécs lvt, C.45. Orgona felmentése 1917. november 25.

⁵⁵ Marosvécs lvt, C.98. Az esperes kérésére összeállított orgonaleírás. 1957. június. Johannes Hahn nevét egyébként nem tudták kiolvasni, a Hahn helyett Stollh-t olvastak.

⁵⁶ Az 1836-os *Conscriptio* írója is erre a következtetésre jutott: *Az ujj templom felépíttetését 1768-ba tökéletesen bevégezvén, csak tornyat és orgonát látta még híjánba lenni – úgy de az orgonát 1770-be meg is hozatta, s helyre is tette – és organistai illendő fizetés mellett, azt mind e mai napig is gyakoroltattya – Isten ditséretére és a népnek gyönyörűségére!!* GörgEhmLvt, Marosvécs csomó nr. 5. Jóval későbbi történetírók is az 1770-es évszámot gondolták az orgona építési évének: *A másik fölirat a karzaton, az 1770-ből való ma is használatban lévő orgona előtt elhelyezett [...] márványtáblán olvasható. Uram segélj.* 1938. 65. Az 1948-as vagyonleltár szerint is 1770-ben épült az orgona. IgtanLvt, A 14 EREK vagyonleltára (1948) (Marosvécs)

⁵⁷ DÁVID 1996. 104.

⁵⁸ GörgEhmLvt, VizJkv XI/1 1737–1759. 568.

⁵⁹ GörgEhmLvt, VizJkv XI/2 1759–1798. 426. 455. 480. stb. Az 1763-ban mester-organistaként szereplő Michael Nagy már 1760-ban megjelent, de akkor még csak *ludimagister* jelzővel. Uo. 364.

⁶⁰ KolKalEhmLvt, Szucság csomó nr. 32. 33.

így eléggé valószínűtlen, hogy akkor még lett volna ereje új orgonát építeni. Annyi talán megengedhető a történetben, hogy 1757 és 1759 között esetleg még nem volt a templomban az orgona, bár az 1759-es vizitáció február 5-én volt, így az orgona templombeli felépítése már 1758-ban megtörténhetett.

Érdekes adalék az 1762-es januári vizitáció feljegyzése. Ennek során – meglepő módon az orgona beszerzése után csak néhány évvel – jutott eszébe a vizitációs bizottságnak, hogy megjegyzést tegyen az orgona beszerzésére: *ludimagister et organista qui auctoritate illustrissimorum dominorum patronorum non subest nobis ad offensionem et ad exemplum malum modernis mundenis facise imitandum*.⁶¹ Ősz Sándor Elődnek feltűnt, hogy a vizitációs bejegyzés a bögözi zsinati határozatokra emlékeztet, ez alapján az orgona elkészültét is erre az évre tette.⁶² A késői reakció viszont minden bizonnyal annak tudható be, hogy a vizitáció addig nemigen tudott mit kezdeni az egyházmegyében először (és az egyházkerületben is az elsők között) megépített orgonával, így inkább nem is szólt bele, és csak annyiban fejezte ki rosszallását, hogy 1763-ig nem említették meg a *ludimagister* mellett az *organistat* is. A bögözi zsinat után viszont már meglelt az intés hivatkozási alapja, így végre a vizitáció is megnyilvánulhatott a marosvécsi az orgona ügyében, és a legegyszerűbb volt az idevágó bögözi határozatokat helyzetre szabva megismételni.

Mindezek ellenére a hangszert a templomban hagyták, és azóta is – mint a három egyházmegyében legrégibb és talán legértékesebb hangszer – teljes barokk pompájában és eredetiségében örvendezteti meg a hallgatókat.

Felhasznált irodalom

- Kádár 1882. Kádár József: A Deési Ev. Ref. Egyházközség története kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel. Dész, 1882.
- Köblös 1922. Köblös István: A magyarnemegyei református egyházközség története. Kézirat 1922. Magyarnemegye lvt I/32.
- Dávid 1996. Dávid István: Múemlék orgonák Erdélyben. Kolozsvár, 1996.
- Türk 2014. Erich Türk: Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud. Három észak-erdélyi megye orgonátája: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014.
- Ősz 2013. Ősz Sándor Előd: A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 19.)

⁶¹ GörgEhmLvt, VizJkv XI/2 1759–1798. 412. Idézi Ősz 2013. 62.

⁶² Ősz 2013. 62.

Levéltári források

DésEhmLvt, VizJkv. EREL, a Dési Református Egyházmegye levéltára, Vizitációs Jegyzőkönyvek.

Egyházközségi levéltárak a helyszíneken: [Helységnév] lvt, levéltári jelzet, dokumentum címe.

EREL Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár

EREL, DésEhmLvt, Egyházközségi iratcsomók: [Helységnév] csomó nr. [szám].

EREL, Püspöki lvt, a Dési, Széki és Görgényi Egyházmegyék vizitációs jegyzőkönyveinek másodpéldányai.

EREL, SzékEhmLvt, Egyházközségi iratcsomók: [Helységnév] csomó nr. [szám].

GörgEhmLvt, VizJkv. A Görgényi Református Egyházmegye levéltára, Szászrégen, Vizitációs jegyzőkönyvek.

IgtanLvt, A 14 EREK vagyoneleltára (1948). EREL, IgtanLvt, A 14 az Erdélyi Református Egyházkerület vagyoneleltára (1948)

KolKalEhmLvt. EREL, a Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye levéltára

ROLKm, FondMatr 71. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Anyakönyvek fondja 71.

SzékEhmLvt, VizJkv. EREL, a Széki Református Egyházmegye levéltára, Vizitációs jegyzőkönyvek.

Világhálón elérhető adattár

UVT orgonarepertórium. A Temesvári Nyugati Egyetem (Universitatea de Vest Timișoara) online orgona-adatbázisa. <http://www.monografia-orgilor.uvt.ro/NEW/login.php?>

Sipos Gábor:¹

A kolozsvári Református Teológiai Fakultás könyvtárának iratgyűjteményéről

The Collection of Documents at the Protestant Theological Faculty from Cluj/Kolozsvár.

After 1895, documents of archival character got to the library of the Protestant Theological Faculty. Papers of pastors were filed here with the intention of maintenance, dioceses and parishes also transferred old documents. Writings taken away from the archive of Supremum Consistorium on purpose to carry on research work got here, too. A part of the Sombori family's records was filed here in 1940. The collection comprising 449 papers dating from the 16th–20th centuries was docketed by Nagy Géza, professor of theology in 1951, who arranged the documents according to chronological order. In 1979 the collection rolled in The Archive of the Transylvanian Protestant Church District, in the course of its classification we have sorted the papers according to provenance, the writings loaned were put back to their original places.

Keywords: archival collection, ecclesiastical history, archival classification

1895 őszén iratkoztak be az első hallgatók az erdélyi református egyházkerület új alapítású teológiai akadémijára, képzésüket a frissen emelt épület földszintjén elhelyezett könyvtár segítette. Szinte a semmiből kellett az egyetemi oktatást hatékonyan segítő könyvgyűjteményt létrehozni, Pokoly József könyvtárfelügyelő professzor szervező munkájának eredményeképpen csakhamar 10 000-et meghaladó állomány állt a hallgatók rendelkezésére.² A vásárlás mellett nagymértékben támaszkodtak a nagylelkű adományozókra, és a könyvek kíséretében levéltári jellegű iratok is kerültek az új könyvtár tulajdonába.

---

¹ BBTE Magyar Történeti Intézet, gsipos13@gmail.com

² NAGY Géza: *A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás története*. Kolozsvár, 1995. 35–36.

Így történt ez a nagy múltú kollégiumi könyvtárak esetében is, ahova a könyvek mellett mindenféle régiséget, kuriózumot beadtak megőrzésre, Nagyenyeden például történeti és természettudományi muzeális gyűjtemény alakult ki a könyvtár keretében, a kéz-irattárba pedig levéltári jellegű iratok is bekerültek.

A teológiai könyvtár levéltári gyűjteményének gyarapodásáról nincsenek följegyzések, feltételezhetően nagyjából egyidős a könyvtárral, jó néhány darabon az a könyvtári tulajdonospecsét látható, amelyet az első évtizedekben használtak. Példaként említhetjük egy 1702-ben kelt szászvárosi meghatalmazó levél 19. századi másolatát (83. sz.), az 1734-es bodrogkeresztúri konvent végzéseit szintén másolatban (118. sz.) vagy a szászvárosi egyházközség 1720-ban kelt panasziratának összeolvasott másolatát (99. sz.). Szintén korai beszerzés lehet a csicsókeresztúri egyházi vagyonnak a katolikusok és a reformátusok közötti megosztásáról szóló 1715-ös jelentés, amelyet Pokoly József följegyzése szerint a Torma család levéltárából másoltak.³ 1902-ben Miháltz Elek magyarvalkói lelkész nyolc könyvet adományozott a könyvtárnak, könyvtárának jegyzéke és Koncz József marosvásárhelyi tanárnak hozzá írt levele a gyűjteménybe került (368. sz.).

Folytatódott a gyűjtemény gyarapítása a két világháború közötti időszakban is, amikor immár Nagy Géza egyháztörténész professzor vette a gondjába. Neki küldte el valamikor 1932 előtt Révész Imre Debrecenből azt a sajátkezü másolatot, amely a heidelbergi akadémia teológiai tanárainak a kolozsvári lelkészekhez 1565-ben írott, a debreceni kollégium könyvtárában őrzött leveléről készített. Nagy professzor a másolat mellé a keltetés nélküli kísérőlevelet is elhelyezte, és sajátos módon ebbe a gyűjteménybe osztotta be (2. sz.), holott akkoriban már bőven gyűltek azok a másolatok, amelyeket történelmi szemináriumuk keretében készítettek hallgatói az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában őrzött egyháztörténeti vonatkozású iratokról, és amelyeket témák szerint csoportosítva gondosan rendezett.⁴ Nagy László egykori szilágysomlyói esperes néhány iratát (meghívó egy udvari ebédre 1887, a *Szilágy* c. lap nekrológja 1893 stb.) özvegye küldte el megőrzésre a könyvtárnak 1920. április 18-án.

Mind mennyiségben, mind értékben kiemelkedő gyarapodást hozott az 1940-es esztendő, amikor Köblös István ördögkeresztúri lelképásztor a kisesküllői Bornemisza-kúria padlásán hányódó, a Sombori-család levéltárába tartozó 17–18. századi iratokat megmentette a pusztulástól, és a Teológiai Könyvtárnak adományozta. Nagy Géza nagy érdeklődéssel rendezte a becses iratokat, és ennek kapcsán közölte a Sombori-levéltár legrégibbi darabját, Báthory István lengyel király 1583. február 3-án Niepolomicében kelt adománylevelét Sombori László tanácsúr, tizedfőbérllő számára. Közleményében jelezte,

³ „Ex archivo familiae Torma de Csicsó-Keresztur” Pokoly kézírásával, 96. sz.

⁴ SIPOS Gábor: *Nagy Géza iratmásoló szemináriumuk*. In: DÁNÉ Veronka, OBORNI Teréz, SIPOS Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig két hazában...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen, 2012. 311–318. A másolatokat ma az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (EREL) őrzi, G 5 törzsszám alatt

hogy „a levéltári anyagot különben a család jelenleg is élő tagja, dr. Sombori László, nagyváradi rendőrtanácsos vette át tőlem az Orsz. Levéltárban való elhelyezés végett, ahol a többi családi iratok is őriztetnek.”⁵ Az adománylevél eredetije valóban nincsen az iratgyűjteményben, a többi, 1618–1846 között kelt kereken 100 irat azonban Kolozsvárott maradt. Musnai László egyháztörténész lelkipásztor zárta az adományozók sorát, amikor 1948 után iratait, levelezését, főljegyzéseit a Teológiai Könyvtárban helyezte el.

A gyűjtemény legrégebbi darabja Haller Péter thesaurarius 1553. április 15-én Szebenben kelt, Báthori András szabolcsi és szatmári főispánhoz, tárnokmesterhez és erdélyi vajdához címzett eredeti levele, amelyben sürgős intézkedést kér Alvinc mezőváros lakói által előadott ügyben. Az ívrétű papír negyedik oldalán elhalványodott a címzés, azt egy 17. századi kéz sötétebb tintával lemásolta. Valaki már 1669-ben történeti kuriózumnak tekintette az iratot, a címzés mellé írt kivonással bizonyította, hogy épp 116 éves. E missilis, a hátlapján olvasható „Nro 1 L T” jelzet tanúsága szerint, a szilágyi traktus levelestárába tartozhatott. Ugyancsak réGINEK számít a középszolnoki Alsószoporon 1564. december 13-án két fogott bíró által kiállított jobbágy-kezeslevél, a két gyűrűspecséssel megerősített, eléggé rongált irat hátlapján 17. századi regesztá olvasható, de semmi jelzet sem utal eredeti őrzési helyére.

Elég sok irat került az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárából a gyűjteménybe, ezeket bizonyára az egyháztörténet professzorai kölcsönözték ki – régi szokás szerint – kutatás céljából, munkájuk végeztével azonban a visszahelyezésük elmaradt. Egyes egyházmegyék, egyházközségek megőrzés céljából adták át régi irataikat a fakultás könyvtárának, így kerülhettek a gyűjteménybe a küllői traktus jegyzőkönyveinek töredékei, Szentgerice és Telek iratai vagy a sepsi egyházmegye 1652-es urbáriumának töredékei. A szilágyi egyházmegye levéltárából származó 17–18. századi iratok is a Főkonzisztórium levelestárából kerülhettek ki. Magyar nyelvű bibliakiadások könyvtáblából kiáztatott néhány lapja is gyarapította a gyűjteményt, a negyedréti lapok Félegyházi Tamás Debrecenben 1586-ban megjelent fordításából valók,⁶ a kisebb töredékek még azonosítatlanok (10. sz.).

A 449 tételt tartalmazó gyűjteményt Nagy Géza teológiai tanár rendezte 1951-ben. Tekintet nélkül az iratok eredetére időrendi sorrendbe rakta őket, beszámozta, és főbb adataikat lajstromkönyvbe vezette be. Az iratokat fraktúrbá hajtva félbehajtott miniszterívbe helyezte, erre írta föl a regesztát és a jelzetet, majd tízesével egy irattartóba helyezve tárolta őket. A különleges értékű oklevelek, például Báthory Gábor 1608-ban kelt rendelete (14. sz.) a könyvtári páncélszekrényben, egy külön bádognakazettában kaptak helyet.

⁵ NAGY Géza: Báthory István adománylevele Sombori László erdélyi kincstárnok részére. In: *Erdélyi Múzeum*, 46. évf., 1941. 3–4. szám. 291–293.

⁶ RMNy 584, RMK I. 218, Ősz Sándor Előd azonosította 2017 májusában.

1979-ben javasoltam a Teológiai Intézetnek, hogy ezt a könyvtári kéziratártól eltérő jellegű gyűjteményt adják át az egyházkerületi levéltárnak, az átvétel november 17-én meg is történt, a lajstromkönyvet azonban csak két év múlva vehettem át. Az új fond elnevezésekor a Teológiai Fakultás két egyháztörténet-tanárára gondoltam, akik oroszlánrészt vállaltak a gyűjtemény gyarapításában, így lett Pokoly-Nagy gyűjtemény a neve.⁷ 1980 novemberében kezdtem el a gyűjtemény átvizsgálását, a fraktúrba hajtott iratokat kisimítottam és lenyomtattam, összeírtam a hiányokat (10 tétel hiányzott az átvételkor). A munka során kiderült, hogy a heterogén irategyüttesben az egykori levéltári jelzetek vagy a tárgy alapján jól meghatározható iratcsoportok vannak szétszórva, ezeket a proveniencia szerint szét kell választani. Következő lépésként csoportosítottam az iratokat, és a sehova be nem osztható iratok maradtak a gyűjtemény törzsében, időrendben. Így alakultak ki a következő csoportok:

1. Főkonzisztórium levéltár iratai a jelenlegi vagy a régi jelzetek alapján, 57 tétel. A most használatos jelzetű iratokat helyre is tettem, például Bonyhai Simon György püspök külföldi egyetemekkel folytatott levelezését (109–113 sz., 1729–1735, Jakob Dachs bérni lelkész, Anton Driessen groningeni professzor stb.).⁸ Ugyancsak eredeti helyére került a külföldi ösztöndíjak rövid jegyzéke (120. sz.)⁹ A helyretett iratok palliumát megtartottam, így az iratok sorsa nyomon követhető. Az Egyházfőtanács által kezelt Székelyalapítvány levelei közé négy tételt oszthattam be.

2. A püspöki levéltárba is több tucatnyi iratot tehettem át vagy a jelzet vagy a tárgy alapján, a jelzetelt aktákat helyre is tettem.

3. A kolozsvári Református Teológiai Fakultás eléggé hiányosan fennmaradt levéltárába tartozó iratokat is külön választottam, helyretételük folyamatban van.

4. A szilágyi egyházmegye levéltárból származó 21 tételt egykori jelzet és tárgy szerint választottam külön, ezek mind a főkonzisztórium levéltár Extra seriem actorum publicorum őrzött iratai közül kerültek ki. Zoványi P. György szilágyi esperes és tiszántúli püspök ugyanis a traktus legféléttetebb jogbiztosító okleveleinek egy részét 1721-ben átadta az erdélyi Főkonzisztóriumnak, majd halála után Wesselényi Farkas útján 1770-ben más hasonló természetű akták is ide kerültek. A Pokoly-Nagy gyűjtemény átvételével és rendezésével helyreállt a szilágyi egyházmegye iratainak egykori egysége, ezt az 55 tételt külön fondként kezeljük, kiegészítve a traktus 1680-ban kezdett urbáriumával, amelyet a Teológiai Könyvtártól vettünk át.¹⁰

⁷ EREL, G 2, 1553–1948, 3 köteg, 1 doboz, 0,5 fm.

⁸ EREL, A 2 Főkonzisztórium levéltár, 19/1735.

⁹ Uo. 4/1735.

¹⁰ EREL, B 10 A szilágyi traktus levelei.

5. A küüllői egyházmegye jegyzőkönyv-töredékeit és szálas iratait (9 tétel) külön kezeltük, majd a korábban Dicsőszentmártonban őrzött teljes levéltár átvétele után a helyükre tettük.

6. Telek egyházközség 10 iratát külön fondként kezeljük a Pokoly-Nagy gyűjteményen belül.

7. Ugyancsak így tartjuk nyilván a Sombori család levéltárából származó 100 db iratot.

E csoportok mellett olyan kisebb irategyüttesek is létrejöttek, amelyekből nem volt érdemes külön fondot alkotni, ezek a gyűjtemény időrendi sorrendjében maradtak, de egy szám alá helyeztem el őket. Így jártam el a Balla Gergely nagykőrösi krónikaíróra vonatkozó iratokkal, amelyeket a 336. sz. alá gyűjtöttem, Balla Károly (a krónikás dédunokája) 1856-ban kelt levele mellé, amivel az adatokat elküldte Szilágyi Ferencnek. Hasonlóképpen egy szám alá (207) kerültek a 18. század végi református ügyvédhez és a hétszemélyes tábla ülnökéhez, Bernáth Józsefhez írott levelek, számukat még kettővel növeltem a levéltár kuriózum-dossziéjából. A szentgericei egyházközség néhány irata elvileg külön fondot alkotna a gyűjteményen belül, ámde olyan rossz állapotban vannak, hogy az időrendben hagytam őket egy szám alá csoportosítva.

460-as számmal kezdődően a gyűjtemény időrendjébe tettem a levéltár kuriózum-dossziéjának anyagát, és 1984-től kezdődően az adományba kapott egyedi levéltári darabokat (oklevelek, nyomtatványok, missilisek, személyi iratok stb. a 17–20. századból). Levéltári gyűjteményünk jelenleg 506. tételt tartalmaz.

*Somogyi Alfréd:*¹

Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. A Kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok ismertetése és hatása a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház életére az 1945–48 közötti években²

When it Was a Sin to Be Hungarian in Slovakia.

After the second world war, the plan was to create a nation-state from the renewed Czechoslovakia. The head of the state, Edvard Beneš's intention was, to make the Germans and Hungarians, living in the country, disappear. He blamed these two nations, and the German and Hungarian minorities living in Czechoslovakia for the collapse of the country in 1938. The creation of a nation-state was supported by the Great Powers. In 1945, the Red Army liberated the former territories of Czechoslovakia and in the absence of a central government, Edward Beneš started to rule by issuing presidential decrees. He issued 143 decrees, amongst them those proclaiming the collective war crime of Germans and Hungarians, loss of their citizenship, confiscation of their properties, and it sent them to forced labour. This started their expulsion from their homeland. Hungarians were deported to Czech territory, then expelled to Hungary, finally forcefully resettled to Hungary in exchange for Slovaks living in Hungary. The plan was to "shift" 400.000 Hungarians to Hungary. In the end, 90.000 people were deported, out of them 50.000 of reformed religion. This paper deals with the effects of the deportations, resettlements from the reformed church's point of view.

Keywords: reformed church, Beneš decrees, deportations, population exchange, Czechoslovakia, nation-state.

---

¹ ThDr. Somogyi Alfréd, PhD., református lelképásztor, egyházjogász, egyháztörténész. A komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Kara Történelmi Tudományok Tanszékének vezetője, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Pozsonyi egyházmegyéjének esperese, apácaszakállasi lelképásztor. somogyia@ujs.sk

² A tanulmány a SZK Oktatási Minisztériumának VEGA 1/0528/16 számú, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 1919–1952 elnevezésű projektjének támogatásával készült.

1. Bevezetés

A híres-hírhedt Beneš-dekrétumok ma is érvényes részét képezik a Szlovák Köztársaság jogrendjének. Szlovákiában a többségi politikai vezetés ma is azt hangsúlyozza, hogy érvényesek bár, de nem hatályosak, míg az érintett nemzeti kisebbségek képvisellete és a felvidéki református egyház magyar része arra mutat rá, hogy bár nem hatályosak, de ma is érvényesek az elnöki rendeletek. 2007-ben a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa³ meg is erősítette a II. világháború utáni Csehszlovákia államiségének jogi megalapozását jelentő 143 elnöki dekrétum érvényességét.⁴

Az elnöki rendeletek sorában több mint 80 érinti a német és magyar kisebbséget. Expressis verbis 13 dekrétum szól a németek és magyarok háborús bűnösségéről, jogfosztásáról, vagyonának elkobzásáról, a német és magyar szervezetek, egyletek, társulások jogfosztásáról, egyszerűen a kollektív bűnösségről.

2. Az előzményekről

2.1. Csehszlovákia volt, nincs... és lesz

Az 1918. október 28-án kikiáltott és a trianoni békediktátummal nemzetközileg is szentesített Csehszlovákia húsz évig állt fenn. Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezményrel és az 1938. november 2-i I. bécsi döntéssel gyakorlatilag – a hitleri Németország vezénylete alatt – a nagyhatalmak felszámolták Csehszlovákiát. A cseh részekből egy közvetlenül német fennhatóság alá tartozó Cseh-Morva Protektorátus lett,⁵ Szlovákia önállósult⁶ (valójában Németország bábállamává lett), a Felvidék pedig visszatért Magyarországhoz.

---

³ A Szlovák Köztársaság parlamentje.

⁴ 2007. szeptember 20-án a szlovák törvényhozás elfogadta a 1487/2007 számú határozatot a Beneš-dekrétumok sérthetetlenségéről. A határozat szövege – egyebek mellett – kimondja, hogy Edvard Beneš elnök dekrétumai nem okozói bármiféle jelenkori diszkriminációs gyakorlatnak, és a rendeletekből fakadóan a jelenkorban nem szülehetnek új jogviszonyok és -szabályozások. Azonban azt is egyértelműen kimondja a határozat, hogy azok a jogi és vagyoni jogi állapotok, amelyek a dekrétumok nyomán a II. világháború után keletkeztek, megkérdőjelezhetetlenek, érinthetetlenek és megváltoztathatatlanok. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1487/2007 számú határozata <http://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=394> (utolsó megtekintés dátuma: 2017. március 9.)

⁵ Az akkori cseh köztársasági elnök – Emil Hácha – bár a helyén maradt, de a tényleges hatalmat a Hitler által kinevezett kormányzók – Konstantin von Neurath (1939–41); Reinhard Heydrich (1942); Kurt Daluege (1942–43); Wilhelm Frick (1943–45) – gyakorolták.

⁶ Az 1939. március 14-én kikiáltott önálló Szlovákia államfője Jozef Tiso (1887–1947), római katolikus pap lett. Politizálni a befolyásos Szlovák Néppártban kezdett. 1925-ben a prágai parlament elnökkellett, később a szövetségi kormány egészségügyi- és sportminisztere is volt. 1939. március 14-től az önálló Szlovákia államfője. 1947. április 18-án háborús bűnösneként kivégezték.

Edvard Beneš köztársasági elnök 1938. október 5-én bejelentette lemondását, majd 22-én elhagyta Csehszlovákiát. Angliába, majd az Egyesült Államokba távozott. Október 5-i rádióbeszédében, a müncheni egyezményre utalva, már érzékeltette, hogy „a nemzet ezt soha nem fogja elfelejteni”.⁷ Emigrációjában, londoni székhellyel, megalapította az emigráns csehszlovák kormányt, míg a cseh és szlovák kommunista vezetők Moszkvában keresték szövetségeseiket. A két irányzat képviselői, a második világháború utáni Csehszlovákia tervezésével kapcsolatban, 1943-ban, egy moszkvai egyeztetés alkalmával „elfogadták a nemzetállam kialakításának alapelveit: ez az ország területén élő nem szláv lakosság egyoldalú kitoloncolását jelentette az »anyaországba«.”⁸ Az emigráció mindkét szárnyának elsődleges célja Csehszlovákia jogfolytonosságának elismertetése, valamint a müncheni egyezmény és az I. bécsi döntés semmissé tétele volt.

A döntő többségében magyar reformátusok örömmel fogadták az I. bécsi döntés, vagyis a visszacsatolás hírért és tényért. Volt olyan gyülekezet, ahol a halotti anyakönyvbe beírta a helyi lelképásztor, hogy „Hála a jó Istennek, meghalt a gyötrelmes 20 éves cseh uralom!”,⁹ s a szülöttek anyakönyvébe, hogy „Hála Istennek! A gyötrelmes 20 éves cseh uralomnak vége! Dicső katonáink 1938. november 7-dikén délben vonultak be felszabadításra Apácaszakállásra, az iskola előtt, templomunk terén üdvözlő beszédekkel, örömtől lelkesülve fogadtuk őket. Bejegyezte Nemes Kálmán ref. Lelkész.”¹⁰ Benešek ezt az örömet kívánták „megtorolni”, sőt – Csehszlovákia jövőjére nézve – a megismétlődést megelőzni azzal, hogy a második világháború utáni Csehszlovákiát tiszta nemzetállamként képzeltek el, s a Csehszlovák Köztársaság 1938-as megszűnését a nemzeti kisebbségek – németek és magyarok – rovására írták.

A német és magyar kisebbség sorsa már 1942-43-ban megpecsételődött. Először a németek majdani kitelepítéséről lehetett hallani, majd a magyarok kitoloncolásáról is egyre nyíltabban beszélt mind a londoni, mind a moszkvai csehszlovák emigráció.

2.2. A dekrétumok és a kassai kormányprogram

Az emigráció elérte célját: Csehszlovákia politikai és diplomáciai „létezésének” jogfolytonosságát a nagyhatalmak azzal szavatolták, hogy nyugaton elismerték Edvard Benešéket Csehszlovákia legitim képviselőinek, Moszkva pedig a későbbi kommunista vezér – Klement

⁷ Bencsik Péter: Csehszlovákia története dokumentumokban. Napvilág Kiadó, Budapest. 2016. ISBN 976 963 338 331 5; 148.p.

⁸ Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945-1948. Kalligram Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Pozsony. 2007. 12. A többi bibliográfiában nem szerepelt ISBN.

⁹ Nt. Nemes Kálmán református lelképásztor bejegyzése az Apácaszakállasi Református Egyházközség 1891. évtől vezetett halotti anyakönyve 75. oldalán, sorszám nélkül, a 17/1938. számú rendes anyakönyvi bejegyzést követően.

¹⁰ Nt. Nemes Kálmán református lelképásztor bejegyzése az Apácaszakállasi Református Egyházközség 1891. évtől vezetett szülöttek és megkereszteltek anyakönyvének 83. lapján, sorszám nélkül, a 18/1938. számú rendes anyakönyvi bejegyzést követően.

Gottwald – csoportját támogatta, sőt 1943 decemberében aláírták Moszkvában a csehszlovák-szovjet barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződést is, ami a háború utáni együttműködés elvi alapjait rögzítette. Fél évvel később a kommunista Gottwald egy olyan rádiónyilatkozatot tett, amelyben már ő is szólt a magyarok kitoloncolásáról. Állítólag maga Sztálin ebben a kérdésben csupán annyit mondott, hogy Csehszlovákiában „a magyar kérdés, csak vagon kérdés”.

Az emigráns vezetők tudatosan készültek Csehszlovákia újjáélesztésére. Moszkva támogatásával és a nagyhatalmak árnyékában már 1944 őszén elkészültek a nemzeti kisebbségek jogfosztását kimondó elnöki dekrétumok. Az emigráció nyugati és keleti része 1944 márciusában egy hétig tárgyalt Moszkvában az ott működő Szlovák Nemzeti Tanács tagjaival, s a tárgyalások végeredménye az új csehszlovák kormány programja lett, amit 1945. április 5-én hoztak nyilvánosságra Kassán. Ez az ún. kassai kormányprogram már beszélt az „állam szempontjából megbízhatatlan nem szláv lakosságról”, a „nép árulóirol” és az „ellenség támogatóiról”. A dokumentum VIII. fejezetében, egyebek mellett, ez is olvasható: „Azok a szörnyű tapasztalatok, amelyeket a csehek és a szlovákok a német és a magyar kisebbséggel kapcsolatban szereztek – amely kisebbségek túlnyomó részben a köztársaság elleni fasiszta hódító politika engedelmes eszközeivé váltak, és amelyek közül különösen a csehszlovákiai németek csatlakoztak közvetlenül a cseh és szlovák nemzet elleni irtó hadjárat-hoz – a felújított Csehszlovákiát mély és tartós beavatkozásra kényszerítik.”¹¹. A kormányprogram kimondta, hogy azok a németek és magyarok, akik „szembehelyezkedtek a hitleristákkal és fasisztákkal”, „tevékenyen küzdöttek a magyar irredenta pártok ellen”, s akiket a Csehszlovák Köztársaság iránti lojalitásuk miatt „a magyar államhatalom üldözött, börtönbe vagy koncentrációs táborba zárt”, azok visszakapják csehszlovák állampolgárságukat. „A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár állampolgári jogait érvénytelenítik. Ezek a polgárok újra optálhatnak Csehszlovákia javára, de a köztársaság hivatalai fenntartják maguknak a jogot, hogy minden ilyen kérvényt egyénileg bíráljanak felül. Azokat a magyarokat és németeket, akik a köztársaság, a cseh és szlovák nemzet elleni bűncselekmények miatt bíróság elé kerülnek, és akiket a bíróság elítél, megfosztja a csehszlovák állampolgárságától, és amennyiben nem a legsúlyosabb büntetés sújtja őket, örökre kiutasítja a köztársaság területéről.”¹² Magyarul: vagy kivégzik, vagy kitoloncolják.

Az az érdekes helyzet állt elő, hogy az emigrációban működő Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteit és jogszabályait is Beneš elnök egyik dekrétuma tette hatályosakká. Így 1945 májusa után olyan jogszabályokat is érvényesítettek Csehszlovákiában, amelyeket még 1944-ben fogalmaztak Moszkvában a Szlovák Nemzeti Tanács (önjelölt, vagyis a nép által korábban meg nem választott) szovjetbarát tagjai.

---

¹¹ Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2016. 216.

¹² Bencsik, 217.

3. A jogfosztás jogalapja

3.1. Beneš elnök dekrétumai

A kassai kormányprogram tehát megadta az elvi alapot, s ehhez kellett a törvényi háttér: maga a jogalap, a végrehajtáshoz. Ezt biztosították a beneši dekrétumok. A második világháború 1945. május 8-i európai befejezésekor, a Vörös Hadsereg árnyékában újjáalakult Csehszlovákiának nem volt állam- és közigazgatása. Nem volt törvényhozás, nem voltak parlamenti képviselők, nem volt regionális és helyi közigazgatási struktúra. Ezért (is) volt szükség az elnöki dekrétumokra. Ezeket később, a megalakult csehszlovák nemzetgyűlés, változatlan formában, törvényként is elfogadta és kihirdette.

Az államiság jogalapját adták a dekrétumok, amelyek a béke első napjaitól – 1945 májusától – 1945 őszéig jelentek meg.

A 143 elnöki rendelet természetesen nem csak a német és magyar kisebbséggel foglalkozott. Dekréttal nevezte ki az elnök az új – átmeneti – kormányt, és határozta meg az egyes tárcák hatáskörét. Dekrétum rendelkezett a népbíróságok felállításáról, a helyi nemzeti bizottságok létrehozásáról, az emigrációban hozott rendeletek és jogszabályok hatályosságáról, a közhivatalokról és közhivatalnokokról, meg persze a fizetésükről, a háborús károk felméréséről, főiskolák alapításáról vagy áthelyezéséről, a vasúti fuvarozásról, a közép-európai idő átvételéről, az állami iskolai tandíj eltörléséről, a pedagógusképzésről és a majdani jogszabályokat hatályba léptető Törvénytárról (közlönyről) is.

3.2. A németeket és magyarokat közvetlenül érintő dekrétumok

A dekrétumok sorában igazából nyolc olyan van, ami egyértelműen a német és magyar kisebbség kollektív bűnösségét szem előtt tartva született meg. Ezek összességükben mondják ki a jogfosztottságot, a kollektív bűnösséget, s ennek nyomán a vagyonelkobzást, a kényszermunkára foghatóságot, s a szülőföldről való kitelepítés lehetőségét. Tartalmuk a címük alapján is egyértelmű:

3.2.1.: az 1945. május 19-én kelt, 5. számú dekrétum az elnyomás idején végrehajtott egyes vagyoni jogi ügyletek érvénytelenségéről, továbbá a németek és magyarok, az árulók és kollaboránsok, valamint egyes szervezetek és intézetek vagyoni értékeinek állami kezeléséről.

Ennek a rendeletnek a 2. §-a kimondja, hogy „az állami szempontból megbízhatatlan személyeknek a Csehszlovák Köztársaság területén levő vagyonát állami kezelés alá veszik”.¹³ A dekrétum definiálja azt is, hogy kik az állami szempontból megbízhatatlan személyek:

---

¹³ Kövesdi János (szerk.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 1996. 195.

„4. § „Állami szempontból megbízhatatlannak kell tekinteni:

a) a német vagy magyar nemzetiségű személyeket,

b) azokat a személyeket, akik a Csehszlovák Köztársaság állami szuverenitása, önállósága, egysége, demokratikus köztársasági államformája, biztonsága és védelme ellen irányuló tevékenységet fejtettek ki, akik ilyen tevékenységre bujtogattak, más személyeket erre rávenni igyekeztek, és akik bármilyen más módon célzatosan támogatták a német és a magyar megszállókat.”¹⁴ A biztonság kedvéért a dekrétum azt is tisztázta, hogy az tekinthető német vagy magyar nemzetiségű személynek, aki az 1929. évi népszámlálás óta bármikor németnek vagy magyarnak vallotta magát, vagy német ill. magyar személyeket tömörítő szervezet, párt vagy csoport tagja volt.¹⁵

3.2.2.: az 1945. június 12-én kelt, 12. számú dekrétum a németek, a magyarok, valamint a cseh és a szlovák nemzet árulói és ellenségei mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról és sürgős elosztásáról.

Az új csehszlovák földreform koncepciója erre a dekrétumra épült, s a német és magyar tulajdont egyszerűen cseh és szlovák kézbe adta. Ezt nyíltan fel is vállalta a rendelet, hiszen preambulumban olvasható, hogy *„mindenekelőtt arra törekedve, hogy a cseh és szlovák földet egyszer s mindenkorra elvegyük az idegen német és magyar birtokosok kezéből, valamint a köztársaság árulóinak kezéből, s a cseh és a szlovák parasztság és zsellérek kezébe adjuk”*.¹⁶ Ez a dekrétum sem feledkezik meg arról, hogy tisztázza: kik is a köztársaság árulói és ellenségei. Hasonló megfogalmazást tartalmaz a 3. §, mint a fent idézett passzus. Ám itt bővül a kör, és szól a jogi személyekről is: *„a jogi személyek közül azok, amelyek vezetősége céltudatosan és aktívan szolgálta a német vagy magyar hadviselést, vagy pedig fasiszta és náci célokat követett”*.¹⁷ A természetes és jogi személyek „megítélését” a dekrétum annak a területi nemzeti bizottságnak a hatáskörébe helyezte, amelynek illetékességi területén volt maga az ingatlan. Ezért fordulhatott elő az, hogy a második világháború utáni Csehszlovákiában – egyes régiókban – eltérő erővel és effektivitással érvényesítették ezeket a jogfosztó rendeleteket. Ez a dekrétum szabályozta azt is, hogy az új cseh és szlovák tulajdonosok mekkora területet kaphatnak. Béresek, mezőgazdasági munkások és kisparaszterek 8-12 hektárt; soktagú parasztcsaládok 18 hektárt; munkásoknak, kisiparosoknak házépítésre fél hektárt. Az 50 hektárnál nagyobb összefüggő szántóföldeket és a 100 hektárnál nagyobb erdőket az állam vette át, s a helyi szövetkezetek gondozásába adta. A dekrétum rendelkezett arról is, hogy kik a leginkább vagyonszerzésre jogosult csehek és szlovákok: akik érdemeket szereztek a felszabadító harcban, tehát a partizánok, a volt

---

¹⁴ Uo.

¹⁵ A köztársasági elnök 1945. május 19-én kelt, 5. számú dekrétumának 6. §-a.

¹⁶ A köztársasági elnök 1945. június 21-én kelt, 12. számú dekrétumának preambuluma.

¹⁷ A köztársasági elnök 1945. június 21-én kelt, 12. számú dekrétuma 3.§ (1) bek. b) pontja

politikai foglyok s a hadikárokat szenvedett földművesek. Vagyis a német és magyar vagyont a csehek és szlovákok kárpótlására és „jutalmazására” (is) felhasználták. Az egész vagyonyügyet lebonyolítását a helyileg megalakult – legfeljebb tíztagú – ún. földműves bizottságok hatáskörébe utalta az elnöki rendelet. Ezek a bizottságok határozták meg a kiutalt vagyon – sok esetben csupán jelképes – ellenértékét is.

3.2.3.: az 1945. június 19-én kelt, 16. számú dekrétum a náci bűnösök, az árulók és segítők megbüntetéséről, valamint a rendkívüli népbíráóságokról.

Ez a dekrétum meghatározott egy érdekes időszakot, ez „a köztársaság fokozott veszélyeztetésének időszaka”, ami 1938. május 21-től kezdődött. Aki ebben az időszakban támogatta, vagy „a sajtó, a rádió, a film vagy színház útján, vagy pedig nyilvános gyűlésen helyeselte, illetve védelmezte a köztársaság területén működő ellenséges kormányt (...) öttől húsz évig terjedő fegyházbüntetéssel büntetetik”. A korábban említett Nemes Kálmán apácaszakállasi lelkész az 1938. november 7-i ünnepség megszervezéséért és a magyar katonák fogadásáért ennyit kapott volna, ha megéli a dekrétumok hatályát... A közelebbről nem definiált „köztársaság elleni bűncselekményért” halálbüntetés járt. A „legkisebb” tétel öt év fegyház volt. Tíz-től húsz évig terjedő fegyház várt arra, aki – a jelzett fokozott veszélyeztetés időszakában – „a köztársasággal szemben ellenséges mozgalom, szervezet és tagjai szolgálatában vagy érdekében”¹⁸ ingatlant foglalt le. Életszerű helyzet: a református gyülekezet a visszacsatolás után újra birtokba vette az államosított iskoláját. Ez a cselekedet kimerítette a tíztől húsz évig terjedő fegyházbüntetés tételét.

3.2.4.: az 1945. július 20-án kelt, 28. számú dekrétum a németek, a magyarok és az állam más ellenségei mezőgazdasági földjének cseh, szlovák és más szláv földművesekkel való betelepítéséről.

Ez a dekrétum az előzőre épülve próbálta előmozdítani az etnikailag magyar többségű területek nemzetiségi arányának megváltoztatását. A földet, házhelyet, erdőt igénylőnek életszerűen ott kellett tartózkodnia „új birtokán”. Tehát a cseh vagy szlovák új tulajdonos magyar vidékre kellett, hogy települjön. A rendelet egyértelműen kimondta, hogy a tulajdonába került mezőgazdasági területen személyesen kell gazdálkodnia. A kapott, illetve „megvett” ingatlan jelképes árának egytizedét az átvételkor kellett kifizetnie, a fennmaradó részt pedig 15 év leforgása alatt. De a Nemzeti Földalap „különösen figyelemre méltó” vagy „szociálisan indokolt esetekben” elengedhette az anyagi térítést. Itt ismét a „partizánok” kerültek előnyösebb helyzetbe, és Szlovákia északi – jóval szegényebb és elmaradottabb – részének lakosai, akiknek a betelepülésével szociológiai és kulturális átalakulás indult el a magyar településeken.

---

¹⁸ A köztársasági elnök 1945. június 19-én kelt, 16. számú dekrétuma 8.§ (1) és (2) bek.

3.2.5.: az 1945. augusztus 2-án kelt, 33. számú dekrétuma (alkotmánydekrétum) a német és magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről.

A dekrétum 1. § (1) bekezdése megalapozta a kollektív jogfosztást: „Azok a német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok, akik az idegen megszálló hatalom jogszabályai értelmében német vagy magyar állampolgárságot szereztek, az ilyen állampolgárság megszerzésének napján elvesztették csehszlovák állampolgárságukat.” Vagyis, azok a felvidéki magyarok, akik az I. bécsi döntés nyomán visszakerültek Magyarországhoz, és – természetes módon – magyar állampolgárok lettek a visszacsatolás révén, 1945 után nem is számíthattak csehszlovák állampolgárságra. Ez a szabályozás még a „magatartást” sem vizsgálta. Például az 1945 januárjában, Rimaszombatban megszületett csecsemő sem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot, hiszen ’45 januárjában magyar állampolgárnak született. Ha valaki mégis „átcsúszott volna” a rostán, azt az 1. § (2) bekezdése fogta meg: „A többi német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár e dekrétum hatálybalépésének napján elveszti csehszlovák állampolgárságát.” A dekrétum már előkészítette az ún. reszlovakizációs¹⁹ elképzelés megvalósítását, ugyanis akik hivatalosan cseheknek vagy szlovákoknak jelentkeztek, mentesültek az elnöki rendelet hatálya alól. Azok a németek és magyarok is kibújhattak a hontalanná válás köteléből, akik igazolták, hogy mindig hűek voltak Csehszlovákiához, és „sohasem vétettek a cseh és szlovák nemzet ellen”.²⁰ Ezzel a „menekülési útvonallal” a dekrétum kihirdetésétől számított fél éven belül lehetett élni, utána már nem. A rendelet arról is szólt, hogy az állampolgárságukat elvesztett személyek kérhettek jogorvoslatot, kérhetik a csehszlovák állampolgárságot, de kérelmük elbírálásánál a belügyminiszter saját belátása szerint dönt, olyan szempontrendszer szerint, mintha betelepülő idegenként kérnék a „fellebbezők” a csehszlovák állampolgárságot.

3.2.6.: az 1945. szeptember 19-én kelt, 71. számú dekrétum azon személyek munkakötelezettségéről, akik elvesztették csehszlovák állampolgárságukat.

Az előző dekrétumra épült ez, a munkaszolgálatról rendelkező dekrétum, amely ezzel indul: „1. § (1) A háború és légibombázások által okozott károk felszámolása és helyreállítása, valamint a háború által tönkretett gazdasági élet megújítása érdekében bevezetjük azon személyek munkakötelezettségét, akik a köztársasági elnök által 1945. augusztus 2-án kiadott, a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről szóló 33. számú alkotmánydekrétum értelmében elvesztették csehszlovák állampolgárságukat.” A kényszermunka a 14 és 60 év közötti férfiakra, valamint a 15 és 50 év közötti nőkre vonatkozott. Felmentést kaptak a tartósan testi vagy szellemi fogyatékkal élők, a várandós nők terhességük negyedik hónapjától kezdve, a kismamák a szülés utáni hat hétig és a hat

¹⁹ A szó „visszaszlovákosítást” jelent, s a későbbiekben még foglalkozunk vele kicsit részletesebben. Lásd a tanulmány 7. fejezetét.

²⁰ A köztársasági elnök 1945. augusztus 2-án kelt 33. számú dekrétuma 2. § (1) bek.

évesnél kisebb gyermeket gondozó nők. A munkaszolgálatra fogottak bárhol kötelesek voltak elvégezni a járási nemzeti hivatalok által számukra kijelölt munkát, és olyan munkát is el kellett végezniük, ami nem a foglalkozásuknak megfelelő volt. A munkáért járandóságot kaptak, amelynek összegét ugyancsak a járási nemzeti hivatal határozta meg.

3.2.7.: az 1945. október 25-én kelt, 108. számú dekrétum az ellenséges vagyron elkobzásáról és a nemzeti újjáépítési alapokról.

A vagyronelkobzás elsősorban az újjáalakult Csehszlovákia területén lévő német és magyar állami vagyronra koncentrált. A Német Birodalom és a Magyar Királyság tulajdona a dekrétum kihirdetésének napján az új Csehszlovák Köztársaságra szállt. A dekrétum ugyanakkor rendelkezett a német és magyar jogi személyek vagyronelkobzásáról is. Tétélesen felsorolja, hogy a rendelet vonatkozik: a német vagy magyar közjogi értelemben vett jogi személyekre, a német náci pártra, valamennyi magyar pártra, minden velük kapcsolatban álló alakulatra, szervezetre, vállalatra, létesítményre, személyekből álló társulatokra, alapokra, célalapokra, alapítványokra és minden más német vagy magyar jogi személyre, továbbá minden német és magyar természetes személyre. Ha leegyszerűsítve kívánunk fogalmazni, akkor kivételt ismét csak a partizánok és a Csehszlovákiával lojális magatartást tanúsítók kaptak. Ez volt az az elnöki rendelet, amely értelmében nemcsak székházak, iskolák, középületek, hanem magánházak, családi házak is konfiskálásra kerülhettek.

Az így és ekkor államosított magántulajdonra nem vonatkozott az 1991-ben meghozott restitúciós törvény sem, mivel ez a jogszabály csak a kommunista időszakban történt vagyronelkobzást kívánta orvosolni, ezért az 1948. február 28-i dátumot határozta meg határként. Ekkor került hatalomra Csehszlovákiában – az akkor Klement Gottwald vezette – kommunista párt.

A 33. számú elnöki dekrétum létrehozta az ún. Nemzeti Újjáépítési Alapokat, s ezek dönthettek helyben egy-egy ingatlan sorsáról, pontosabban tulajdonjogáról. Az így elkobzott ingatlanokat kiutalhatták tartományoknak, járásoknak, községeknek, más közjogi testületeknek, állami hivataloknak, cseh vagy szlovák kulturális szervezeteknek, szövetkezeteknek vagy más igénylőknek. Sőt: magánembereknek is. Főleg olyanoknak, akik részt vettek az ellenállásban (vagy az utánuk hátramaradottaknak), akik munkálkodtak Csehszlovákia újjáélesztésén, vagy külföldről tértek vissza Csehszlovákiába, mint szülőföldjükre, „öshazájukba”.

3.2.8.: az 1945 október 27-én kelt, 137. számú dekrétum (alkotmánydekrétum) azon személyek forradalmi időszakban történő őrizetbe vételéről, akiket állami szempontból megbízhatatlannak tekintettek.

Ez a rendelet valójában a vizsgálati fogság idejét tette korlátlan. Kimondta, hogy a megbízhatatlan személyek őrizetben tartásának „meghosszabbítását a törvényben engedélyezett időtartamon túlmenően is törvényesnek kell tekinteni”.²¹

---

²¹ A köztársasági elnök 1945. október 27-én kelt, 137. számú alkotmánydekrétumának 1. §-a.

3.3. További – németeket és magyarokat érintő – rendeletek és jogszabályok

A háború utolsó évében, 1944 augusztusának végén Szlovákiának sikerült „átállni” a győztesek oldalára. Beneš elnök nem számított arra, hogy az 1944. augusztus 29-én elindult, szovjet háttértámogatású, közép-szlovákiai partizánakció nemzeti felkeléssé „növi ki” magát. Ugyanakkor jól jött neki ez a fordulat, hiszen mind a csehek, mind a szlovákokat fasisztaellenes és nácigyűlölő fénybe állította a béketárgyalásokon. Csakhogy ez a fordulat erős moszkvai elköteleződést is jelentett. Így lettek tehát Benešék győztesek. Senki nem emlegette pl. az 1939 áprilisában – egyetlen hónappal az önálló Szlovákia megalakulása után – Pozsonyban meghozott törvényt arról, hogy Szlovákia kit tekint zsidónak; meg azt sem, hogy 1942-ben – német kérésre – fél év alatt 52.000 zsidót küldött Szlovákia német munka- és koncentrációs táborba, zömében Auschwitzba. Mintha Benešék – Moszkva és a nyugati nagyhatalmak – emlékezetéből törölték volna ezt a 6 évet... A győzelem szelét érezve 1944 szeptemberétől – a szovjet hatalom árnyékában – a Szlovák Nemzeti Tanács is készült Csehszlovákia visszaállítására. Rendeletei és jogszabályai semmivel sem maradtak el Beneš elnök dekrétumaitól. Álljon itt néhány ezek közül a rendeletek közül is:

Az 1944. szeptember 6-án kelt, 6. számú törvényerejű rendelet a német és magyar nemzetiségi kisebbség oktatásügyének és istentiszteleti nyelvének rendezéséről. Oda szólt a tiltás, ahol 1938. október 6-a után vezették be a német, ill. magyar nyelvű istentiszteleteket. A szabály megsértése fél éves elzárással és 100.000 koronáig terjedő²² büntetéssel járt.

Az 1945. május 15-én kelt, 33. számú törvényerejű rendelet a fasiszta bűnösök, a megszállók, az árulók és kollaboránsok megbüntetéséről s a népbíróság létesítéséről. A rendelet definiálja, hogy ki volt „kollaboráns”, ki volt „hazai áruló”, „fasiszta megszálló”, és kik voltak a „fasiszta rendszer bűnösei”. Ez utóbbi kategória két év börtönt és 15 év közügyektől való eltiltást érdemelt, az előző három pedig halálbüntetést. A rendeletből csupán a „fasiszta megszálló”-t idézem: „Az a külföldi állampolgár, aki a) hozzájárult a Csehszlovák Köztársaság szétrombolásához vagy demokratikus államrendjének megsemmisítéséhez, vagy pedig b) részt vett a szlovák nemzet politikai, gazdasági vagy másfajta elnyomásában, főleg terrorizálta vagy bántalmazta a szlovák népet, a német hadsereggel harcolt a Csehszlovák Köztársaság területén a vörös hadsereg és más szövetséges hadseregek, a szlovák felkelés vagy a szlovákiai partizánok ellen, vagy pedig gyilkosságot, rablást, gyújtogatást, zsarolást, besúgást, vagy más barbár és erőszakos cselekményt követett el a náci Németország, a Horthy-Magyarország szolgálatában, vagy pedig elrendelte és elősegítette szlovákiai lakosok külföldre hurcolását, vagy pedig másként vétett a szlovák nemzeti érdekek ellen, büntetvéért halállal büntetetik.”²³ Ez

---

²² Ez az akkor horribilis összeg 1945-ben egy szakmunkás 616 havi, vagyis 51 évi fizetésének felelt meg.

²³ Kövesdi, 235.

a rendelet is ékes bizonyítéka annak, hogy a „fasiszta”, és a „náci” jelző, azokban az években szinonimája volt „magyar” és „német” kifejezésnek. A németek és magyarok fasiszták voltak a cseh és szlovák hatalom felfogása szerint, s még a szlovák állam háborús bűneit is rajtuk kívánta megtorolni a nemzetállamot építő – akár jobboldali „demokratikus”, akár baloldali bolsevik szimpatizáns – hatalom.

4. A nemzetállam elérésének első lépései

A dekrétumok és a nemzeti tanácsi rendeletek egy részével elsősorban azokat a németeket és magyarokat célozták meg, akik az I. bécsi döntés után kerültek a visszacsatolt területekre. Hivatalnokok, közalkalmazottak, munkavállalók, akiknek a jelenlétét úgy értelmezte a csehszlovák vezetés, mint ami önmagában a Csehszlovák Köztársaság bomlását eredményezi. A kitelepítés, kitoloncolás is velük kezdődött, s ehhez még a beneši dekrétumok hatályára sem volt szükség...

A Vörös Hadsereg 1945. január 19-én vonult be Kassára. Hat héttel később, március elején 50 kilós kézipoggyással toloncolták ki Kassáról azokat a magyarokat, akik 1939 után költöztek Kassára. Két hónap alatt 1700 magyart „toltak” így át a határon Magyarországra.²⁴

Májusban – már a kassai kormányprogram kihirdetése után, de még Németország kapitulálása előtt – a pozsonyi hatóságok egy Pozsonyligetfalun kialakított internáló táborba kezdik kilakoltatni a város magyar és német polgárait. 15-20 kilós személyi holmit vihetnek csak magukkal az érintettek. Hátrahagyott vagyonukat – lakásukat és ingóságait – szlovák lakosoknak adják. A kilakoltatás indoka: magyar nemzetiségű, vagy német nemzetiségű. Ez az internálótábor egyébként 1946 augusztusáig működik a szlovák fővárosban²⁵.

1945 júniusában – még a tanév vége előtt – megkezdődött a magyar iskolák bezárása. Szeptemberben már nem nyíltak meg a magyar iskolák.

5. A „belső” áttelepítés

Beneš elnök 27. számú – 1945. június 17-én kelt – dekrétuma alapján megalakult Prágában az ún. telepítési hivatal, amely Csehország és Morvaország területén volt illetékes. Ugyanez a hivatal Szlovákiában pozsonyi székhellyel kezdte meg a működését. Ez a belügyi szerv vette át a magyarok Csehországba való deportálásának intézését és végrehajtását. A

---

²⁴ Adatforrás: Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Fórum Kiadó, Budapest, 2006. 52.

²⁵ Adatforrás: Popély 2006. 58.

„kezdeményezés” romeltakarítással indult. A magyar nemzetiségű lakosságból a 14-60 év közötti férfiakat közmunkára mozgósították 1945 tavaszán. A „program” keleten indult és néhány hónap múlva egy másik elnöki dekrétum adta meg a jogalapját. Az 1945. szeptember 19-én kelt, 71. számú rendelet kimondta, hogy az állampolgárságától megfosztott németek és magyarok csehszági közmunkára kötelezhetőek. A közmunka ebben az esetben azt jelentette, hogy a helyi hivatalok által megállapított munkát kellett elvégezni, amiért bér járt. Közmunkára fogható volt minden 14 és 60 év közötti férfi, valamint minden 15 és 50 év közötti nő. A magyar értelmiség ekkor már munkanélküli volt, hiszen a 33. számú elnöki rendelet megfosztotta állampolgárságától a németeket és magyarokat, s egy másik dekrétum pedig kimondta, hogy nem viselhetnek sem állami sem közhivatalt azok a németek és magyarok, akik nem bizonyítják, hogy lojálisak voltak Csehszlovákiához. Aki pl. a háború éveiben katona volt a magyar hadseregben, az eleve háborús bűnösnek számított. De az is jogfosztottá lett, aki nem tudta bizonyítani, hogy partizán volt, antifasiszta tevékenységet fejtett ki, vagy éppenséggel politikai okok miatt üldözték őt a magyar hatóságok.

A beneši nemzetállam megvalósítását részben elősegítette a potsdami konferencia, ahol a németek Csehszlovágból való kitelepítését jóváhagyták a nagyhatalmak. A magyar kérdés itt nem került szóba, bár a csehszlovák vezetés ezt erősen szorgalmazta. Ugyanakkor otthon úgy gondolták, hogy a magyaroktól – nagyhatalmi jóváhagyás nélkül is – meg tudnak szabadulni. Megkezdődtek a diplomáciai tárgyalások Budapesten.

6. Csehszlovák-magyar államközi megállapodás

Prága szerette volna elérni, hogy „szalonképesen” tudjon megszabadulni a magyaroktól. Tárgyalások kezdődtek a csehszlovák és a magyar diplomácia között az ún. lakosságcsere-ről. Benešek terve az volt, hogy Magyarország vegye át Csehszlovákia területéről a magyarokat. A tárgyalások a magyar félnek az – érintettekkel szemben nem rosszindulatból fakadó – elzárkózása és halogatása miatt akadoztak. A tárgyalások 1945. szeptember elején kezdődtek azzal, hogy a csehszlovák kormány budapesti képviselője hivatalosan felvesette Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek a lakosságcsere-ről szóló kétoldalú tárgyalások megkezdését. A magyar diplomácia vezetője határozottan elutasította ezt a tervet, mondván, „ha Csehszlovákia meg akar szabadulni a magyaroktól, azt a határ megfelelő kiigazításával is megteheti.”²⁶ Csehszlovákia azonban másként gondolta. Intenzívebbé tette a belső telepítést, a kényszermunkát, ezzel mintegy tárgyalási pozíciót zsarolva ki magának. 1945 decemberében Prágában a cseh diplomácia egyértelműen Gyöngyösi János tudomására hozta, hogy a lakosságcsere-t „első körben” a paritás elve alapján képzeli el,

---

²⁶ Popély 2006. 75.

vagyis annyi magyar kerül át Magyarországra, ahány szlovák fog onnan hazatelepülni Csehszlovákia területére. A második körben pedig Csehszlovákia egyoldalúan fogja áttelepíteni a magyarokat. A magyar diplomácia az egyoldalúságot teljesen kizárta, s a lakosságcseréről megkezdett tárgyalások folytatását ahhoz kötötte, hogy a csehszlovák vezetés helyezze hatályon kívül a magyarellenese intézkedéseit. A tárgyalások nyomán decemberben megállt a csehországi deportálások gyakorlata, de addigra már közel 10.000 magyar férfit vittek ki cseh vidékre. A tárgyalások jól elhúzódtak, s Prága mindig jobb alkupozícióban volt, hiszen hol gyérebb, hol intenzívebb módon nyúlt a csehországi deportálás eszközéhez. Valójában ezzel „zsarolta ki” azt, hogy Magyarország kész volt tárgyalni a lakosságcseréről, sőt olyan megállapodásba ment bele, ami erősen megalázó volt számára. Az 1946. február 27-én megkötött magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény egyebek mellett kimondta, hogy minden szlovák és cseh nemzetiségű személy, aki Magyarországon él, és szeretne Csehszlovákiába települni, a magyar kormány beleszólása nélkül ezt megteheti. Sőt, a csehszlovák hatóságok ezt a lehetőséget népszerűsíthetik is Magyarországon. Prága elképzelése legalább 200.000 szlovák „hazatelepüléséről” szólt, s legalább 400.000 magyart szerettek volna áttolni a határon. Ez bele is került az egyezménybe, hogy a paritás elvén túl, a csehszlovák kormánynak jogában áll további magyarokat is kitelepíteni Magyarországra, s őket a magyar kormány köteles befogadni. A csehszlovák vezetés elképzelése – a számok tekintetében – nem jött be. Végül is Magyarországról 73.000 szlovák települt át, míg Csehszlovákiából 91.000 magyart toloncoltak ki Magyarországra. Szemtanúnk elmondásából tudjuk, hogy a Magyarországra kitoloncolt magyarok 50-60 kilós csomaggal kellett, hogy útnak induljanak, hátrahagyva minden más ingó és ingatlan vagyonukat. A Magyarországról érkező szlovákok²⁷ kocsival, szekérrel még a szénájukat is hozták magukkal. Gömöri tapasztalat, hogy nagygazda családok mentek, és szegény zsellércsaládok jöttek a helyükre.

7. A reszlovakizáció

A Budapesttel folytatott lakosságcsere-tárgyalásokkal párhuzamosan, a csehszlovák vezetés egy erős asszimilációs nyomást gyakorolt a jogaitól megfosztott és kollektíven háborús bűnösséggel megbélyegzett csehszlovákiai magyarokra. Ez volt a reszlovakizáció, azaz „visszaszlovákosítás”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha valaki „bevallotta”, hogy ő eredendően szlovák, csak elmagyarosodott, s most újra szlováknak vallja magát, akkor nincs csehországi deportálás, nincs magyarországi kitelepítés! Sőt, maradhat a szülőföldjén, állampolgárságot – s ezzel állampolgári jogokat kap – de természetesen vállalnia kell a „visszaszlovákosítást”. Vagyis a nevét szlovákul használja, nemzetiségként a szlovákok

---

²⁷ Máig nevezik őket „preszídlenyec”-nek, azaz áttelepültnék, vagy – pejoratívan – tírpnáknak.

adja meg, és úgy viselkedik, úgy neveli (szlovák iskolában iskoláztatja) gyermekeit, hogy az államalkotó cseh és szlovák nemzet erősödjön vele. A program célja a magyarok számának csökkentése volt. Sokan – élve a felkínált lehetőséggel – papíron szlovákká lettek, hogy otthon maradhassanak. A reszlovakizáció felülmúlta a hozzá fűzött reményeket. Az ötlet demográfiai „atyja”²⁸ a korábbi évtizedek népszámlálási adataiból kiindulva úgy gondolta, hogy legalább 200.000 elmagyarosodott szlovákban fog tudatosulni a származása. 302 dél-szlovákiai településen összesen 177 000 ún. „elmagyarosított” szlovákot tudott kimutatni tanulmányában. „Az 1946. július 25-i zárójelentés szerint Szlovákiában összesen 352 038 személy kérte szlovákká minősítését, ebből 342 942 Dél-Szlovákia 28 magyarlakta járásában és 2 nagyvárosában (Pozsony, Kassa), 9906 pedig az ország többi járásából.”²⁹

8. Út a „fehér céduláig”

A csehszlovák-magyar diplomáciai tárgyalások, a csehszlovák fél agresszív és egyoldalú lépéseinek nyomán, 1946 elejére lezáródtak. Február 27-én Gyöngyösi János magyar és Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter Budapesten aláírta a Csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt. Ennek alapja a reciprocitás elve volt: ahány magyarországi szlovák jelentkezik „hazatelepülésre”, annyi állampolgárságától megfosztott csehszlovákiai magyart tolhat át a határon Csehszlovákia. Ennek érdekében Csehszlovákia népszerűsítő kampányt folytathat Magyarországon. Csehszlovákiának jogában állt – a fent említett kölcsönösségi kvótán túl – további magyarokat is kitelepíteni. Azokat, akiket Csehszlovákia háborús bűnösnek nyilvánított. Vagyoni jogi kérdéseket is tisztázott az egyezmény, például, hogy az 50 hektár fölötti hátrahagyott vagyon után nem kap kártérítést az áttelepített személy. Ingóságait vihetette magával, de mindazt, ami szükséges a „kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatok zavartalan és akadálytalan működtetésének biztosításához”³⁰ azt hátra kellett hagyni.

Az egyezmény aláírása nem oldotta meg a helyzetet, sőt Csehszlovákiát újabb alkupozícióba hozta. Egy nem hivatalos csehszlovák-magyar külügyminiszteri és parlamenti küldöttségi találkozó alkalmával Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter *„Magyarországnak 200.000 magyar egyoldalú átvételét ajánlja, mert ellenkező esetben a csehszlovák kormány szétदारabolja a csallóközi etnikai tömböt, s a magyarokat széttelepíti az ország egész*

---

²⁸ Ján Svetoň statisztikus, az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal vezető munkatársa volt.

²⁹ Popély Árpád: *Lakosságcsere és reszlovakizáció* (megtekintés: 2017. 03.10.) Elérhetőség: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokononline/index.php/demografia/article/viewFile/710/383>

³⁰ Vadkerty, 221.

területén”.³¹ És a prágai vezetés tett is néhány határozott lépést a találkozón felvetett irányba. Ezzel kényszerítette Magyarországot a nagyobb létszámú kitelepítettek befogadására.

Külön fejezetet érdemelne a lakosságcsere-egyezménynek a „háborús bűnösök” kitelepítésére vonatkozó része, s a gyakorlati végrehajtás. A „háborús bűnös” csehszlovákiai magyar nem vihette magával vagyont, csupán a legszükségesebb használati tárgyait, 50-60 kilós csomagban. A tényleges háborús bűnösséget a gyakorlatban senki sem vizsgálta. Elég volt a csehszlovák hivatalok általi „megbélyegzés”, összhangban a beneši dekrétumokkal, s máris háborús bűnös lett a magyar tanítóból, orvostól, ügyvédtől, lelkészből, nagygazdából.

Az ún. „fehér cédulás”, vagy „fehér lapos” kitelepítés azt jelentette, hogy a Magyarországra áttoloncolandó család nem háborús bűnös, tehát viheti magával az engedélyezett ingóságait: értékeit, bútort, szerszámaikat, állatállományának egy részét, gépeit stb. Erről a magyar telepítési biztosság és a nagykövetség értesítette az illetőt egy előre nyomtatott magyar-szlovák nyelvű okmányon, amely egyebek mellett azt is tartalmazta, hogy a nevezett személy magyar állampolgár, így konzuli védelemre van joga. Ezt a levelet nevezték a felvidéki magyarok „fehér lapnak” vagy „fehér cédulának”. A birtokosa – minden nehézség ellenére – „jobban járt”, mint azok a sorstársai, akiket korábban deportáltak Csehszlovákia, vagy háborús bűnösneként 50, ill. 60 kilós csomaggal dobtak ki Magyarországra a csehszlovák hatóságok.

9. Az egyházak helyzete

A lakosságcsere-egyezmény aláírása után fél évvel készen volt a kitelepítésre kijelölt magyarok listája, amin 105 047 név volt, közte minden magyar nemzetiségű katolikus pap, és református, evangélikus lelkipásztor is. Összesen 275³² magyar papot és lelkészt³³ kívánt kitelepíteni a csehszlovák államhatalom. Sokat már 1945-ben, vagyis még a kétoldalú egyezmény aláírása előtt sikerült is elüldözni szolgálati helyéről. A kitelepítések során a református lelkipásztorok közvetlenül kérték a Magyarországi Református Egyház Konventjét, hogy hasson oda, hogy azokból a felvidéki gyülekezetekből, ahonnan az egyházközösség 60%-át kitelepítették, automatikusan menjen velük a felvidéki lelkészük is, és próbálják meg a gyülekezet tagjait Magyarországon úgy elhelyezni, hogy lehetőség szerint egyben maradjon a közösség.

A felvidéki magyarság zömében római katolikus és református. Ám a két felekezetben másképp csapódott le a Csehszlovák államhatalom szándéka. A római katolikus egyház érvelése szerint nem nemzeti, hanem nemzetek fölött álló egyház, vagyis az egyház

³¹ Uo., 223.

³² Levéltári anyag alapján: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 2f/170 és 2f/169 karton.

³³ Közülük 126 római katolikus, 93 református, 17 evangélikus, 1 baptista és 38 meg nem jelölt felekezetű egyházi ember volt a kitoloncolandó lelkészek listáján.

tagjai lehetnek magyarok vagy németek, de maga az egyház nem köthető nemzeti hovatartozáshoz. Ezzel az érveléssel, s a római katolikus egyház belső gazdasági önfenntartási sajátosságaival, kibújt a beneši dekrétumok kollektív bűnösséget kimondó hatálya és a vagyonelkobzás alól. Ezzel szemben a református egyházat magyar egyháznak tartotta a csehszlovák vezetés már 1918-tól kezdve. Az egyház vezetői, jelesül Pálóczi Czinke István püspök, minden alkalommal nyilvánvalóvá tette a református egyház és iskolarendszer magyar jellegét. Egy rimaszombati aratási ünnepség alkalmával, pl. olyan buzdító ünnepi beszédet mondott, hogy „a gyűlés résztvevői a vármegyeházán székelő zsupáni hivatal elé vonultak és énekeltek a magyar himnuszot. A cseh rendőrség és csendőrség nem merte feloszlatni a magára eszmélt magyar tömeget”.³⁴ És ezt a karakán kiállást a legmagasabb szlovák politikai vezetéssel szemben is gyakorolta. Egyszer Pozsonyban tárgyalta a teljhatalmú miniszterrel, „s egyszer csak kinyitja Kállay miniszter íróasztalának egyik fiókját és hatalmas iratcsomagot vesz elő: »Itt vannak az ön prédikációiról a rendőrségi jelentések« – fordult a miniszter Czinke István felé. »Amit a szószéken mondok – válaszolt Czinke István – azért csak az Úristennek vagyok felelős.« Továbbra is kemény és hajthatatlan maradt.”³⁵ Annyira védte és tartotta természetes magyar jellegét a felvidéki reformátusság, hogy még az 1923. évi lévai zsinaton elfogadott alkotmányát is először csak magyar változatban volt hajlandó felterjeszteni egyházi jóváhagyásra Prágába. A magyar kiállítás miatt „nem sikerült elérni, hogy a csehszlovák állam elfogadja a református egyház törvénytárát. Vagyis egyházunk állami jóváhagyás nélkül élt és szolgált Csehszlovákiában egészen 1938-ig, a visszacsatolás pillanatáig”.³⁶

Az 1938-as visszacsatolást felszabadulásként élte meg a felvidéki reformátusság. Az önálló Szlovákiában maradt – többségében szlovák – reformátusok, létszámuk miatt,³⁷ nem tudtak klasszikus református egyházi struktúrában létezni. Az ügyek intézésére egy ún. Szervező Bizottságot választott a szlovák reformátusság. Ez a – szlovák egyházi emberekből álló – testület vezette a református egyházat a második világháború utáni időkben is. A Szervező Bizottság 1946. április 5-i Kassai ülésén foglalkozott a magyarok kitelepítésének kérdésével is, s azzal alapjában véve egyet értett. Csak annyit kértek a csehszlovák állami hivataloktól, hogy a „kiválasztásnál” ne a felekezeti hovatartozásból induljanak ki, mivel Csehszlovákiában nem minden református magyar – állt a határozatukban. A jogfosztott felvidéki magyar reformátusok tehát nem érezhették az egyházuk, pontosabban vezetőik segítő támogatását a hátuk mögött. A csehszlovák államhatalom – az

³⁴ Lévai Attila: Rövid adalékok egy püspöki életúthoz. In: Lévai Attila (szerk.): *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Tillingér Péter Műhelye, Szentendre. 2013. 280.

³⁵ Lévai, 280.

³⁶ Lévai Attila – Somogyi Alfréd: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918-1938. – I. rész*. Egyetemi jegyzet, Selye János Egyetem Református Teológiai Kara, Komárom. 2015. 84.

³⁷ Az I. bécsi döntés után összesen 25 református gyülekezet maradt Szlovákiában, köztük három magyar egyházközség volt: Pozsony, Nyitra, Zólyom és Horhi. Ez négy.

akkor éppen aktuális szlovák vezetők ellenére is – magyar egyházként tekintett a reformátusokra. Az egyházközségek földjeit, erdeit – a beneši dekrétumok alapján – elkobozták. Ma még nem bizonyítható, hogy a szülőföldjéről elűzött magyarok kiválasztásakor szerepet játszott-e a református egyházhoz való tartozás, de tény, hogy a 90.000 deportált, kitelepített és a lakosságcsere-egyezmény alapján Magyarországra ebrudalt felvidéki magyar közül több mint 50.000 volt református.

A kitelepítés olyan erős régiókat gyöngített meg református egyházi szempontból, mint Bars vagy Gömör.

10. A kitelepítések következménye és a református egyházi restitúció ügye a jelenkorban³⁸

1930-ban, a csehszlovák népszámlálási adatok szerint, 592 000 magyar élt a Felvidéken. 1954-ben 354 000 magyarról szólt a népszámlálási adat. 2011-ben 458 000 ember vallotta magát magyar nemzetiségűnek Szlovákiában. A református egyház adatai szerint a trianoni békediktátum nyomán 223 000 református került az akkor megalakult Csehszlovákiához. Sokáig nem volt adat a reformátusok számáról, mivel a szocialista években, sőt a rendszerváltás utáni népszámlálások alkalmával sem volt lehetőség „karikázni” a református egyházat, mert egyszerűen nem volt ott az adatlapon. A 2001. évi népszámlálás 107 000 reformátust mutatott ki, s a 2011-ben végzett összeírás szerint 98 000-en vallották magukat kálvinistának Szlovákiában. Közülük 72 000 a magyar református. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház saját statisztikájában 60 000 reformátust tart nyilván az egyházközségek szintjén. Ez a mértékű „népfogyatkozás” nem csupán demográfiai okokkal és nem csupán az asszimiláció hatásával magyarázható. Az 1945–48 közötti időszak máig érezhető és máig ható törést okozott.

Az 1989-es rendszerváltás utáni egyházi kártalanítás máig nem ment végbe, hiszen a református egyháztól – éppen a beneši dekrétumok alapján – elvett, és más okok miatt vissza nem igényelhető területek aránya még mindig nem kevés. Összesítve: úrbéri terület 95,6095 ha; földterület 102,884 ha; szántóföld 64,9271 ha; rét 9,4811 ha; erdő 11,9224 ha; legelő 4,7499 ha; beltelek 4,0573 ha; temető 6,5308 ha; iskola, tanítólakás udvarral és kerttel: 18 db (területe: 2,2264 ha); vízmosás 1,1517 ha; kert 1,1470 ha; árok 0,2100 ha; vízterület 0,1210 ha; dögtemető 0,1137 ha; magtár 1 db.

A Beneš-dekrétumok 2007-ben történt szlovák parlament általi megerősítését az akkori betérjesztő – a Szlovák Nemzeti Párt – azzal indokolta, hogy meg kellett tenni ezt a lépést, nehogy a jövőben bárki is megkérdőjelezhesse Beneš elnök rendeleteinek érvényességét.

---

³⁸ A statisztikai adatokat a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapján található információk (www.statistics.sk) és a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Irodájának 2016. évi összesítése alapján közöljük.

Felhasznált irodalom

- BENCSIK Péter (2016), *Csehszlovákia története dokumentumokban*, Budapest, Napvilág Kiadó.
- JANICS Kálmán (1992), *A hontalanság évei*, Pozsony, Madách Könyvkiadó.
- KÖVESDI János (szerk.) (1996), *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása*, Pozsony, Pannónia Könyvkiadó.
- LÉVAI Attila (2013), Rövid adalékok egy püspöki életúthoz. In: Lévai Attila (szerk.): *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Szentendre, Tillinger Péter Műhelye.
- LÉVAI Attila – SOMOGYI Alfréd (2015), *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918-1938. – I. rész. Egyetemi jegyzet*, Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kara.
- POPÉLY Árpád (2006), *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- POPÉLY Árpád (2017), *Lakosságcsere és reszlovakizáció*. Internetes megtekintés 2017. 03. 10-én, Elérhetőség: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/710/383>
- POPÉLY Árpád (2010), A lakosságcsere területi szempontjai és etnikai következményei. In: Szederjesi Cecília (szerk.): „Vonatok északra és délre”. *A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. Salgótarján.
- VADKERTY Katalin (2007), *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945-1948*, Pozsony, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
- VADKERTY Katalin (2002), *Maďarská otáзка v Československu 1945-1948*. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny, Bratislava, Kalligram.

Levéltári anyag:

Apácasszakai Református Egyházközség anyakönyvei: az 1891. évtől vezetett halotti anyakönyv és az 1891. évtől vezetett születések és megkereszteltek anyakönyve.

A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 2f/170 és 2f/169 karton.

Lészai Lehel:¹

Keresztelő János és tanítványai

John the Baptist and His Disciples.

John the Baptist and his disciples have an exceptional importance for our research, because chronologically and in other important ways, they are very close to Jesus and his disciples. Their chronological proximity is proven by their almost simultaneous conception, their activity, and finally their execution. John the Baptist prepared the way for Christ through his ministry. He gathered disciples and taught them to pray. He fasted together with his disciples. We have to leave open the question of his contact with Qumran and his relationship to the Essenes. In some respects there are similarities between him and Jesus, but there cannot be denied the differences, first of all regarding the ascetic way of life. Because of his uncompromising preaching and the upholding of the banner of truth he had to suffer a violent death. Through his death he becomes a part of the prophet's fatal destiny.

Keywords: John the Baptist, disciples, Jesus, pray, fasten.

Keresztelő János alakja és tanítványai azért bírnak rendkívüli fontossággal kutatásunk számára, mert időrendi szempontból és több fontos vonatkozásban nagyon közel állnak Jézushoz és tanítványaihoz. A kronológiai közelséget szinte azonos idejű fogantatásuk (Lk 1,35–36), majd tevékenységük, és végül kivégzésük bizonyítja. Lukács tudósít arról, hogy Keresztelő János Zakariás pap és Erzsébet fia volt (Lk 1,5). Születését és misszióját Gáriel angyal adja tudtul az áldozatot bemutató Zakariásnak, aki – jóllehet egész életében egy gyermek megszületéséért imádkozott – képtelen elhinni az örömhírt. Kétkedése miatt meg is némul, ami hihetetlen csapást jelenthetett egy pap számára. Az angyal azt is kijelenti a jövődő apának, hogy a születendő fiú nem fog bort és részegítő italt fogyasztani, ami emlékeztet az ószövetségi názír fogadalomtételre (4Móz 6,1–8). A szokástól eltérően nem Zakariásnak nevezik el édesapja után, hanem János lesz a neve, Gáriel kijelentésének megfelelően (Lk 1,13). Szintén Lukácsra támaszkodva tudjuk, hogy fél évvel volt idősebb Jézusnál, unokatestvérénel (1,36). Egy régi hagyomány úgy tartja, hogy En karimban született (ma En kerem), amely Jeruzsálemtől hét és

---

¹ Egyetemi előadótanár, BBTE, Református Tanárképző Kar, csemete1@yahoo.com

fél kilométerre található nyugati irányban. Ez a híradás már Theodosius diakónusnál is olvasható (520–530). A szinoptikusoknál nem papként jelenik meg, hanem prófétaként, aki a pusztában prédikál. János arról tudósít, hogy Ainonban, Szálím közelében kereszttel. Hirdette a bűnbánat keresztségét a bűnök bocsánatára, amelyre Istentől kapott mandátumot, ezért gyakran keveredett ellentétbe a farizeusokkal, de a kompromisszumra nem hajló jellemével a vezető politikusokkal is. Nagy alázattal beszél Jézusról, unokatestvéréről, akiben felismerte Isten Fiát a kijelentés beteljesedése folytán. Abban a kiváltságban lehetett része, hogy megkeresztelhetette Jézust. Előbb tiltakozni próbált, amikor Jézus evégett felkereste, de aztán ebben is engedelmeskedett. Kortársai az eljövendő Messiást vélték felfedezni benne, de nem engedett ennek a kísértésnek sem, visszautasította, és elismerte, hogy csak előfutára annak, aki Szentlélekkel fogja megkeresztelni Isten gyermekeit. Jézusban felismerte Isten Bárányát, és megalkuvás nélküli bizonyágtétele, munkássága egy figyelemreméltó mozgalmat indított el, melyet nem hagyhatott szó nélkül Heródes Antipász. Maga Jézus úgy beszél róla, mint Illésről, aki eljövendő. Keresztelő János a negyedes fejedelem előtt sem hajlandó megalkudni, mást mondani, mint amit a lelkiismerete diktált, és amire Isten Lelke indította, ezért prófétai hévvel megfeddte Heródest a törvénytelen házasságáért és házasságtöréséért. Heródes Antipász ezért életét vette Kr. u. 29-ben. Josephus Flavius úgy ad hírt erről a tragédiáról, mint amely a Mahérusz erődben történt, a Jordántól keletre. Máté beszámolója szerint a fogságában még rákérdezett Jézusra, hogy ő-e a megígért Messiás (Mt 11,2–15), mintha elbizonytalanodott volna ebben a tényben. Lefejeztetése után – melyben fontos szerepet játszott Heródiás, akivel Heródes házasságtörést követett el – a tanítványai jöttek el, és temették el mesterüket. Egy régi hagyomány úgy tartja, hogy temetése Samáriában történt. Egyértelmű, hogy sugárzó és meghatározó egyéniségként tanítványi köre volt (Mt 11,2; 14,12). Tanítványait megtanította imádkozni (Lk 11,1), aminek mintájára Jézus tanítványai is kérték Mesterüket, hogy tanítsa őket. Keresztelő János tanítványai rendszeresen bőjtöltek, akár csak a farizeusok (Mk 2,18; Mt 9,14 és Lk 5,33).

Máté beszámolója szerint Keresztelő János üzenetének lényege (Mt 3,2) nem sokkal később elhangzik Jézus ajkán is² (4,17). Oscar Cullmann megjegyzi, hogy Keresztelő János tanítványai közül egyesek később Jézus tanítványává váltak.³ A János evangéliumának bizonyágtételében is nyomára bukkanunk ennek a gondolatnak (Jn 1,35–41). John Dominic Crossan inkább a Jézus és János közötti különbségeket emeli

² Thomas J. LANE: *Luke and the Gentile Mission: Gospel anticipates Acts*. European University Studies series 23, Theology; vol. 571, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Peter Lang, 1996. 34.

³ Oscar CULLMANN: *Der johanneische Kreis*. Tübingen, J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/: 1975. 96.; Michael James WILKINS: *Following the Master: Discipleship in the Steps of Jesus*. Grand Rapids, Michigan, Zondervan Publishing House, 1992. 102.

ki: a böjt kérdését (Mk 2,18–20) és viselkedésüket (Mt 11,16–19; vö. Lk 7,31–35).⁴ A különbségek között még megemlíthető, hogy János a pusztában prédikál és aszkéta életet él, míg Jézus a társadalomban hirdeti az igét és nem vonul el a világtól.⁵ A viselkedésüket illetően különböző életstílusuk ellenére is felismerhetjük a közös motívumot, hiszen mindketten, mind Jézus, mind János, megtérésre hívogatják kortársaikat. P. D. Royan odáig ragadta magát, hogy egyenesen azt hangoztatja:

„A keresztyénség többet sajátított el a Keresztelő János örökségéből, mint a Jézus lelki hagyatékából.”⁶

Mások (M. Goguel, E. Linnemann, P. Hollenbach) azt állították, hogy Jézus a Keresztelő János tanítványi köréhez tartozott. A názareti-hipotézis⁷ (Mt 2,23) hangoztatói a ὁπίσω μου ἐρχόμενος – „Aki utánam jön” (Mk 1,7; vö. Mt 3,11; Jn 1,15.27.30; más-képp Lk 3,16 – ez a zsidóságban a mester-tanítvány viszony kifejezésére használt *terminus technicus*, lásd 1Kir 19,21: וַיֵּלֶךְ אַחֲרַי אַחֲרָיו), λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ – „saruja szíját megoldjam” (Mk 1,7; Lk 3,16; más-képp Mt 3,11), és a μικρότερος – „legkisebb” (Mt 11,11; vö. Lk 7,28) megjegyzésekre hivatkozva próbálják bizonyítani az előbbi állítást. Ezeket a feltételezéseket rendre megcáfolja Knut Backhaus.⁸ Keresztelő János valójában Jézus útját, szolgálatát készítette elő, még akkor is, ha Jézus megkereszteltetett általa és folytatta eszkatologikus igehirdetését.

⁴ John Dominic CROSSAN: *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, San Francisco, Harper Collins, 1991. 259–260; Leif E. VAAGE: *Galilean Upstarts. Jesus' First Followers According to Q*, Valley Forge, PA, Trinity Press International, 1994. 87–88.

⁵ GERÉB Zsolt: *Az Újszövetségi biblika theologia*, Kézirat: Kolozsvár, 1988. 21.

⁶ P. D. ROYEN: *Jesus en Johannes de Doper. Een historisch onderzoek op grond van de Synoptische Evangelien naar hun onderlinge verhouding sedert de arrestatie van den laatste*. Leiden, 1953. 10.

⁷ Máté számára a Ναζωραίος szó hasonló értelemmel bír, mint az egyedül Márk által használt Ναζαρηνός (Mk 14,67), amelyet átvett tőle. Az Ószövetségben megjövendölték (az idézet Máténál *crux interpretum*), hogy Jézus názáretinek fog nevezetni. Máté úgy jellemzi a galileai Názaretet, mint a ‘pogányok Galileáját’ (Mt 4,15), ezért úgy értelmezi ezt a megnevezést, mint amely utal Izrael Messiásának a pogányokhoz való menetelére. Ugyanakkor Szíriában, ahol Máté gyülekezete élt, a ‘názareti’ jelző a keresztyének elnevezése is. A ‘názareti’ megnevezés nem valószínű, hogy Jézus nazír voltára utalna. Ulrich LUZ: *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband*, Mt 1–7. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament I/1, Zürich, Einsiedeln, Köln, Benziger Verlag, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1985. 131–133; Joachim GNILKA: *Das Matthäusevangelium. I. Teil*. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, Freiburg, Basel, Wien, Herder, 1986. 54–57.

⁸ Knut BACKHAUS: *Die „Jüngerkreise“ des Täufers Johannes. Eine Studie zu den religionsgeschichtlichen Ursprüngen des Christentums*. Paderborner Theologische Studien 19, Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh, 1991. 25–47; William B. BADKE: „Was Jesus a Disciple of John?” In *Evangelical Quarterly* 62, No. 3 (1990). 195–204.

Rainer Riesner szövé teszi, hogy Keresztelő Jánosnak nem volt írástudói felkészültsége (Lk 1,80), mégis tanítványi csoportot gyűjtött maga köré. Az a vélemény is elhangzott, hogy János a qumráni esszénusok között nőtt fel, ezért oda vezethető vissza neveltetése, felkészültsége és életstílusa.⁹ Herczeg Pál sem zárja ki ennek lehetőségét. Az erre utaló jelek a radikális bűnbánat hirdetése, a végidő hamarosan való beköszöntésének várása, a mosakodás gyakorlatának elmélyítése és a „puszta” üdvtörténeti szerepének hangsúlyozása.¹⁰ Tanítványait az evangéliumok μαθηταί-nak (tanítványoknak) nevezik, akárcsak Jézus tanítványait (Mk 2,18; vö. Mt 9,14 és Lk 5,33; Mk 6,29; vö. Mt 14,12; Mt 11,2; vö. Lk 7,18; Lk 11,1; /Jn 1,35.37; 3,25; 4,1/).¹¹ Raymond E. Brown levonja a következtetést Jn 1,35–37 alapján, hogy Keresztelő János egyes tanítványai Jézus követői lettek, de Jn 3,22–26 szerint nem mindnyájan, sőt egyesek közülük féltékenyen tekintettek a Jézus sikereire és készek voltak megvédeni mesterük vélt előjogait. Más lókusok (Mt 11,2–16; vö. Lk 7,18–23) arról számolnak be, hogy Keresztelő János és tanítványai nem voltak bizonyosak Jézus kilétét illetően.¹² Mk 2,18; vö. Mt 9,14–17 és Lk 5,33–39 alapján tudjuk, hogy Keresztelő János tanítványai rendszeresen böjtöltek a farizeusok tanítványaival együtt, de nem értették, hogy Jézus tanítványai miért nem teszik ugyanazt, amit minden hithű zsidó csoport gyakorolt.¹³ Lk 11,1 és 5,33 híradása arról tudósít, hogy Keresztelő János megtanította imádkozni tanítványait, és ők ezt gyakorolták is. Jn 4,1-ben közvetett utalást találunk arra nézve, hogy Keresztelő János is tanítványokat gyűjtött. Nem tudjuk, hogy miként gyűjtötte tanítványait („seregestül tódultak hozzá az emberek”),¹⁴ de nem mindenki vált tanítványává azok közül, akiket

⁹ Rainer RIESNER: *Jesus als Lehrer*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 7, Tübingen, J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, 1981. 410; D. MOODY SMITH: „Johannine Christianity: Some Reflections on its Character and Delineation” In *New Testament Studies* 21 (1975). 237 és 240–241; Joseph A. FITZMYER: *Qumran. Die Antwort*. Stuttgart, 1993. 167; Diósi Dávid cáfolja ezt a feltevést: DIÓSI Dávid, *Qumrán és az őskeresztények, avagy veszélyben a kereszténység?* Kolozsvár, Polis, 1998. 52–66.

¹⁰ HERCZEG Pál: *Az Újszövetség teológiájának vázlata*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, 1997. 15.

¹¹ RIESNER: *Jesus...* 239 és 293.

¹² Raymond E. BROWN: *The Community of the Beloved Disciple*. New York, Ramsey, Toronto, Paulist Press, 1979. 69–71; Michael James WILKINS: *The concept of disciple in Matthew's gospel: as reflected in the use of the term Μαθητής* Supplements to Novum Testamentum XI vol. 59, Leiden, New York, København, Köln, E. J. Brill, 1988. 105; James D. G. DUNN: *Jesus' Call to Discipleship*. Cambridge: University Press, 1992. 16.

¹³ BACKHAUS: *Die „Jüngerkreise“*, 138–161; Joseph A. FITZMYER: *Luke the Theologian*. London. Geoffrey Chapman, 1989. 121.

¹⁴ Josephus FLAVIUS: *A zsidók története*. Ford. Révay József, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980. 511.

megkeresztelt.¹⁵ Martin Hengel megállapítása szerint tanítványai feladata legalább annyi volt, hogy legyenek jelen, amikor keresztelt és tanított.¹⁶ Jn 3,26-ban tanítványai rabbinak (ραββί) szólítják. Josephus Flavius úgy mutatja be Keresztelő Jánost, mint aki megtérésre és megkeresztelkedésre szólította fel a zsidókat. Heródes félt tőle, mert nagy népszerűségnek örvendett és lázadásra uszíthatta volna a népet, ezért hamarosan megölette.¹⁷ Kivégzése után tanítványai eltemetik holttestét (Mk 6,29; vö. Mt 14,12) és kitartanak mesterük tanításának követésében szétszórtságban élve (például Alexandriában – ApCsel 18,24–25; és Efezusban – ApCsel 19,1–3).

Oscar Cullmann a János evangéliuma előállási helyének azonosítása során beszél Kis-Ázsiáról is, mivel ott léteztek olyan eretnek csoportok, amelyek ellen harcol János evangéliuma. Az eretnek közösségek között megemlíti Keresztelő János tanítványainak egy csoportját is.¹⁸ F. F. Bruce a *Men and Movements in the Primitive Church* című könyvében többek között ugyanezeket a kérdéseket boncolgatja, és amikor Efezushoz érkezik fejtegetései során, megkérdőjelezi, hogy az Oscar Cullmann által említett, Kis-Ázsiában megjelenő Keresztelő János tanítványainak csoportja azonosítható lenne az ApCsel 19,1–7-ben említett János tizenkét tanítványával.¹⁹ Ezt az állítást F. F. Bruce cáfolja, azt mondván, hogy amikor Lukács a „tanítvány” szót jelző nélkül használja, akkor nagyrészt Jézus tanítványaira utal, ahogy ApCsel 19,1-ben is történhetett.²⁰ Mások ezt a kérdést úgy próbálják megoldani, hogy azt feltételezik, a ‘szeretett tanítvány’ egy volt a Keresztelő János tanítványai közül (Jn 1,35–41), ő a meg nem nevezett tanítvány, János, a Zebedeus fia. Hogyha ez megállja a helyét, akkor a jánosi tanítványi kör is Jézushoz tartozott.²¹ Ez a sok szerteágazó kérdés mind azt bizonyítja, hogy Keresztelő János tanítványai léteztek és több helyen is felbukkantak. Az Apostolok Cselekedeteiről írt könyve megemlíti a 19. fejezet 7. versében, hogy Pál találkozik Efezusban Keresztelő János tizenkét tanítványával, akik abban az időben csupán János keresztségét ismerték. Rájuk kérdez, hogy részesültek-e a Szentlélek ajándékában, de válaszukból az derül ki, hogy nem is hallottak a Szentlélekről. Ez azért érdekes, mert Keresztelő János úgy ismeri fel, hogy ki a Messiás, hogy a Szentlélek galamb formájában Jézusra száll, miután megkeresztelte őt a Jordánban. Lukács feljegyezi az említett történetben, hogy ezek a

¹⁵ K. H. RENGSTORF (μαθητής). In GERHARD KITTEL and Gerhard FRIEDRICH (eds.): *Theological Dictionary of the New Testament*, volume IV. Trans. and ed. by Geoffrey W. Bromiley, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1975. 455–457.

¹⁶ MARTIN HENGEL: *The Charismatic Leader and His Followers*. Edinburgh, T. & T. Clark, 1981. 38.

¹⁷ FLAVIUS: A zsidók... 511–512.

¹⁸ CULLMANN: *Der johanneische*... 103; Raymond E. Brown is úgy véli, hogy az ApCsel 18,24–19,7-ben megjelenő tizenkettes csoport Keresztelő János követőit tömörítette: BROWN: *The Community*... 70.

¹⁹ F. F. BRUCE: *Men and Movements in the Primitive Church*. Exeter, The Paternoster Press, 1979. 150.

²⁰ Ibid. 70.

²¹ BROWN: *The Community*... 32 és 69; CULLMANN: *Der johanneische*... 97.

tanítványok csupán János keresztségével voltak megkeresztelve. Pálnak köszönhetően Keresztelő János tizenkét tanítványa megkeresztelkedett Jézus nevére, és Pál apostol kézrátétele során elnyerték a Szentlelket.

Keresztelő János a szolgálatával utat készített Jézusnak. Tanítványokat gyűjtött, akiket megtanított imádkozni, és akikkel együtt böjtölt. Nyitott marad Qumránhoz és az esszénusokhoz való kötődésének kérdése. Bizonyos vonatkozásokban hasonlóságot lehet megállapítani közöttük és Jézus között, de tagadhatatlanok a különbségek is, első-sorban az aszketikus életvitelt illetően. Megalkuvás nélküli igehirdetése és az igazság melletti kiállása mellett erőszakos halált kellett szenvednie, amellyel a részesévé vált a próféták vezéres sorsának.

Felhasznált irodalom

- BACKHAUS, Knut: *Die „Jüngerkreise“ des Täufers Johannes. Eine Studie zu den religionsgeschichtlichen Ursprüngen des Christentums.* Paderborner Theologische Studien 19, Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh, 1991.
- BADKE, William B.: „Was Jesus a Disciple of John?” In *Evangelical Quarterly* 62, No. 3 (1990). 195–204.
- BROWN, Raymond E.: *The Community of the Beloved Disciple.* New York, Ramsey, Toronto, Paulist Press, 1979.
- BRUCE, F. F.: *Men and Movements in the Primitive Church.* Exeter, The Paternoster Press, 1979.
- CROSSAN, John Dominic: *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant.* San Francisco, Harper Collins, 1991.
- CULLMANN, Oscar: *Der johanneische Kreis.* Tübingen, J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/: 1975.
- DIÓSI Dávid: *Qumrán és az őskeresztények, avagy veszélyben a kereszténység?* Kolozsvár, Polis, 1998.
- DUNN, James D. G.: *Jesus' Call to Discipleship.* Cambridge, University Press, 1992.
- FITZMYER, Joseph A.: *Luke the Theologian.* London, Geoffrey Chapman, 1989.
- FITZMYER, Joseph A.: *Qumran. Die Antwort.* Stuttgart, 1993.
- GERÉB Zsolt: *Az Újszövetségi biblikai theologia.* Kézirat, Kolozsvár, 1988.
- GNILKA, Joachim: *Das Matthäusevangelium. I. Teil.* Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament Freiburg, Basel, Wien. Herder, 1986.
- HENGEL, Martin: *The Charismatic Leader and His Followers.* Edinburgh, T. & T. Clark, 1981.
- HERCZEG Pál: *Az Újszövetség teológiájának vázlata.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, 1997.
- JOSEPHUS, Flavius: *A zsidók története.* Ford. Révay József, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980.

- LANE, Thomas J.: *Luke and the Gentile Mission: Gospel anticipates Acts*. European University Studies series 23, Theology; vol. 571, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Peter Lang, 1996.
- LUZ, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband, Mt 1–7*. Evangelisch-Katolischer Kommentar zum Neuen Testament I/1, Zürich, Einsiedeln, Köln, Benziger Verlag, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1985.
- RENGSTORF, K. H.: (Μαθητής). In GERHARD Kittel and GERHARD Friedrich (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament*, volume IV. Trans. and ed. by Geoffrey W. Bromiley, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1975. 390–461.
- RIESNER, Rainer: *Jesus als Lehrer*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 7, Tübingen, J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, 1981.
- ROYEN, P. D.: *Jezus en Johannes de Doper. Een historisch onderzoek op grond van de Synoptische Evangelien naar hun onderlinge verhouding sedert de arrestatie van den laatste*. Leiden, 1953.
- SMITH, D. Moody: „Johannine Christianity: Some Reflections on its Character and Delineation” In *New Testament Studies* 21 (1975). 222–248.
- VAAGE, Leif E.: *Galilean Upstarts. Jesus’ First Followers According to Q*. Valley Forge, PA, Trinity Press International, 1994.
- WILKINS, Michael James: *Following the Master: discipleship in the steps of Jesus*. Grand Rapids, Michigan, Zondervan Publishing House, 1992.
- WILKINS, Michael James: *The concept of disciple in Matthew’s gospel: as reflected in the use of the term Μαθητής*. Supplements to Novum Testamentum XI vol. 59, Leiden, New York, København, Köln, E. J. Brill, 1988.

*Molnár János:*¹

Nevelési modellek a Példabeszédek könyvében

Education Models in the Book of Proverbs.

The study draws up, describes and presents education models demonstrating the book's pedagogical topicality in the present pedagogical activity.

The study also treats issues of history of literature, authorship and genesis period as well as issues regarding the origin of the collection found in the book. It details the notion of Hebrew wisdom, the activity of the wise who teach, respectively the initial phases of the subsequently funded schools.

The study specifies and presents five education models: nursing, guiding, ruling, supporting self-development and social sensitivity.

The author emphasizes and illustrates the pedagogical topicality of the book.

Key words: wisdom, the wise, teachers, school, education, model, empathy, vocation, inclination, task, duty, mission.

Azt hiszem, ahhoz, hogy a Példabeszédek könyvében leírt, bemutatott és alkalmazott nevelési modelleket valamilyen rendszerbe és nem utolsó sorban logikai összefüggésbe állíthassuk az alkalmazhatóság jegyében, először a könyvről magáról is tudnunk kell néhány dolgot:

1. Az első irodalomtörténeti vonatkozású. Mindez azért lényeges, mert ez határozza meg a szöveg és a mai olvasó kapcsolatát, amiből fakad az olvasat, az a hermeneutikai alapállás, amely a szöveg megértését és másokkal való megérttetését jelenti, vagyis a szöveg mai jelentőségét.

Mi tehát irodalomtörténetileg és műfajtörténetileg a Példabeszédek könyve?

A könyv héber címe MISLÉJ SÖLOMÁH, Salamon példabeszédei. A MÁSÁL példabeszédet, pontosabban mondást jelent, mely röviden és tömören fejez ki egy gondolatot, s ezzel a figyelmet is meg tudja ragadni.² Etimológiailag a „párhuzam” vagy „hasonló” gyökből származtatható. Ilyenképp a jelentése: „leírás összehasonlítás által”.³ Irodalmi felépítése a parallelismus membrorum, műfaja pedig a példabeszéd (maga a MASAL), a

---

¹ Egyetemi tanár a kolozsvári BBTE Református Tanárképző Karán. Email: janos_molnar@yahoo.com

² RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése*. Budapest, 1986. 584.

³ Uo.

népi szólás, az igazmondás, vagy kijelentés, a találós kérdés, a számondás és az intés vagy figyelmeztetés. G. R. Osborne ide sorolja még az allegóriát, a vallomást és a boldogmondást.⁴ Célja: tapasztalati megfigyelés alapján útmutatást adni az élet különböző, de minden esetben valós szituációiban.

Viszont műfajilag a könyv nem egészében MÁSÁL. A példabeszédek mellett megtaláljuk benne a tanítói beszédet is, melyben a tanító (apa, anya) megszólítja a diákot, felkelti a figyelmet, bemutatja az élethelyzetet, tanácsot ad a helyes cselekedettel kapcsolatosan, s elmondja a helyes vagy helytelen cselekedet következményeit (Pl. 1,8–19 5,1–23). A tanítói beszéd terjedelemben is különbözik a mondástól. Míg a mondás egy vagy két mondat terjedelmű, a tanítói beszéd már részletes és összefüggő irodalmi szöveg.⁵

Szerkezetét tekintve a könyv kilenc gyűjteményből, különböző korokban keletkezett irodalmi corpusból áll, tehát antológia, azaz szöveggyűjtemény, melyben a népi vagy törzsi bölcsesség, az udvari-városi bölcsesség és a teologizáló bölcsesség számos irodalmi alkotását találjuk.

- Az első gyűjtemény Salomonnak, Dávid fiának, Izrael királyának példabeszédeit foglalja magába (1–9. fejezet). Szerkezetileg az 1,1–6 a könyv címét és a megírás szándékát fogalmazza meg, ezt követően 15 bölcsességről szóló tanítás hangzik el.

- A második újabb salomoni példabeszéd-gyűjtemény: Salamon bölcs mondásai cím alatt (10,1–22,16). 375 rövid mondást foglal magába, a mondások azonban nincsenek témák szerint csoportosítva.

- A harmadik gyűjtemény (22,17–24,22) a bölcsék mondásait tartalmazza, tulajdonképpen ez a bölcsék mondásainak első gyűjteménye. Ezt követi a negyedik irodalmi corpus, a bölcsék újabb mondásai, azaz a bölcsék mondásainak második gyűjteménye (24,23–34).

- Az ötödik újabb salomoni gyűjtemény (25,1–29,27), amit Ezékiás emberei gyűjtöttek össze. Ezt követi három kisebb, Agurnak, Jáké fiának beszédei (30,1–33), Lémuel király mondásai (31,1–9) és a derék asszonyról szóló alfabetikus költemény (31,10–31), mely egyben a könyv záró része is.⁶ A szakirodalomban azonban találkozunk azzal a nézettel is, hogy a könyv nem kilenc gyűjteményből áll, hanem csak hétből: I. 1–9: Salomonnak, Dávid fiának, Izrael királyának mondásai, II. 10,1–22,16: Salamon mondásai, III. 22,17–24,22: A bölcsék szavai (70 vers), IV. 24,23–34: Ez is a bölcséktől van (12 vers), V. 25–29: Ezek is Salamon mondásai, melyeket összeszedettek Ezékiásnak, a Júda királyának emberei, VI. 30 : Agurnak, Jáké fiának szavai (33 vers), VII. 31 Lémuelnek, Massza királyának beszédei (31 vers).

⁴ G.R. OSBORNE: *A hermeneutika spirálisa*. Budapest, 2001. 231–233.

⁵ Erich ZENGER: *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart, 1995, 4.kiadás. 295.

⁶ ZENGER: uo. 328. és Otto KAISER: *Einleitung in das Alte Testament*. Gütersloh, 1975. 343.

Az egyes gyűjtemények kialakulásáról és a könyv végleges irodalmi formájának megszerkesztéséről nincsenek pontos és hiteles adataink. Csupán az ötödikről tudjuk, hogy Ezékiás király emberei válogatták, gyűjtötték és rendezték Kr. e. 724-696 közötti időben azokból a rendelkezésükre álló irodalmi szövegekből, amelyeket ma már lehetetlen felkutatni.

Kik lehettek ezek az irodalmármkodó királyi megbízottak? Azok az emberek, akik a korabeli társadalomban a bölcsek csoportjába, vagy másképp szólva: társadalmi osztályába tartoztak. Tulajdonképpen ők képviselik abban a korban minden korra, így korunkra is érvényes tanár-diák társas-lélektani alapállást és viszonyrendszert, amely Karácsony Sándor szavaival szólva az áhítat fokán kell megvalósulnia.⁷ Mindennek előfeltétele pedig az iskola.

A korabeli iskolával vagy iskolákkal kapcsolatosan kevés információval találkozunk az Ószövetségben. De Jer 18,18-ból tudjuk, hogy az Ószövetség a „bölcs” (CHÁKÁM) kifejezést a tanítókkal kapcsolatosan is használja (Jer 18,18), noha elsősorban bölcs az, aki rendelkezik bizonyos gyakorlati képességekkel, mondja Wolff,⁸ ismeri pl. a fémfeldolgozás technikáját (1Kir 7,14), az aranyművességet és a fafaragást (2Móz 31,3), a szövést (2Móz 35,25), a hajózást (Ez 27,8), az állam- és hadvezetést (Ésa 10,13).

A tanítók, mint bölcsek és a megtanulni való dolgok továbbadói csupán a Példabeszédek könyvében fordulnak elő (Péld 22,17; 24,23). Wolff arra következtet, hogy ezeknek a bölcseknek Ezékiás király udvarában már iskolájuk volt,⁹ ők gyűjtik össze Salamon bölcsességmondásait (Péld 25,1). Ezek a bölcsek elsősorban írnokok (Péld 22,20, Préd 12,10), majd kutatók voltak, akik az atyák hagyományait kutatták (Jób 8,8), s az összefüggéseket vizsgálták (Préd 8,1.5.17). Ezáltal lesznek tanítók (Péld 8,10, Jób 15,18) és tanácsadók (Jer 18,18, 2Sám 16,20–23), akiknek hallgatósága nemcsak a tanulókból tevődik össze, akik minden reggel hallgatják és megtanulják a helyes válaszokat (Ésa 50,4), hanem királyokból (2Sám 14,2k.), királyfiakból (2Sám 16,15k.), királyi hivatalnokokból (2Sám 20,16), és azokból, akiknek tanácsra volt szükségük (2Sám 20,22). Ilyenképp feltételezhető – mondja Wolff –, hogy a jeruzsálemi udvarhoz a hercegek, hivatalnokok, és előkelők fiai számára létrehozott iskola kapcsolódott, amely a fogság utáni időszakban mint a templom iskolája működött tovább.¹⁰

2. A második dolog, amit tudnunk kell, az tudományelméleti, vagy inkább szellem-történeti vonatkozású. Az 1,2–4 világosan megfogalmazza a könyv egészének célját. A könyv a bölcsesség alapelveit tanítja: bölcsesség és erkölcs tanulására, értelmes beszédek megértésére, együgyűnek eszesség, gyermeknek tudomány és meggondolás adására, okos fenyítéknek, igazságnak és ítéletnek és becsületességnek megnyerésére.

⁷ KARÁCSONY Sándor: *A magyarok kincse*. Budapest, 1944. 206.

⁸ H. W. WOLFF: *Az Ószövetség antropológiája*, Budapest, 2001, 251.

⁹ Uo. 51.

¹⁰ Uo. 252. Wolff ezt a következtetést H. J. Hermisson kutatásaira alapozza: *Spruchweisheit*. WMANT 28,1968. 113–116.

Ebben a világos célkitűzésben és kompetenciafejlesztési szándékban önkéntelenül is felmerül a kérdés, mi a bölcsesség, amit ez a könyv tanít, mi az, ami az erkölcsöt, az értelmes beszédképességet, a becsületességet és még sok minden mást fejleszt ki a tanuló személyiségében?

Georg Fohrer a következőképpen határozza meg a bölcsességet: „körültekintő, megfontolt, tapasztalt és hozzáértő cselekvés, melynek célja a világ meghódítása, az élet különböző problémáinak megoldása és magának az életnek a teljes elsajátítása.”¹¹ Viszont Osborne szerint továbbra is vitatott kérdés, hogy a bölcsesség elsődlegesen életszemlélet, és így egyfajta teológiai elgondolás, vagy pedig irodalmi művek együttese. „Úgy vélem – írja Osborne –, hogy a bölcsesség először is életmód és azután műfaj. A bölcsesség első-sorban teológiai gondolkodásmód, amely Isten bölcsességét alkalmazza az élet gyakorlati dolgaira. Ez a szemléletmód bölcsességmondásokat eredményez, majd olyan nagyobb irodalmi művekhez vezet, amelyek összegyűjtik az ilyen mondásokat.”¹²

A bölcsesség meghatározásával kapcsolatosan G. L. Archer¹³ a könyvben előforduló három fogalomra hívja fel a figyelmet:

- A CHOKMA (bölcsesség) a leggyakrabban használt kifejezés. Többnyire az élet alapvető dolgainak és az Isten és emberközi kapcsolat erkölcsi vonatkozásainak megértését jelenti. Ennek birtokában az ember képes különbséget tenni a jó és a rossz, az erény és a bujaság, a körelességtudat és az önző vágyak kielégítése között. Magában foglalja azt a képességet, amellyel az ember az elméleti tudást a gyakorlati életben alkalmazni tudja.

- A BIJNÁH (értelem, felfogóképesség) az az adottság vagy képesség, melynek birtokában az ember különbséget tud tenni a jó és a rossz, az igaz és a hamis között. Minden esetben elemző és döntésre kényszerítő tényezőről van szó.

- A TUSIJJÁH (józan, racionális bölcsesség). „A kifejezés a bölcsességet a szellemi vagy pszichológiai igazságba való hiteles betekintésnek vagy az igazság megérzésének tartja. Ez a fogalom az emberi értelemnek azt a képességét jelenti, mely képes letről felszállni az isteni valóság magasságába,”¹⁴ az ember értelmének az a tevékenysége, mely Isten kijelentéséből képes kikövetkeztetni azt, hogy az egyes elveket miként kell és lehet alkalmazni a mindennapi életben.

3. A harmadik dolog, amit tudnunk kell, az a mai olvasó, pontosabban a mi esetünkben a tanított gyermek, tehát a tanuló életében megjelenő értelemprobléma kérdése, maga a formális művelési gondolkodásra való érettség képessége és készsége.

---

¹¹ G. FOHRER: *Szofia*. In: *Theological Dictionary of the New Testament*. Szerk. Gerhard Kittel, 7:476–496, Grand Rapids, Eedmans, 1971.

¹² G. R. OSBORNE: uo. 225.

¹³ G. L. ARCHER: *Az ószövetségi bevezetés vizsgálata*, Budapest, 2001. 553–554.

¹⁴ G. L. ARCHER: uo. 554.

Szakirodalmi összefüggésben, kisgyermekkorban „értelemtálalásról” beszélünk, iskoláskorban „értelmadásról”, ifjúkorban pedig az értelmadás és értelmtálalás kontextusában felvilágosodásról.¹⁵

Nézzük meg röviden, mit jelent mindez:

Németh Dávid¹⁶ szerint a 3 és 6/7 éves kor közötti életszakaszban a gyermeknek „ontológiai” értelemfelfogása van. Gondolkodása alapján véve szituációfüggő, hiányzik belőle a koordináció. A világ megítélésében nagy szerepet játszik ebben a korban a fantázia. A gyermek félelmeit és vágyait egyaránt a külvilágra vetíti ki, s ezek valódi félelemforrásként, vagy adott helyzetben vágybeteljesülés gyanánt testesülnek meg a külvilágban. Az események és a tárgyak mögött a gyermek erőket és hatalmakat sejt, melyek nagyobbak az embereknél. Isten is, mint titokzatos erő, minden mögött ott rejtőző hatalmasság jelenik meg ebben az életkorban.

A klasszikus, ok-okozati kapcsolatokon tájékozódó értelmezési mód, mondja ugyancsak Németh Dávid,¹⁷ az iskoláskorban jelentkezik. Ebben a korban értelmes az, ami a valósághoz tartozik, a valóság pedig az, amit érzékszerveinkkel felfoghatunk. A gyermek, ha nem ért valamit, akkor azokból az elemekből konstruál magának magyarázatot, amiket más összefüggésből ismert meg, vagy épp a felnőttek megnyilatkozásaiból hámozott ki. Adott helyzetben kész a felnőtt értelmezéseit kérdés nélkül átvenni. Ilyenképp egész világi rendszert képes magáévá tenni. „Közvetett értelmadás ez, mások értelmezéseinek igenlő átvétele által” – állapítja meg Németh Dávid. Ebben a korban a gyermek Istennel kapcsolatos kérdései, elképzelései, tapasztalásai szintén kilépnek a fantázia világából. A gyermek a válaszokat a felnőttektől hallott kijelentés-töredékekből állítja össze magának. Ez is értelmadás, pontosabban átadás.

A pubertáskorú gyermek már képes az absztrakt gondolkodásra. Elvonatkoztatási képességük abban mutatkozik meg – modja Németh Dávid,¹⁸ „hogyan általa megnyílik a képzeletviláguk számára a dolgok háttere és a tények kiegészülnek a lehetséges dolgok körével... Az értelemorientáció dimenzióit részint a kapcsolatok és függőségek tere, részint pedig az átélések dinamikája képezi”. Ebben a korban két dolog domináns: a szülőktől és azok értékrendjétől való elszakadás, és újbóli orientálódás örökérvényű kapcsolatokat keresve.

Az ifjúkor vége fele azonban, valamint a fiatal felnőttkor kezdetén jön el az az idő, amit a szakirodalom a felvilágosodás idejének nevez. „A fiatalok világképéből minden megmagyarázhatatlan dolog kirekesztődik. Most tulajdonképpen nem értelmezési rendszere vágyik, hanem az igazságot (valóság és őszinteség értelmében) szeretné megtudni a világról

---

¹⁵ NÉMETH DÁVID: *Hit és Nevelés. Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában*. Budapest, 2001. 257sk.

¹⁶ Uo. 257–258.

¹⁷ Uo. 258.

¹⁸ Uo. 259.

és saját magáról. A szimbólumok helyett a szimbolizált dolgok érdeklik. Amit korábban kérdés nélkül elfogadott, most kritikailag felül szeretné bírálni. Az eszmék, a szokások, a bevett cselekvési módok igazságtartalmát nem garantálja az a tény, hogy régi tradíció áll mögöttük, vagy általánosan elfogadott tekintélyek képviselik. A fiatal mindenütt közvetlenül belátható igazságokat keres. Csak annak lehet valós értelme, ami minden kétkedés ellenére is megáll” – mondja Németh Dávid.¹⁹

- Pedagógiai szempontból minderre nemcsak azért van szükség, hogy adekvátan tudjuk megfogalmazni a könyvben található egyes modelleket, hanem azért is, hogy az adott pedagógiai helyzetben a nevelő ne tradicionális, ne legális és ne procedurális, hanem karizmatikus legitimációval kerüljön társas-lélektani viszonyba a tanulóval.²⁰

Ha modellkeresés szempontjából figyelmesen olvassuk a Példabeszédek könyvét, akkor azt mondhatjuk, hogy több alkalmazható nevelési modellel találkozunk benne.

A lehetséges modellek közül azonban csak öt modellt nevesítünk:

1. - a gondozás és törődés modellje,
2. - a vezetés, irányítás modellje,
3. - a kormányzás és a tanácsadás modellje,
4. - az önfejlődés támogatásának modellje,
5. - a szociális érzékenység, az empátia és a segítségnyújtás kialakításának modellje.

1. A gondozás és törődés modellje

Ebben a kontextusban a nevelés gondozás. A fogalomhoz társuló képanyag szerint a gyermek olyan növényhez vagy csemetéhez, fához hasonlít, aki/ami gondozásra, törődésre szorul. Nem elég, ha a növényt, a gyermeket hagyjuk magától nőni: nyesni, karózni, metszeni, oltani kell ahhoz, hogy jó gyümölcsöt teremjen. Ebben az asszociációs mezőben a nevelő kertész munkát végez. Ugyanezt teszi a könyvben szereplő apa, tanító vagy bölcs, aki a tanítás meghallására, el nem hagyására, el nem feledésére, a rá való figyelmezésre, hozzá való ragaszkodásra és annak megőrzésére tanítja, szoktatja, azaz gondozza a gyermeket. Ezzel tulajdonképpen a gyermek későbbi korban bekövetkező kognitív érettségét és empatikus készségét készíti elő.

-1,8: Hallgasd fiam a te atyádnak erkölcsi tanítását, és a te anyádnak oktatását el ne hagyd.

-3,1: Fiam, az én tanításomról el ne feledkezzél, és az én parancsolataimat megőrizze a te elméd.

---

¹⁹ Uo.

²⁰ Max WEBER: *Gazdaság és társadalom*. I. kötet, Budapest, 1987.

-4,1: Halljátok meg, fiaim, atyátok erkölcsi tanítását, és figyelmezzetek az értelemnek megtudására.

-4,13: Ragaszkodjál az erkölcsi tanításhoz, ne hagyd el, őrizd meg azt, mert az a te életed.

-6,21: Kösd azokat szívedre mindenkor, fűzd a nyakadba.

2. A vezetés, irányítás modellje

A nevelés vezetésként vagy vezető és vezetett viszonyaként való felfogása tulajdonképpen szociális tapasztalaton alapul, hogy a közösségben mindig is léteztek öregek és fiatalok, tapasztaltak és kevésbé tapasztaltak. Ebben a kontextusban a vezető és a vezetett kapcsolata nemcsak egyértelműen pedagógiai, hanem szociális viszony is, melyben a vezető célja a növendék szociális tudatlanságból való kivezetése, tágabb összefüggésben pedig az, hogy a növendéket hasznossá tegye a közösség számára.

Ebben a folyamatban a példamutatás rendkívül hatékony: „A mintakövetést befolyásolja a mintaadónak a mintát követni kívánó személyiséghez való pozitív attitűdje, a kölcsönös pozitív érzelmi kapcsolat, a személyiségbeli 'ráhangolódás'.”²¹

A mi esetünkben az apa/tanító a gonoszra futó és a vérontásra sietők útjáról akarja elvezetni, más útra irányítani tanítványát a bátorsággal járható útra. Ebben a vezető cselekedetben megjelenik a jótéteményre való nevelés szándéka is.

-1,15: Fiam, ne járj egy úton ezekkel, tartóztasd meg lábaidat ösvényüktől, mert lábaik a gonoszra futnak és sietnek a vérnek ontására.

-3,21: Fiam, ne távozzanak el a te szemeidtől, őrizd meg az igaz bölcsességet, és a meggondolást... akkor bátorsággal járod a te utadat és a te lábadat meg nem ütöd, mikor lefekszel, nem rettegsz, hanem lefekszel és gyönyörűséges lesz a te álmod.

3. A kormányzás és tanácsadás modellje

Szakirodalmi meghatározásban (J. F. Herbart) a kormányzás a belső fegyelmen alapuló vezetés előfeltétele, amelynek folyamán a tanulónak el kell sajátítania azt a képességet, hogy rendesen, illedelmesen, figyelmesen viselkedjék, és képes legyen önként tanulni. A belső fegyelmen alapuló vezetés kialakítja az erkölcsöt és hat a motivációra, valamint a gyermek akarat-világára. A Példabeszédek könyve szerint a kormányzás a gyermeket a „gyenge” állapotából vezeti ki.

-4,2–6: Én atyámnak fia voltam, gyenge és egyetlenegy az én anyám előtt. Tehát tanított engem, és monda nékem: tartsa meg az én beszédemet a te elméd, hogy megtartván

---

²¹ GORBAI Gabriella Márta: *A tanári minták szerepe a tanárrá válás folyamatának bizonyos szakaszaiban.* In: *Studia UBB Theol. Ref. Transylv.*, 2006/1-2, 244.

az én parancsolatimat, élj. Szerezz bölcsességet, szerezz eszességet, ne felejtkezzél el, se el ne hajolj az én számnak beszéditől.

4. Az önfejlődés támogatásának modellje

Ez a modell pedagógiailag akármennyire is furcsán hangzik, tulajdonképpen „negatív nevelés”. Ennek hátterében az a gondolat húzódik meg, hogy a társadalom által meghatározott nevelési célok nem felelnek meg a gyermek jóra való, eredendő természetének (Rousseau). Az ember ugyanis eredendően, azaz születésétől fogva jó, ám a társadalmi viszonyok rosszra tanítják. Épp ezért a nevelőnek bölcs, a gyermek és a természet, a gyermek és más emberek, a gyermek és a dolgok között megvalósuló tanulást elősegítő viszonyt kell kialakítania. Nevelői szerepe elsősorban abban áll, hogy a viszonyok gondos elrendezésével felébressze a gyermekben szunnyadó erőket, vágyakat, akaratot, amelyek saját értelmének, eszének használatára (Kant) és a világ felfedezésére irányulnak.

A református oktatás is erre a bibliai szemléletre alapoz, azaz a nevelés nem pusztán információközlés, hanem a tudáshoz való egészséges viszonyulást nyújt: „Tudást mindenféle iskola adhat, de a tudáshoz való viszonyulás, a tudásvágy és a tudás felhasználásának kérdésében a református nevelés különös értéket képvisel.”²²

-2,2–4.9.11: Ha figyelmeztetvén a bölcsességre a te füledet, hajtod a te elmédet az értelemre, igen, ha a bölcsességért kiáltasz, és az értelemért a te szódat felemeled, ha keresed azt, mint az ezüstöt, és mint a kincseket, kutatod azt, akkor megérted az Úrnak félelmét... akkor megérted az igazságot és törvényt és becsületességet és minden jó utat... meggondolás öröködik feletted, értelem őriz téged.

5. A szociális érzékenység, empátia és segítségnyújtás kialakításának modellje

Ebben a modellben egyértelműen arról van szó, hogy a nevelés nem más, mint az a hatás, aminek következtében a gyermekben kialakul a szociális érzékenység, a szegényekkel, a gyengékkel, a rászorulókkal szembeni érzelmi és viselkedésbeli magatartás. Fontos elem mindebben a szerepvállalás, a szerepcseré és a szerepértelmezési attitűd eleme.

-11,24–26: Van olyan, aki bőven adakozik, és annál inkább gazdagodik, és aki megtartóztatja a járandóságot, de ugyan szűkölködik. A mással jól tevő ember megkövéredik, és aki mást felüdít, maga is üdül. Aki búzáját visszatartja, átkozza azt a nép, annak fején pedig, aki eladja, áldás van.

-14,21.31: Aki megutálja az ő felebarátját, vétkezik, aki pedig a szegényekkel kegyelmességet cselekszik, boldog az... Aki elnyomja a szegényt, gyalázattal illeti annak teremtményét, az pedig tiszteli, aki könyörül a szűkölködőn.

---

²² PÜSÖK Sarolta: *Református világnézetű nevelés*. In: *Studia UBB Theol. Ref. Transylv.*, 2016, Nr. 1. 186.

-21,13: Aki bedugja fülét a szegény kiáltására, ő is kiált, de meg nem hallgattatik.

Kérdés: mindez mekkora és milyen helyet foglal el a mai nevelésben, akár az otthoni, akár az iskolai nevelésre gondolunk? Ha erre a kérdésre válaszolni szeretnénk, részletesen kéne elemezni azokat a pedagógiai felfogásokat és gyakorlatokat, amelyek legtöbbször csak a 21. század pedagógiai csődjéről árulkodnak. Ennél viszont a Példabeszédek könyvének nevelésmoделljai kapcsán sokkal lényegesebb az a kérdés, hogy mindegyik ma miért van szükség? Azt hiszem, a helyes választ Karácsony Sándor pedagógiájában találjuk meg. Egyik írásában azt írja: „az igazi feladatunk ezen a földön nem az életpályánk megfutása, nem a hajlamunk kifejlődése, nem a hivatásunk betöltése, még csak nem is a kötelességünk teljesítése, hanem küldetésünk hűségesebb jó véghez vitele.”²³ Nem életpálya, nem hajlam, nem hivatás, nem kötelesség az ember életének formája, hanem küldetés. Hallja Isten missziós parancsát: eredj el, és szót fogad. Elmegy. És megérkezik.²⁴

Irodalom

- RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése*. Budapest, 1986.
- G. R. OSBORNE: *A hermeneutika spirálisa*. Budapest, 2001.
- Erich ZENGER: *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart, 1995, 4. kiadás.
- Otto KAISER: *Einleitung in das Alte Testament*. Gütersloh, 1975.
- KARÁCSONY Sándor: *A magyarok kincse*. Budapest, 1944.
- H. W. WOLFF: *Az Ószövetség antropológiája*, Budapest, 2001.
- G. FOHRER: Szofia. In: *Theological Dictionary of the New Testament*. Szerk. Gerhard Kittel, 7:476–496, Grand Rapids, Eedmans, 1971.
- G. L. ARCHER: *Az ószövetségi bevezetés vizsgálata*, Budapest, 2001.
- NÉMETH Dávid: *Hit és Nevelés. Valláslélektani szemléletmód a mai valláspedagógiában*. Budapest, 2001.
- Max WEBER: *Gazdaság és társadalom*. I. kötet, Budapest, 1987.
- KARÁCSONY Sándor: *Barátság, szerelem, hivatás*. Pécel, 2000.
- PÜSÖK Sarolta: *Református világnézeti nevelés*. In: *Studia UBB Theol. Ref. Transylv.*, 2016/1.
- GORBAI Gabriella Márta: *A tanári minták szerepe a tanárrá válás folyamatának bizonyos szakaszaiban*. In: *Studia UBB Theol. Ref. Transylv.*, 2006/1-2.

---

²³ KARÁCSONY Sándor: *Barátság, szerelem, hivatás*. Pécel, 2000. 187.

²⁴ Uo. 190.

Gorbai Gabriella Márta:¹

Vallásos nevelés és a gyermekkép alakulása a reformáció korában – Feladatok akkor és most -

Religious Education and Child Image in the Era of Reformation. Duties Then and Now.

The spread of Protestant reformation in Europe brought about a qualitative and quantitative change in schooling. At the same time, the various forms of religious revival changed the *parent-child and adult-child relationships* as well, which is referable to the fundamental importance attributed to the role of family in religious education.

In this study we analyze the view of children in the age of reformation; we try to establish whether the increased attention given to children was indeed prompted by religion; we look for the explanation of the fact that protestant communities have shown a form of care that was different from what was customary before that time.

As a conclusion we can draw comparison between then and now, since our problems, aims and tasks regarding the realization of religious education are in many ways similar to the challenges faced by our great ancestors in the age of reformation.

Keywords: reformation, view of children, religious education in the family, disciplining.

A reformáció gyermekképének és vallásoktatási gyakorlatának megértéséhez először is tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen rendszert örökölt a reformáció kora az előző századokból. Tudjuk azt, hogy a skolasztika teljesen kialakult és jól működő iskolarendszert hagyott a következő századokra. A kor nagy reformátorai kivétel nélkül a skolasztika által kialakított, humanista alapozású iskolarendszer neveltjei voltak, s bármennyire is igyekeztek, e hatások alól nem tudtak, és végső soron nem is akarták kivonni magukat. A vallásoktatás megreformálásához ezek az emberek úgy foghattak hozzá, hogy tökéletesen ismerték a rendelkezésükre álló iskolarendszer előnyeit és hátrányait. A cél minden reformátor esetében világos volt: *a humanista felfogással és a római egyház kegyességi gyakorlatával szemben a gyermekkel Isten akarátát kell megismertetni, visszavezetni a hit forrásához, s rámutatni a személyes hit fontosságára.*²

---

¹ Egyetemi adjunktus, BBTE, Református Tanárképző Kar, e-mail: ggorbai@yahoo.com.

² PUKÁNSZKY Béla (2001), *A gyermekkor története*, Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 85.

A reformáció európai elterjedése minőségi és mennyiségi változást idézett elő az iskoláztatásban. A reformáció alapállása megkívánta, hogy hívei jól ismerjék s olvassák a Bibliát. Az ember Isten iránti elkötelezettségét csak a Szentírás segítségével teljesítheti, az iskoláztatás és az olvasástudás pedig ehhez nyújtott segítséget.

Kevésbé jól ismert azonban, hogy a vallási megújódás különböző formái megváltoztatták a szülő–gyermek, felnőtt–gyermek kapcsolatot is, ami azzal hozható összefüggésbe, hogy a család szerepét a vallásos nevelésben alapvető fontosságúnak tartották. A reformáció nyomán terjedt el az a nézet, hogy a korai életkorban történő jellemformálás meghatározó lehet a gyermek vallásos (és természetesen erkölcsös) nevelésében. Ezért összpontosítottak a családra a hitújítás képviselői.

A tanulmányban két reformátor, Luther és Kálvin vallásos nevelésről szóló nyilatkozataiban keressük a választ a vallás nevelésre, oktatásra, valamint a gyermekkép alakulására vonatkozóan.

Luther Márton a gyermekről és a vallásos nevelésről

A reformáció elindítója, Luther úgy gondolta, hogy a szülőknek az eddigieknél aktívabb szerepet kell vállalniuk gyermekeik vallásos nevelésében. Úgy látta, a korai gyermekévekben a legnagyobb az esély arra, hogy a velünk született rosszra való hajlamot szülői segítséggel legyőzzük. Ez azt jelentette, hogy Isten szemében a gyermekeknek több az esélyük, mint a felnőtteknek – vö. az evangéliumi gyermekfelfogással, ami Jézus szavaiból olvasható ki –, de a gyerekek növekedése, testi-lelki gyarapodása szülői felügyelet mellett kell, hogy történjen.³

„Nincs szentebb emberi tevékenység a nevelésnél”⁴ – mondja Luther. Az örök üdvösség elnyeréséhez nem a böjtölés vagy a búcsújárás a legmegfelelőbb keresztényi cselekedet, hanem a gyermekek helyes nevelése. Jó nevelés pedig elképzelhetetlen rendezett, erkölcsös családi élet nélkül. Luther a korabeli egyház nőtlenségi ideálja helyett az Istennek tetsző házasság eszményét hirdette. Ennek a családnak az élén a férj áll, felesége és gyermekei feltétlen engedelmességgel tartoznak neki. A család legfontosabb feladata a gyermekek minden szempontból következetes, szigorú erkölcsi elvek szerint való nevelése. A Luther által népszerűsített új, polgári családesezmény szerint a szülők teljhatalommal rendelkeznek gyermekeik fölött: „Nincs nagyobb, nemesebb eredetű hatalom a földön, mint

---

³ HOFFMANN, Franz (1986), *Padagogik und Reformation von Luther bis Paracelsus.*, Berlin: Volks and Wissen Verlag.

⁴ MÉSZÁROS István-NÉMETH András-PUKÁNSZKY Béla (2001), *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest: Osiris, 79.

a szülők hatalma gyermekeik fölött.”⁵ A Nagy Katekizmusban ezt a hatalmat egyenesen Istentől eredezteti, a szülőket az ő „földi helytartói”-nak tekinti. Luther a szigorú nevelés híve, szerinte az érzelgős szeretetnek nincs értelme, csakis a következetes irányításnak. A jámbor szülőknek a gyereket már kis korától kezdve Isten szolgálatára kell nevelni – szavakkal és hathatós tettekkel. A gyermek saját akaratát „folyamatosan meg kell törni”; a gyerekeknek „el kell szenvednie a büntetést akkor is, ha az néhanapján jogtalan”.⁶ A gyerek akaratossága eredendően rossz természetének bizonyítéka, ezt pedig le kell győzni minden áron.⁷

A Szent Ágoston által megfogalmazott dogma elevenedik itt fel a gyermek eredendően bűnös természetéről. Luther azonban még Ágostonnál is határozottabban állítja, hogy a gyerek születésekor rossz, romlott, züllött lélekkel jön a világra. Nevelés nélkül a gyerek „önző vadállatként él, semmire sem jó, csak evésre”. A házasságról szóló prédikációjában (1519) Salamonra hivatkozik, aki szerint „aki a vesszőt kíméli, gyermekét gyűlöli”. Aki gyermekét veri, a lelkét menti meg a pokol tűzétől. A gyermek nem a „világi örömek forrása”, hanem Isten által a szülőkre bízott „örök kincs”, amellyel jól kell sáfárkodni.

Mindezt egybevetve, jól látható, hogy amíg a humanista a szerzők, mint Erasmus és Montaigne nevelési ötleteikkel megelőzték saját korukat, addig Luther gyermekfelfogása, és nevelési elvei pontosan megfeleltek saját kora mentalitásának.

Egy 1524-ben írt prédikációjában Luther arra figyelmeztet, hogy a nevelés munkáját nem szabad túlságosan könnyedén venni, mert az részben szégyen, ugyanakkor világos semmibevétele is Isten parancsának. Úgy gondolja, hogy a nevelés ügyét nem lehet és nem is szabad teljesen a szülőkre bízni, mert vagy nincsen elég idejük, vagy nem értenek hozzá, esetleg némelyek nem elég hívők. Az iskolák fenntartása, a reformátor szerint, a városok feladata, mert ezzel az ifjúság nevelését is biztosítják. Ugyanebben az írásban már követeli a Biblia eredeti nyelvének, mint a szent szövegek megértésére szolgáló eszközöknek a tanítását az iskolákban. Világos tehát, hogy *Luther számára a tanítás anyaga a Biblia, eredeti és anyanyelven*.⁸

⁵ PUKÁNSZKY Béla (2001), i.m. 86.

⁶ Idézi: MALLET, Carl-Heinz (1990), *Untertan Kind. Nachforschungen über Erziehung*. Berlin: Ullstein Sachbuch, Frankfurt am Main, 36.

⁷ Egy vita után, melyet legidősebb fiával folytatott, Luther kijelentette: „Jobban szeretnék egy halott gyermeket, mint egy engedetlent.” – idézi: MAIN, Gloria, L. (2000), *Naming children in early New England*. URL: <http://lonestar.texas.net/~mseifert/puritan14.html> (2000. 03. 30.)

⁸ MÉSZÁROS István-NÉMETH András-PUKÁNSZKY Béla (2001), i.m. 81 p.

Kálvin a gyermekről és a vallásos nevelésről

Kálvin vallásos nevelésre vonatkozó elvi megállapításait elsősorban az Intitúcióból⁹ méríthetjük. Református egyházaink nevelő munkája szinte századunk negyvenes éveig kizárólag ezeken az elveken alapult. A negyvenes évektől kezdve ebben a tekintetben is változások álltak be, melyek a nyugati egyházak esetében a kálvini hagyományoktól való eltávolodáshoz, a volt kommunista országbeli református egyházaknál pedig ezzel ellentétben a kálvini hagyományokhoz való egyre merevebb ragaszkodáshoz vezettek.

Az *Intitúció* szerint a nevelés első fóruma a család, hiszen Isten azért adta a gyermekeket a szülőknek, hogy azokat az ő tiszteletében és félelmében neveljék. Az igazi vallástaniást ugyan az egyháznak kell végezni a gyermekek között, de e munkához a szülők is hozzá kell, hogy járuljanak, többek közt a családi istentiszteletek pontos megtartásával. Ezeken az istentiszteleteken Isten Igéjét kell olvasni és magyarázni. A szülőknek ezen felül arra is figyelni kell, hogy a gyermekek ismerjék a hitvallásokat, és az énekeskönyv énekeit.¹⁰

A szülők ilyenformán felelősek a gyermekekért, s az egyház mulasztás felfedése esetén fegyelmi úton felelősségre is vonhatja őket. A családlátogatás során a lelkészek és presbiterek joga és kötelessége volt a családban folyó vallásos nevelés ellenőrzése.

A nevelés Kálvin számára sohasem csupán formális tanítás, hanem minden esetben felkészítés a keresztyén életre. Különböző írásaiban részletesen kifejti azon nézetét, hogy a családban folyó vallásos nevelés szigorú kell, hogy legyen ugyan, de semmiképpen nem lehet durva, vagy kegyetlen, mert a feladat minden esetben a kegyelmes Isten megismerése. Éppen ezért a gyermekkel türelmesen kell bánni, hogy a „jóindulat belőlük ki ne pusztuljon”. A református hit szerint a nevelés legfőbb módja a szülői példaadás, s ez minden tanításnál többet ér.

A genfi iskola fennmaradt szervezeti szabályzata világosan mutatja, hogy Kálvin felfogásában milyen fontos szerepe volt a személyes kegyességre való nevelésnek. Az iskolában az előadások elején és végén iskolai áhítatokat tartottak az ifjúság részvételével. A tanulók az iskolába lépés előtt nyilvános vallástétellel kötelezték el magukat a református hitelvek betartására, s a tanároknak is esküt kellett tenniük, hogy feladatukat Isten nagyobb dicsőségére látják el. Az iskolában a világi tárgyak tanítása mellett jelentős szerepe volt a vallásoktatásnak is.¹¹

---

⁹ KÁLVIN János (1909), *A keresztyén vallás rendszere*, Magyar Kálvin fordítók, Pápa.

¹⁰ FERENCZ Árpád (2000), *Fejezetek a valláspedagógia történetéből*. Erdélyi Református Katekétikai Füzetek, Kolozsvár: Studium Kiadó, 27-28.

¹¹ LUKÁCS Olga (2014), *A kálvinizmus és az erdélyi magyar iskolák fejlődése*. In: Jean Calvin 500. Gheorhe GORUN, HERMAN János (szerk), Partium Kiadó, Oradea, 157-169.

Vallásoktatásról vallott nézeteit Kálvin a Genfi Kátéban (1546) foglalta össze, s készített egy rövid hitvallást is olyan ifjak számára, akik a gyülekezet előtt nyilvános vallástételre készültek.¹²

Kálvin vallásoktatásról vallott nézeteinek összefoglalásaként azt mondhatjuk, hogy Kálvin számára a vallásos nevelés kötelesség, s ennek a kötelességnek a teljesítését az egyház joga ellenőrizni. Az egyház ezen jogát Kálvin teokrácián alapuló rendszere kötelességgé is teszi, ezzel egy egészen más típusú és jellegű keresztyén iskolarendszert hozva létre, mint kortársa, Luther.

Az iskolai vallástanítás anyaga és módszerei a reformáció időszakában?

A reformáció korszakában a vallástanítás anyaga elsősorban a káté volt, amelynek tekintélye különösen a protestáns ortodoxia idejében lett nyilvánvaló. A hitvallásnak és az egyház hittételeinek tanítása természetesen indokolt volt egy olyan korszakban, amikor az Ige tiszta magyarázatát meg kellett védeni a téves tanításoktól és világossá kellett tenni mindenki előtt. Ezért követeli Luther már a „Deutsche Messe”-ben a tízparancsolat, credo, az Úr imádsága tanítását, amelyekhez később a sákramentumokról szóló tant is hozzákapcsolja.

A református egyházakban a káté és hitvallás tanítása szintén első helyet foglalt el. A káté mellett a Biblia egyes részeinek tanítása szerepelt az iskolában, ami a reformációnak azon törekvéséből is érthető, hogy a Bibliát minél közelebb juttassa a néphez. Luther bibliafordítása, majd a Bibliának más nyelveken is minden országban létrejött fordításai nagyban elősegítették ezt a munkát. A káté, a bibliai részek és történetek mellett sokszor szerepel a vallástanítás anyaga közt az agenda, mint ami szintén szükséges volt ahhoz, hogy a gyermekek az igaz hit elemeit megismerhessék.

A tanítás fő módszereként (egészen addig, amíg Comenius reformja terjedni nem kezdett) a szó szerinti betanulás technikáját alkalmazták (bifláztatás, magoltás). Főképpen arra törekedtek, hogy a gyermekek könyv nélkül tanulják meg a kijelölt anyagot, szóról-szóra, sokszor minden magyarázat nélkül. Ez az eljárás meglehetősen gépies és merevvé tette a munkát, valamint nem tette könnyebbé az anyag megértését a gyermekek számára. Nem sokat segített ezen az sem, hogy a gyerekek „kátéprédikációkat” is hallgattak, ahol tehát a magyarázat már bizonyos módon hozzájárult a szöveghez, mert itt is csak a káté szövegének a tudása volt a fontos. Néha a lelkész helyett az „egyzfí” olvasta fel a gyermekeknek ezeket a prédikációkat, és ugyancsak ő kérdezte ki tőlük. A tanítás célja az ortodoxia idejében a vallásvizsga volt, mikor is a gyermekek bizonyosságot tettek ismereteikről.¹³

---

¹² KÁLVIN János (1908), *Kisebber érekezesek I.-VI.*, Magyar Kálvin Fordítók, Pápa.

¹³ Vö. IMRE Lajos (1942), *Katekétika*. Budapest. 72.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt a tanítási eljárást, ami a modern felfogás szerint elmaradottnak és hibásnak tekintendő, két ponton olyan körülmények indokolták, amelyek a reformáció korszakának szükségéből adódtak. Az egyik az a meggyőződés volt, hogy a tiszta, Isten Igéjéhez mért és annak alapján álló hit tulajdonképpen nem függ emberi magyarázattól és értelmezéstől. A tanítás anyagát a gyermeknek el kell sajátítania, meg kell tanulnia, hogy majd később, amikor már a tanultak felett gondolkodni tud, megismerhesse annak igaz értelmét is, amennyiben ez lehetséges. A másik érv az volt, hogy felvértezzék a gyermekeket a téves és hitvallással ellenkező felfogásokkal szemben, hogy, amikor szükséges, védekezhessenek. Imre Lajos ezzel kapcsolatban így ír: „az orthodoxia tévedése az volt, hogy az egyházi tant Isten Igéjével cserélte össze és azonosította, s így annak isteni tekintélyt követelt, nem az Igét, hanem az anyagot tartotta abszolútnak, s ezért hiányzott a tanításból az Ige kegyelmi üzenetének hirdetésére való törekvés.”¹⁴

A reformáció kora és a gyermekkel való törődés

A reformáció korában a gyermekkel való fokozottabb törődés valójában vallásos indítatású volt. Volt azonban ennek a megállapításnak olyan vetülete is, amely további tanulással szolgál témánk szempontjából. A szabad vallásgyakorlást, a vallásos elveket sokszor véres harcok árán sikerült megvédeniük a reformáció híveinek. Az őket körülvevő ellenséges viszonyulás, az üldözöttség állapota és tudata miatt is fontos volt számukra az új generációval való törődés. *Gyermekeikben látták vallásos nézeteik fennmaradásának zálogát.*¹⁵ Ez a jövőre orientáltság óriási motívuma a gyermekekbe fektetett energiáknak. A távlatokban való gondolkodás szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a protestáns közösségek az addigi gyakorlattal szemben más formáját mutatták a törődésnek. Az egyén iránti megnövekedett tisztelet, odafigyelés a polgári értékrend része volt. A gyermekkel kapcsolatos nézetek változása a protestantizmus európai terjedésével párhuzamosan a polgári rétegek között figyelhető meg először. Ennek jeleként értelmezhető például, hogy az angliai puritánok nem a szülők, rokonok keresztnévét adták a gyerekeiknek, hanem bibliai neveket. Ezzel fejezték ki azt, hogy a gyermek nem pusztán egy nemzetség folytatója, hanem – a puritánok szándékai szerint – egy kíváncsi, leendő vallásos világ egyénisége, akinek egyéni küldetése, sorsa van.¹⁶

---

¹⁴ Uo. 73.74.

¹⁵ SZABOLCS Éva (1995), *Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásáról*, Új Pedagógiai Közlemények, Budapest: ELTE BTK, 17.

¹⁶ Később, a 18. század során viszont már újfajta nevek jelennek meg a puritán telepések gyermekei körében. Egyre gyakrabban adnak nekik bibliai eredetű, vagy intő, figyelmeztető (hortative) jellegű neveket. Olyan „beszélő” fiúneveket találhatunk, mint Rosszat-Gyűlölő (Hate-evil), Áldás (Joy), Bűn-Gyilkosa (Kill-sin), Tudatra-Ébredő (Experience), Istenfélő (Fear), Jót-Remélő (Hopwell). A lányok névadásában is kifejeződik a szülők szándéka, hogy gyermeküknek egész életre szóló erkölcsi útmutatást nyújtsanak. Ez az igény

Az 1600–1700-as években rendre jelentek meg a szülők számára készült, nevelési tanácsadást tartalmazó könyvecskék. Ezek mind hangsúlyozták, hogy a nevelés már az iskolás kor előtt elkezdődik – a korai jellemformálás vallásos szerepének megfelelően. Hangsúlyozottan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a büntetésnek – a verésnek – nem az a célja, hogy szabad folyást engedjen a szülők haragjának, hanem az, hogy változtasson a gyermek nemkívánatos viselkedésén. Sokszor javasolták, hogy a szülők csak dorgálással éljenek, hátha ez is elegendő a megbánáshoz.¹⁷

A szülők célja az volt, hogy elősegítsék gyermekeik személyes, vallási – ami egyet jelentett az erkölcsivel – elkötelezettségének kialakítását. Az engedelmesség, amit a gyerektől követeltek, a vallásos elveknek, értékeknek, erkölcsnek szólt, és nem a szülői önkény előtti meghajolást akarták kikényszeríteni.

Mindenesetre nem tűnik túl merésznek az a következtetés, amelyet több kutató is megfogalmazott: ha különböző okokra visszavezetve is, de a 16–17. századtól beszélhetünk a gyermekkel való fokozottabb törődésről (természetesen a mi fogalmaink szerint), gyermeki mivoltuk jellegzetességeinek egyre árnyaltabb felismeréséről. Az is nagyjából elfogadott megállapítása a szakirodalomnak, hogy a gyermek felé fordulás, a gyermeki jellemzők felismerésére tett erőfeszítések, a gyermeki személyiség fokozódó tisztelete – paradox módon – együtt járt a gyermek fokozottabb ellenőrzésével, életkereteinek kontrolláltabb megszervezésével.

A reformáció korabeli iskolák és a gyermek igényeire való odafigyelés

A reformáció elterjedésével párhuzamosan a kollégiumok számának növekedésével ennek az iskolatípusnak a belső világa megváltozott. A középkori iskola nem a gyermeki jellemzőkre tette a hangsúlyt, kötöttségei a felnőttekre is éppúgy érvényesek voltak (pl. a kolostorok). A reformáció korától az iskolák olyan szabályokat, iskolai kereteket teremtettek, amelyek a gyermekkor megkülönböztető jegyeire tették a hangsúlyt. A gyermekre való odafigyelés olyan elemeivel találkozunk tehát a 16–17. századtól, amelyek az intézményes nevelés keretein belül jelzik a felnőttek attitűdváltozásait, a megváltozott gyermekképet. Az iskolai fegyelmezés alakulása is jelzi ezt: lassan-lassan háttérbe szorul (de nem tűnik el) a verés, mert már nem tartották alkalmasnak a gyermeki tökéletlenség javítására. Az iskolai életnek házirenddel való szabályozása tehát a gyermekre való fokozottabb odafigyeléssel függött össze: igyekeztek életét mind jobban felügyelet alá vonni, és ez által tudatosabban felkészíteni a felnőtt életre. Az azonos korúak osztályba tömörítése például

---

jól tükröződik a következő korabeli női nevekben is: Jóllelkű (Mindwell), Reménykedő (Hope), Istennek-Hála (Thankful), Megfontolt (Prudence), Isteni Kegye (Grace). (Lásd: Main, G. i.m.)

¹⁷ SZABOLCS Éva (1991), *A család és gyermekkortörténeti kutatások újabb fejleményei*. Magyar Pedagógia, 3. szám. 253- 260.

ennek tulajdonítható, mert az életkor szerinti elkülönülés a felnőtt–gyermek megkülönböztetés fontos állomásává vált.¹⁸

Kitekintés – célok és feladatok akkor és most

Túl nagy igényű próbálkozás lenne a tanulmány keretei közt meghatározni azt, hogy mi, most élő reformátusok, hogy tekintünk a gyermekre, a gyermek–felnőtt viszonyra, vagy, hogy milyen módszerekkel, eszközökkel látjuk eredményesen megvalósíthatónak a vallásos nevelést, ugyanakkor a teljesség igénye nélkül felállíthatunk néhány párhuzamot az egykor és most között. A vallásos nevelés megvalósításával kapcsolatos problémáink ugyan más tőről fakadnak, mint nagy elődeink korában, de bizonyos értelemben hasonló feladataink és céljaink vannak nekünk református nevelőknek ma is.

A vallásos nevelés a családban kezdődik

Lutherhez és Kálvinhoz hasonlóan ma is úgy gondoljuk, hogy a gyermek vallási szocializációjának elsődleges és legfontosabb színtere a család. Azok a gyerekek, akik keresztyén református családba születnek, a szülők hite és döntése alapján kicsi korban részesülnek a keresztségben, s ezzel a keresztyén egyház tagjaivá lesznek. A szülők feladata, hogy fáradságot nem kímélve, elkezdjék minél hamarabb a gyermek evangéliumi nevelését.

Napjainkban talán még hatványozottabban kell a családi vallásos nevelés fontosságát támogatni mint korábban, hiszen egyre több szülő szeretné az iskolára bízni a vallásos nevelés folyamatát, úgy gondolják, hogy az iskola dolga a gyermekek hitbeli nevelése. Szerintük elég, ha a gyermek az iskolai hitoktatásban részt vesz, megtanulja a bibliai történeteket, tanul valamennyi hit- és erkölcsant, s ezzel a tudással felvértezve élő hitű keresztyén emberré növekedik. Viszont a másra bízott katekézis keveset ér, ezért együtt a család, az iskola és a gyülekezet közös feladata az evangéliumi nevelés, és ezen belül kiemelten fontos a család szerepe.

A szülői, nevelői tekintély jelentősége a vallásos nevelésben

A jelenkor nevelési gyakorlatában egyre gyakrabban találkozunk olyan megközelítésekkel, melyek a tekintély és a fegyelmezés kérdéseiben vitatható álláspontot közvetítenek. A humanisztikus pszichológia, pedagógia képviselői, például Thomas Gordon,¹⁹ a „felsőbb-ség nélküli” kormányzást tartják elfogadhatónak, vagyis a mindennemű tekintély teljes

---

¹⁸ SZABOLCS Éva (1995), i.m. 18.

¹⁹ Vö. GORDON, Thomas (1991), *T.E.T. – A tanári hatékonyság fejlesztése*, Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

tagadásával egyidőben vallják, hogy a gyermekek tökéletesen együtt tudnak működni szüleikkel, tanáraikkal akár azoknak az irányelveknek és szabályoknak a megfogalmazásában is, amelyekkel majd viselkedésüket megszabják. Természetesen tudjuk azt, hogy a mai kor gyermekei már nem a vakon engedelmeskedő kor gyermekei. Más a család, ahol felnőnek, más világ veszi őket körül, más hatásokkal. Ők maguk is mások, sokfélék, különféle értékrenddel, motiváltsággal, szociokulturális környezettel. Ők már nem kényszeríthetők, ők partnerré tehetők. Luthernek a nevelői autoritásról szóló kijelentéseit úgy tekintjük, mint ami fölött eljárt az idő (pl. „Nincs nagyobb, nemesebb eredetű hatalom a földön, mint a szülők hatalma gyermekeik fölött”), mégsem mondhatjuk azt, hogy a vallásos nevelésben mellőzni kellene a szülői vagy tanári tekintély megnyilvánulását. Gordon szerint senki sem jogosult arra, hogy szabályokat, irányelveket állítson fel mások számára, ezzel ellentétben úgy gondoljuk, hogy léteznek olyan nevelési helyzetek, melyek igénylik a nevelő tekintélyén alapuló határozott irányítást. Számunkra, református nevelők számára a tekintély elismerése és elfogadása bibliai megalapozottságú: 1Tim 3,4–5; Kol 3,20. A legfőbb tekintély maga Isten, aki olyan korlátokat állított fel számunkra a tízparancsban, melyek elvetése, be nem tartása veszélybe sorolná az emberi életet, lehetetlenné tenné az emberi együttélést. A tekintély képviselője által felállított korlátok azért vannak, hogy védjenek, mindenki javát szolgálják. Ezt az elvet vesszük figyelembe a vallásos nevelés során is.

A testi fenyítés, verés, mint a vallásos nevelés eszköze

A reformáció korában, mint láttuk, a verés a vallásos nevelés része volt, a gyermek nemkívánatos viselkedésének a kioltására bevett módszerként alkalmazták. A Biblia szó szerint értelmezése sajnos még napjainkban is a keresztyén társadalom egy részének (remélhetőleg egyre kisebb részének) azt jelenti, hogy a Biblia felruhazza a szülőket, a gyermekek fegyelmezéséhez, ezen belül is a testi fenyítéshez való joggal. Általában a következő verseket idézik a Példabeszédek könyvéből: „A gyermek elméjéhez köttetett a bolondság, de a fenyítés veszélye messze elúzi tőle azt.” (Péld 22,15) „A fiúgyermektől ne sajnáld a feddést, nem hal bele, hogyha bottal vered!” (Péld. 23,13)

A testi fenyítésre vonatkozóan a bibliai alapelvek alkalmazása a nevelésben, napjainkban nem azonos a Biblia korabeli nevelési módszereinek másolásával. Egyes családokban a testi fenyítés sajnos gyakran alkalmazott módszer, viszont az iskolában a gyermekek fizikai büntetése szigorúan tiltott. A fegyelmezésnek vagy akár a büntetésnek számos módja van, viszont a testi fenyítés kérdését úgy kell tekintenünk, mint ami fölött eljárt az idő, s helyébe sokkal hatékonyabb és emberségesebb módszereknek kell kerülniük.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a testi fenyítés szószólói elfelejtik, hogy a Bibliában emlegetett pásztorbotot szinte kizárólag a juhok terelésére, nem pedig bántalmazásra használták. A pásztorok irányították a nyájat, elsősorban a pásztorokat, s a bottal csupán gyöngéden bökdösték őket, hogy el ne tévedjenek. Ha a bot elsősorban a verés eszköze volna, gondban lennénk a 23. zsoltárral „Vessződ és botod megvigasztal engem”.

Le kell fordítanunk a Bibliát

Luther a Szentírás anyanyelvre való fordításának a jelentőségét hangsúlyozta, napjainkban is kulcsfontosságú a lefordítás kérdése, csak más értelemben: megtalálni azt a *nyelvet*, amellyel a Biblia ma is meg tudja szólítani a hallgatóságát. Vallástanárként, lelkészként, szülőként az a feladatunk, hogy bibliahűen – az *eredeti szöveghez* ragaszkodva – adjam át a Szentírás szavait, ugyanakkor *lefordítva* azt, hogy a gyermekeknek, hozzájuk szóljon. A bibliával való foglalkozásunk során azt kell szem előtt tartanunk, hogy ez az ősrégi könyv elevenen és érthetően meg tudja szólítani a mai hallgatóságát is.

A Biblia lefordítása számunkra ma azt is jelenti, hogy úgy kell *szelektálnunk a tananyagot*, hogy az *illeszkedjen az életkori sajátosságokhoz*, mert ha nem, az üzenet nem jut el a tanulóhoz, csökken a vallásoktatás iránti motiváció.

Kutatások alapján, a késői gyermekkorban erősödik a külvilág iránti érdeklődés, ugyanakkor a hittanórai tananyag hirtelen túl nehézé válik ahhoz képest, hogy a tanulóknak még nincs meg az elvont fogalmak elsajátításának képessége.

Másrészt néha a *munkamódszerek* sem eléggé aktivizálók és motiválók az adott korosztály számára. A vallásoktatást sokkal jobban össze kellene kapcsolni a tanulók saját kérdéseivel. A tananyag és a tanulók tapasztalati világa közötti kapcsolópontok fellelése fontos szempont akkor, amikor a gyermekek, ifjak számára le akarjuk fordítani a Bibliát.

Összegzés

A tanulmányban a reformátorok vallásos nevelésről szóló nyilatkozatait kutatva kerestük a választ arra a kérdésre, hogy milyen volt a reformáció korának vallásos nevelése, oktatása, illetve, hogy változott-e és ha igen, milyen irányba és minek hatására a gyermekekről kialakított felfogás. Világosan látjuk, hogy mennyire különbözött a reformátorok felfogása a római egyház felfogásától és gyakorlatától. Míg az előbbi hol világiasságba ment át, hol meg egyoldalú skolaszticizmusba zárkózott el, addig a reformáció a vallásos nevelést az egész nevelés olyan alapjának tekintette, amely az Isten akarata szerinti életre kell, hogy a gyermeket felkészítse, és át kell hassa az egész nevelést és tanítást, az egész életet az evangélium erejével.

Vizsgálódásunk során megerősítést nyert az a tény, hogy a gyermekek és ifjak ott-honi vallásos nevelésére a reformáció idejében nagy gondot fordítottak, illetve, hogy a szülőket kötelezték arra is, hogy gyermekeiket ne csak nevelésben, hanem tanításban is részesítsék. Hasonló utasításokat tartalmaznak a magyar kánonok is a lelkipásztoroknak, vagyis, hogy a családokban a gyermekek nevelésére gondot fordítsanak. A reformáció egyházai mindenütt a komoly keresztyén nevelés hangsúlyozásával, a családnak, mint kultuszközösségnek a gyermekek iránti felelőssége kiemelésével igyekeztek a vallásos nevelés ügyét előmozdítani.

A gyermekkép alakulására vonatkozóan megállapítottuk, hogy a protestáns közösségek az addigi gyakorlattal szemben más formáját mutatták a törődésnek: az egyén iránti tisztelet, a gyermekre való odafigyelés fokozódott, ugyanakkor a reformáció korában a gyermekkel való fokozottabb törődés valójában vallásos indíttatású volt.

A tanulmány záró részében felállítottunk néhány párhuzamot az egykor és most között. Rámutattunk a családban történő vallásos nevelés jelentőségére, mely sokszor napjainkban hiányként jelentkezik. Hangsúlyoztuk a tekintély szerepét adott nevelési szituációkban, illetve a Szentírás „lefordításának” szükségességét, mely napjainkban ugyan mást jelent, mint a reformátorok idejében, de hasonló feladataink és céljaink vannak nekünk református nevelőknek ma is.

Felhasznált bibliográfia

- HOFFMANN, Franz (1986), *Padagogik und Reformation von Luther bis Paraselsus*, Berlin: Volks and Wissen Verlag.
- GORDON, Thomas (1991), *T.E.T. – A tanári hatékonyság fejlesztése*, Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- IMRE Lajos (1942), *Katekétika*. Budapest.
- KÁLVIN János (1909), *A keresztyén vallás rendszere*, Magyar Kálvin fordítók, Pápa.
- KRON, Friedrich, W. (1997), *Pedagógia*, Osiris, Pudapest.
- LUKÁCS Olga (2014), *A kálvinizmus és az erdélyi magyar iskolák fejlődése*. In: Jean Calvin 500. Gheorghe Gorun, Herman János (szerk), Partium Kiadó, Oradea.
- MAIN, Gloria, L. (2000), *Naming children in early New England*.
URL: <http://lonestar.texas.net/~mseifert/puritan14.html> (2000. 30 of March)
- MALLET, Carl-Heinz (1990), *Untertan Kind. Nachforschungen über Erziehung*. Berlin: Ullstein Sachbuch, Frankfurt am Main.
- MÉSZÁROS István-NÉMETH András-PUKÁNSZKY Béla (2001), *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest: Osiris.
- PUKÁNSZKY Béla (2001), *A gyermekkor története*, Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- SOMERVILLE, c. John (1982), *The Rise and Fall of Childhood*. Sage Publications, Beverly Hills, London, New Delhi.
- SZABOLCS Éva (1991), *A család és gyermekkortörténeti kutatások újabb fejleményei*. Magyar Pedagógia, 3. szám. 253- 260.
- SZABOLCS Éva (1995), *Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásáról*, Új Pedagógiai Közlemények, Budapest: ELTE BTK.

*Püsök Sarolta*¹

Hagyományörzés és újítás összjátéka az erdélyi református egyházban az 1989-es változásokat követően

Interplay of Tradition and Innovation in the Transylvanian Reformed Church after 1989.

We often encounter the conflict of innovation and tradition, but the churches cannot give up their own traditions, because it would contradict their self-definition. Paradoxically the reformed tradition is the innovation and constant renewal, but not in the sense of being trendy and being identic to the spirit of the age. Reformation means reforming the deviant ideas and way of life, it means going back to the center, to the Word (of God).

After the changes in '89, major social changes occurred in Transylvania, the reformed community was also hit by the will of altering.

It is important to see clearly the difference between the rightful and delusory expectation.

The study seeks an answer to the question, how is it possible to transmit and renew our values in the reformed way (under the principle of *Sola Scriptura*). The present writing discusses only the following approaches of the question: liturgic reforms, sacred space, the relationship of form and content, sacral language, social engagement of the church and pastors etc.

Keywords: Transylvanian Reformed Church after 1989, Tradition and Innovation, Reformation, Reforms, Gospel-centeredness

A 89-es fordulatot követően a volt szocialista országokban óriási társadalmi változások zajlottak, szociológusok, antropológusok és politológusok hada próbálkozik a mérlegkészítéssel, de nincs egyszerű dolguk. Romániára vonatkozóan a „végletes” jelző az egyik legtalálóbbr. Az utca egyik oldalán segítségért kiált a nyomor, a mélyszegénység, a másik oldalon hivalkodik, hollywoodi sztárparádét tart az újjgazdagok szűk rétege. Sok a tehetséges, jól felkészült fiatal, az elnyomás alatt csendesesen előkészült szürke eminenciás is, de

---

¹ Egyetemi adjunktus, BBTE, Református Tanárképző Kar, pusoksarolta@gmail.com

mindenhol ott kísértenek a régi rendszer emberei, akik sikeresen átmentették az irhájukat, és változatlanul a régi mentalitás mentén haladnak, a korrupció, az elnyomás és bántalmazás lételemük maradt, és fiaiknak, leányaiknak is megpróbálják tovább örökíteni. Emberek sokasága dolgozik látástól vakulásig, küszködik több munkahelyen, vagy emészti testi-lelki egészségét hányódó vendégmunkásként, de mindenhol jelen vannak az üzérkedők, nyereszkeskedő semmittevők is, vagy egyszerűen azok, akik tehetetlen közönnyel tengődnek egyik napról a másikig, mert a szegénységekultúra olyan fokára süllyedtek, hogy meg sem próbálnak kilábalni belőle. Tarka egyvelegével találkozunk a bővlinak és a világszínvonalú csúcstechnológiának, egyes vonatkozásokban évszázadokkal korábbi állapotok konzerválódtak, más tekintetben szembevető a korszerűség. Nehéz eldönteni azt is valamiről, hogy maradi, provinciális, amit sürgősen meg kellene változtatni, vagy éppen ellenkezőleg, olyan értékes, a múltból fennmaradt kincs, amit mindenképp át kellene menteni a jövő nemzedékek számára, mert lelki, szellemi és/vagy anyagi erőforrása lehet a jövődönnek.

A teológusnak kora társadalma fényeit és árnyait egyaránt látnia kell, ha tisztánlátással szeretné szemlélni saját egyháza jelenét és jövőjét, különösen akkor, ha ez a közösség ún. „népegyház”. Az erdélyi református közösséget sem lehet elvonatkoztatni az összromániai valóságtól. Az országra jellemző sokszínűség meghatározza a presbitériumokban és a templomokban ülőket, de még inkább az egyházközségek peremtelepeseit, és azokat a konzumkeresztyéneket, akiket csak az egyházi szolgáltatások érdekelnek.

A 89-es változásokat követően az erdélyi református közösséget is elkapta a változtatási láz, az új lehetőségek eufórikus hangulatában mindenki tenni akart valamit. Romániában is számos áldozata volt a kommunizmusnak a klérus köréből, de az utolsó évtizedekben valamivel enyhébb volt az elnyomás, pl. a szovjet tagállamokhoz viszonyítva nem zárták be a templomokat. A protestáns közösségeknek azonban óriási érvágást jelentett, hogy az egyházi életet „bezárták” a templomba, azaz elvették a felekezeti iskoláinkat, megszüntették az iskolai vallásoktatást, a templomokon, parókiákon kívül minden ingatlant államosítottak, és az ún. belmissziós tevékenységek szárnyaszegetté váltak azáltal, hogy minden szövetséget beszüntettek.

A 90-es évek elején az eltiltott hagyományok újrafelfedezésén és -élesztésén fáradozott mindenki. A teológus ifjúság lelkes csapata óriási erőbevetéssel indította újra az IKÉ-t, március 10-én megtartották az első országos találkozót,² Kolozsvárt a Protestáns Teológiai Intézetben minden csütörtök este volt ifjúsági összejövetel. Felemelő, de ugyanakkor félelmetes is volt a látvány, ahogyan hétről hétre zsúfolásig megtelt a terem, hogy meghallgassanak egy előadást. Felemelő volt az ismétелhetetlen spirituális élmény a diktatúra éveinek lelki éhségét követően. Félelmetes is, mert hajszálon múlt a siker, akkor és ott mindenki éhes volt az újra, az információra, része akart lenni a

---

² PÜSÖK Sarolta: Az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesületről. *Confessio*. Református Zsinati Iroda, Budapest. 1990/4, 91.

változásoknak mindenáron, de ugyanezekkel a szervezési módszerekkel tartósan nem lehetett eredményes maradni. Szinte minden belmissziós szervezet és intézmény újjá szervezői beleestek abba a kelepcébe, hogy a hagyományokat változtatlanul akarták feleleveníteni, ott akarták folytatni, ahol a diktatúra erőszakossága miatt abbamaradt. Idővel azonban egyértelműen csökkent az elvégzett munka határfoka, apadt a lelkesedés, a templomlátogatás, a rendezvények vonzereje. Az érdeklődés csökkenésében számos tényező közrejátszik, az időközben kialakult információdömping, az emberek túlszűfolt életmódja stb., de tagadhatatlan, hogy a hagyományok merev alkalmazása is károsan hat. Kiutat jelenthet a válságból, ha sikerül megeleveníteni a hagyományt, amit több-kevesebb sikerrel alkalmaznak is az utóbbi években a belmissziós szövetségek. Az ifjúsági szervezetekben hamarabb, de fokozatosan, a nőszövetségi és presbiteri rendezvényeken is bevezették fokozatosan a frontális előadások és fórumbeszélgetések mellett a kiscsoportos beszélgetéseket, a didaktikai játékokat. A kortárs szakirodalomban is megjelent az ilyen irányú biztatás: „A régi, » jól bevált « módszerekkel nehéz szakítani, de bizonyára nem lehetetlen és megéri a fáradságot. Szakítsunk a régi, elavult módszerekkel és keressünk ötletes módszereket! Nézzünk szét az élet más területein is, hiszen Jézus is ezt tette, ő is az újat kedvelő, ötletes tanító volt.”³ – olvasható alig egy évtizeddel a rendszerváltást követően. Az iskolákban is hamarosan bebizonyosodott, hogy a háború előtti tantervek és tankönyvek használhatatlanok, így az utóbbi huszonöt esztendőben többször is átdolgozták a vallástanterveket. Alapképzések, továbbképzések egész sora hivatott arra, hogy hozzáértő szakemberek irányítsák a munkát, mert számos trükk és fortély, hasznos módszertani fogás megtanulható, persze a lelki értékek közvetítésében a siker igazi titka nem csak ezekben a formai kérdésekben, hanem elsősorban az Istenhez és az emberhez való viszonyulásban rejlik.

Egyértelmű, hogy állandóan késznek kell lenni a változtatásokra, de kérdés, hogy miféle értelemben. A lengyel származású filozófus, Leszek Kolakowski⁴, aki mind a fennálló hatalmat, mind az egyházat élesen bírálta, már a hatvanas években rámutat arra, hogy az egyház hiába akar állandóan megfelelni saját korának, hiába „fut versenyt az idővel”, legfeljebb az ördögöt szórakoztatja képtelen vállalkozásával.

A nagy átalakulások korában nem meglepő, hogy az egyház is a vélt és valós igények pergőtüzébe kerül. Alakul a templomhoz, a szakrális térhez való viszonyulás is. Kalotaszegen⁵ a külföldi látogatóknak mindig el kell magyarázni, hogy a sok piros vagy kék írásos terítő, vagy színesre festett kazettás mennyezet nem valamiféle szentképeket pótló, református szakrális művészet, hanem az egykori profán művészetből átörökölt díszítőelemek, csak-hogy idővel a lakásokból kikoptak, a templomban pedig megmaradtak. Elgondolkodtató,

³ GORBAI (sz. Balázs) Gabriella: Kreativitás a katekézisben – Játék. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, Kolozsvár. 2001/2. 143.

⁴ KOLAKOWSKI, Leszek: *Stenogramm einer metaphysischen Pressenkonferenz, die der Dämon am 20.12.1963 in Warschau abgehalten hat*, 60-78. In: *Gespräche mit dem Teufel – Acht Diskurse über das Böse*, Serie Piper, München-Zürich, 1986, 63.

⁵ Gazdagon díszített kézimunkáiról híres néprajzi tájegység Erdélyben, Románia északkeleti részében.

hogy ami egykor azt hivatott szolgálni, hogy az ember a templomban is otthon érezze magát, azaz a lakásához hasonló környezetben, mára épp az ellenkező hatást keltheti, furcsának, szokatlannak tűnhet. Nehéz eligazodni abban is, hogy az embereknek újabban mi jár a fejükben, amikor a templomot választják, vagy épp elkerülnék bizonyos események kapcsán. Erdélyben is hatnak a romantikus filmjelenetek, s időnként az ifjú pár azt szeretné, ha a lelkész kimenne a templomból, és az esküvői istentiszteletet a természet lágy ölén tartanák (tavon, rózsáligetben stb.). A kérést lehet missziós lehetőségnek tekinteni, és akkor menni kellene, vagy lehet a templom elértéktelenedésének minősíteni, és akkor sírni volna jobb. „Mecset keresztyén templom ellenében”⁶ vita egyelőre távoli a kevésbé fejlett, így a migránsok által nem célországának tekintett Erdélyben, ellenben templommal kapcsolatos megbotránkoztató, kemény közvitát kiváltó események Európának ebben a szegletében is történnek, pl. a kolozsvári Farkas utcai templomban rendezett divatbemutató.⁷ A megintésben részesített presbitérium arra hivatkozott, hogy a templom felújításához nyert uniós pályázathoz megígérték, hogy számos kulturális esemény számára nyitnak kapukat, kérdés, hogy meddig lehet védtelenül kitérülközni? Súlyosabb a helyzet, amikor a nyomás, a kérés belülről érkezik, a saját egyháztagok elvárásaiként. Régi hagyománynak számított, hogy a kereszteleseket népes gyülekezet körében tartották, lehetőleg a vasárnap délelőtti istentiszteleten, hogy a liturgiában is megjelenő kérdés értelmében az egész közösség örvendjen az újszülöttnak, és felelősséget vállaljon lelki fejlődéséért. Újabban egyre gyakrabban kéri a családok, hogy szombat délután, csak a szűk családi kör jelenlétében történjék a keresztelezés, hogy a tisztelt vendégek vasárnap kipihenhessék a keresztelezői multság fáradalmait. Hagyományosan a konfirmációi istentiszteletek egyik fénypontja volt, amikor az úrvacsoraosztáson először résztvevő ifjakkal együtt a gyülekezet többi tagja is részt vett, így valósult meg az igazi communio, azaz közösség Istennel és egymással. Újabban egyre több egyházközösségben hallgatnak a rohanó ember hóbortjára, és csak az ifjak úrvacsoráznak, így hamarabb befejezik, nem „hűl ki az ünnepi leves”, csakhogy közösségi élmény helyett ilyenként inkább valami színházi előadássá alakul a konfirmációi istentisztelet. A konfirmáció időpontjával kapcsolatosan pedig egészen nevetséges érvek hangzanak el, amikor a hagyományos áldozócsütörtöki vagy pünkösd előtti vasárnapon megtartott ünnepség helyett azt kéri, hogy nyáron legyen, mert akkor már nem kell iskolába járni a gyerekeknek, vagy akkor már terem a zöldségeskert, jut bőven a vendéglátásra.

⁶ Lásd pl. a hamburgi építésszel, Joachim Reiniggal készített riportot a *Die Tageszeitung*-ban, aki a kihasználatlan keresztyén templomok helyére mecseteket építtetne vagy építtetne, vagy építene: *Zeichen gelungener Integration „Moscheen müssen sichtbar sein“* –<http://www.taz.de/!5313826/>, 2016.08.26.

⁷ 2015. november 13-án a legrégebbi kolozsvári magyar református templomban divatbemutatót tartott a ZAIN-Design Expressions cég. A kedélyeket méginkább felborzolta a tervezőnek az a nyilatkozata, hogy „rég é erotikus álma” valósult meg azáltal, hogy egy görög katedrálisban mutatták be ruhakölteményeit. Lásd bővebben az alábbi, és a kapcsolódó cikkeket: <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/56024-rendezzunk-e-divatbemutatot-a-templomban>, 2016. 08. 26.

A fentiek mindössze pillanatképet nyújtanak az egyre bonyolultabb átalakulási folyamatokról, ahol nehéz megtalálni a helyes mértéket, a hagyományok formáihoz ragaszkodó, de belül kiüresedett konzervativizmus és a liberalizmus felé hajló nyitottság között. A modernizálásról a református egyház le sem mondhat, hiszen alapmeghatározása szerint törekednie kell az állandó megújulásra. Paradox módon a református hagyomány nem más, mint maga az újítás. Mindazt, ami időközben deformálódik, rossz irányba hajol, vagy értelmetlenné merevedik időről időre vissza kell helyezni eredeti helyére. A református önanonosság szakavatott kortárs kutatója, E. Busch könyvében rámutat arra, hogy a református nivoltot summázó, az állandó megújulás szükségéről szóló híres mondatnak legtöbbször csak az első felét szokták idézni: *Ecclesia Reformata Semper Reformari Debet*, holott kulcsfontosságú a zárshó *Secundum Verbum Dei...* (azaz: a „a református egyházat szüntelenül reformálni kell **Isten ígéje szerint**”). Nagyszerű könyvében hozzáfűzi: „Csak akkor vagyunk elődeink lelki gyermekei, csak akkor járunk az ő nyomdokaikban, csak akkor megyünk az úton velük kézen fogva, ha az egyház bennünk is Isten ígéje szerint újul meg: ha nem a megváltozott kor körülményeihez, hanem mindenekelőtt Isten élő ígéjéhez igazodunk”⁸

Az ígéközpontúság elsősorban azt jelenti tehát, hogy nem szabad válogatás nélkül minden elvárásnak engedelmeskedni csupán azért, hogy korszerűek, divatosak legyünk. Ugyanakkor valami olyasmit is jelent, hogy nem elégségesek a felületi változtatások, mert az igazi megújulásnak belülről kell történnie. A svájci származású teológus, Klaus Douglass az egyház új reformációjáról szóló ötletgazdag, de talán túlságosan is vibráló gondolatai között olvashatjuk a fenti állítást nagyszerűen szemléltető mondatokat: „Reformációra van szükség nem pusztá reformokra... Az egyház megújulását nem lehet külsőségeink pusztá megváltoztatásával elérni. Ez olyan lenne, mintha az ember úgy akarná megváltoztatni az egyéniséjét, hogy vesz egy új ruhát magának.”⁹ A szó szoros értelmében is történtek hasonló próbálkozások a rendszerváltást követően. Többen azt vélték, hogy ha a lelkipásztor rövidnadrágban és pólóban tart ifjúsági bibliaórát, akkor özőnleni fognak a fiatalok, hiszen ugyanazt az öltözéket viseli. Persze a másik véglet, amikor nyári táborban is zakót és nyakkendőt visel a lelkész. Érdemes odafigyelni a gazdasági világra, ahol komoly lélektani folyamatokat elemezgetnek az üzlet hatékonnyá tétele érdekében, s ilyenként közhelyszerű megállapítás, hogy az ügynökök sokkal hatékonyabban tudnak bármit is eladni, ha ún. üzleti viseletben tárgyalnak, egyszerűen azért, mert a ruhájuk is azt üzeni, hogy komoly, fontos ügyet képviselnek, s ezt tanítják is nekik.¹⁰ Lehet, hogy a túlzott lezserség épp ellenkező hatást vált ki, s taszítja a biztonságra, náluk erősebb, bölcsebb ember tanácsára vágyó ifjakat? Az elmúlt évtizedekben

⁸ BUSCH, Eberhard: *Egy felekezet arculata (Reformiert. Profil einer Konfession)*. Theologischer Verlag, Zürich, 2007.), Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 13.

⁹ DOUGLASS, Klaus: *Az új reformáció – 96 tétel az egyház jövőjéről (Die neue Reformation - 96 Thesen zur Zukunft der Kirche)*. Published 2001 by Kreuz-Verlag, Stuttgart). Kálvin Kiadó, Budapest, 2002. 64.

¹⁰ Lásd: GÖRÖG Ibolya: *Protokoll az életem*, (2., átdolgozott kiadás). Atheneum, Budapest, 2006. 62–78.

hivatalosan véghezvitt reformok is történtek, pl. a liturgiai és az énekreform. A Magyar Református Egyház Konventje már 1997-ben elhatározta egy közös magyar református liturgiai könyv és énekeskönyv kidolgozását, amely hamarosan meg is történt, Erdélyben kötelező módon be is vezették. A folyamat meglehetősen nehézkes volt, s nem annyira az újtól való természetszerű idegenkedés miatt, hanem sokkal inkább azért, mert egy felülről induló kezdeményezés, kötelező reform csakis akkor tud igazán hathatós lenni, ha találkozik a belső igénnyel és igennel. Az énekeskönyv gazdag új énekekben, a zeneértő emberek értékelik a ritmikus éneklést, az átlagembernek azonban nagyon sok időre volt szüksége ahhoz, hogy megértse, hogy a gyülekezeti éneklés nem néhány tradicionális dallam „elbőgéséből” áll, hanem arra hivatott, hogy a zene, az ember az énekhang segítségével is kifejezze gondolatait, beszéljen Istennel és egymással. A liturgiai reform pedig többek közt a lutheránus responzórikus rend mintájára a gyülekezeti tagok megmozgatására törekedett, de kiderült, hogy önmagában ez nem elég ahhoz, hogy az emberek jobban érezzék magukat az istentiszteleten.

Ugyanakkor elengedhetetlenül fontosak a reformtörekvések is, a kiüresedett formák helyére olyasmit kell keresni, ami megérinti a ma emberét, ami megfelelő önkifejezési módot biztosít számára. Ilyen értelemben Douglass alábbi megállapításaival is egyet kell értenünk: „Számos »lutheránus« végzetes tévedése, hogy az új évezred egyházát a tizenhatodik század módszereivel és eszközeivel akarja építeni” és „Protestánsnak lenni annyit jelent: azt tenni, amit a reformátorok tettek, nem pedig azt, hogy ugyanúgy csinálni a dolgokat, mint ők.”¹¹ Talán az egyszeri lelkipásztor is ráértett erre, amikor megelégtelte az úrasztalán éktelenkedő művirágokat, s megtalálta a varázsszót, amivel minden becsületes magyar reformátust meg lehet győzni: „Atyámfiak! szegény ez a csokor, hiszen már Kálvin megmondotta, hogy a templomba művirágot nem teszünk.” Az előbbi anekdota igazságtartalma az, hogy reformátoraink véleménye valóban mérvadó, kérdés, hogy képesek vagyunk-e megtalálni saját világunkban tetteik analógiáit. A nők lelkésszé szentelése, avagy a presbiternők kérdése biztosan nem foglalkoztatta a reformátorokat, de nem is kellett rettegniük a lelkészi pálya elnőiesedésétől. Az utóbbi félelemre gyakran hivatkoznak a teológiai érvekből kikopott kortárs egyházi tisztségviselők, akiknek döntenüik kell pl. a lányok számára kiírt felvételi helyekről vagy a végzett hallgatók kinevezéséről. A korábbi nemzedékek bizonyos értelemben merészebbek voltak, hiszen 1916-ban már beiratkozhatott a kolozsvári teológiára az első nő, és a *Református Család* 1933-as lapszámaiban teológusaink arról cikkeznek, hogy ideje volna a presbitériumokba nőtestvéreket is bevásztani. Meggyőződésem, hogy ha Kálvin vagy Luther „átlátogathatna” közénk, és rálátásuk lenne az utóbbi 500 esztendőben végbe ment társadalmi változásokra, minden további nélkül örömmel fogadnák a nőket mind szószéken, mind a döntéshozó testületek különféle szintjein, s erre nem műveltségük a garancia, hanem az a biblikus gondolkodás, amely képes a lényeg megőrzésére úgy, hogy közben mérlegelni tudja a kor szavát, és elfogadja mindazt, ami az evangélium ügyét szolgálja.

---

¹¹ DOUGLASS, 67–69.

Végezetül még egy gondolatsor, ami abból indul ki, hogy a lényeg az Igeközpontúság. Ismételten E. Busch mondatát idézem, aki megpróbálja meghatározni, hogy mit jelent az élő Ige: „...nem azt jelenti, hogy Isten az egyháznak mindig valami újdonságot mond. Az ige oly módon élő ige, hogy Isten ugyanazt mindig új módon, és mint valami különleges üzenetet mondja.”¹² A svájci lelkész ugyanennek a gondolatnak a mentén fel-szólító módban fogalmaz: „XI. Parancsolat: Ne légy unalmas!”¹³ Könyvtárnyi művet írtak arról a hermeneutikai alapkérdésről, miként értheti meg a bibliai üzenetet az igehirdető önmaga számára, és arról a homiletikai, s részben retorikai alapkérdésről, hogy miként teheti ezt mások felé is érthetővé. Mindezek bővebb kifejtése az olvasó/hallgatóság megnyugtatásaként elmarad, de néhány égető kérdést muszáj kiemelni. Ami az egyházi nyelvezetet illeti, néha tényleg az az érzése az embernek, hogy megállt az idő valamelyik előző évszázadnál. A kortárs igehirdetések között még mindig sok az olyan kánaáni nyelvet beszélő, amely csak annyira érthető a hallgatóságnak, mint az az újság cikk, amit egy alig ismert idegen nyelven olvas, így aztán gyakran ismétlődhet az egyszerű székely asszony esete, akit a templomból hazamenet arról faggat a férje, hogy miről beszél a pap, azt válaszolta, hogy a bűnről. A férj tovább kíváncsiskodott, hogy mit mondott róla, mire az asszony őszintén bevallotta, hogy „azt nem tudom, de erősen ellenezte”. Elsőrendű feladat tehát a megkopott szavak, kifejezések átfényezése, azaz érthetővé tétele. Természetesen a szinonimák használata sem elégséges, mert szakmailag helyes lehet egy tömör szöveg, de még mindig nem közérthető. Anyanyelvünk egyik jellemvonása a szavak szintjén gyakori képi megjelenítés, valójában ezt kellene gyakorolni, és a szövegrészeket is egyre szemléletesebben megfogalmazni, egyszerűen úgy, ahogyan Krisztus tette, aki a görögnek görög, a zsidónak zsidó tudott lenni, azaz mindenkinek a saját gondolkodásmódja, nyelvi világa szerint szólt. A szemléletesség kérdése kapcsán ismét szembesülünk a hagyomány és újítás kérdésével, a szószéken klasszikus egyszerűséggel beszélő is lehet szemléletes, és az igehirdetés közben vetítőképeket bemutató üzenetének a lényege is maradhat észrevétlen.

Idős lelkészek idézik a régi bölcs mondást, hogy „az a lelkész, aki hét közben láthatatlan, vasárnap érthetetlen”. A megállapítás kétségtelenül érvényes ma is, a nagy kérdés ismét az, hogy miként válhat láthatóvá a 21. század lelkésze. A hagyományos életmód a múlté, már az egyháztagek sem kapálgatnak hétköznaponként a kertjeikben, napközben üresek az utcák, mert mindenki dolgozni ment valahova, egyesek a legközelebbi városba, de sokan akár hetedhét országon túlra, hogyan lesz látható a lelkész, talán a Facebookon, különféle közösségi oldalakon, blogokon? Talán. Mindenképp meg kell találnia az egyház szolgálattevőinek annak útját-módját, hogy az egyháztagek életének részesei legyenek, osztozzanak örömeikben és bánatukban.

---

¹² BUSCH, 13.

¹³ DOUGLASS, 90.

A református hagyomány egyik értékes része a bibliaóra, de ez csak akkor marad értékes, fontos része a gyakorlatnak, ha minden nemzedék rátalál azokra a fontos kérdésekre, amelyek tényleg foglalkoztatják az embereket, s akár tabuk, akár közbeszéd témái, de létfontosságúak számukra.

Örökzöld téma a rendszerváltást követően, hogy politizáljon-e az egyház. Erdélyben különösen is kiéleződött a kérdés, miheyst egy református püspök nevéhez kötődött a forradalmi változások szikrája. Latens kérdés maradt az egyház politikai szerepvállalása mindaddig, ameddig az erdélyi magyarság körében egypártrendszer uralkodott, de miheyst két másik párt is alakult, újra kellett gondolni a kérdést. Végül egyházunk tételesen is kijelentette, hogy a lelkészeknek tilos aktívan részt venni bármely politikai pártban, de ez korántsem jelenti azt, hogy az egyház apolitikus magatartást tanúsítana. A protestáns egyházak „hagyományosan” érzékenyek mind a szociális, mind a politikai kérdések iránt, azaz a közkérdésekben segítenek az egyháztagoknak eligazodni, lelkiismeretük szerinti, ilyenként Igeszerű döntéseket hozni.

Az emberek életében való jelenlét, a melljük állás emberi akarat függvénye, így törekedni lehet rá. A vasárnapi érthetőség emberi oldaláért sok mindent meg kell még tenni, de mégiscsak Isten nagy kegyelme, ha ez a megbolydult nyáj, a változások zavaros éveit élő erdélyi református közösség az Ige értőjévé, és az Ige megtartójává válik ismét.

Felhasznált irodalom –Források

- BUSCH, Eberhard: *Egy felekezet arculata (Reformiert. Profil einer Konfession)*. Theologischer Verlag, Zürich, 2007.). Kálvin Kiadó, Budapest, 2008.
- DOUGLASS, Klaus: *Az új reformáció – 96 tétel az egyház jövőjéről (Die neue Reformation - 96 Thesen zur Zukunft der Kirche)*. Published 2001 by Kreuz-Verlag, Stuttgart). Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.
- GORBAI (sz. Balázs) Gabriella: *Kreativitás a katekézisben – Játék*. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, Kolozsvár, 2001/2. 142-153.,
- GÖRÖG Ibolya: *Protokoll az életem*, (2., átdolgozott kiadás). Atheneum, Budapest, 2006.. 62–78.
- KOLAKOWSKI, Leszek: *Stenogramm einer metaphysischen Pressenkonferenz, die der Dämon am 20.12.1963 in Warschau abgehalten hat*, 60-78. In: *Gespräche mit dem Teufel – Acht Diskurse über das Böse*, Serie Piper. München-Zürich, 1986.
- PÜSÖK Sarolta: *Az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesületről*. In: *Confessio*, Református Zsinati Iroda, Budapest, 1990/4, 90–92.
- Rendezzünk-e divatbemutatót a templomban?* In: MASZOL
<http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/56024-rendezzunk-e-divatbemutatot-a-templomban>, 2016. 08. 26.
- Zeichen gelungener Integration „Moscheen müssen sichtbar sein“* In: *Die Tageszeitung –*
<http://www.taz.de/!5313826/>, 2016. 08. 26.

Szetey Szabolcs:¹

Bartók György kézírata, mint Ravasz László forrása

Bartók György's Manuscript as Ravasz László's Source.

The most influential homiletical book of the later reformed bishop, Ravasz László (*The Theory of the Congregational Preaching Ministry – Homiletics*, Pápa, 1915) had and has been respected and adapted by many scholars and ministers for more than one century since its publication. In the theological research, all sources of Ravasz' book have not yet been clearly identified and clarified. A manuscript, mainly written in 1895/1896 by Bartók György (1845–1907), Ravasz's later father in law and deputy professor of theology in Nagyenyed, coincides with more parts of Ravasz László's book in several cases concerning the history of preaching in the Christian Church and in the Hungarian Reformed Church. The manuscript, described and analysed in this study, shows also the working method of the young professor Ravasz. The results of this paper contribute to the revaluation of the epochal work of Ravasz László and to the research of history of homiletics and preaching.

Keywords: Bartók György, Ravasz László, reformed homiletics, history of preaching, teaching of homiletics

Ravasz László *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* című művének népszerűsége töretlen az elmúlt több, mint száz évben,² hiszen ilyen jellegű átfogó, összefoglaló homiletikai munka 1915 óta nem jelent meg. Ennek egyik oka, hogy nagyon felgyorsult a tudományos élet, és az egyes művek időtállósága igencsak lecsökkent. Igaz ugyan, hogy a

---

¹ Főiskolai adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet. E-mail: szetey.szabolcs@kre.hu. A szerző a jelen tanulmánnyal köszönti Buzogány Dezső professzort, az egyháztörténeti forráskutatás és forrásmegőrzés nemzetközileg elismert, iskolateremtő személyiségét.

² „Ravasz Homiletikája már 1914-ben elkészült, várja a sajtó alá rendezést, ami végül is 1915-ben történik meg.” Irodalom. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 57. évf., 1914. 5. szám, 72-73.

gyakorlati teológia ma is küzd azzal az állandó teherrel, hogy hogyan tudna „aktuális” lenni, esetleg olyan műveket felmutatni, amelyek megelőzik korukat, és a jövőbe mutatnak. Ez minden esetben sikertelen kísérlet maradt. Ravasz László munkájával kapcsolatban szintén tényként állapítható meg, hogy ez az utolsó olyan mű a református homiletikai szakirodalomban, amely tartalmaz egyetemes és magyar homiletikatörténetet.

A történeti kutatás terhelő felelőssége a források helyes feltárása, megőrzése, közkinccsé tétele, valamint komplex, objektív, tudományos értelmezése. A közzétett adatok, megállapítások szintén történeti forrássá válnak, válhatnak úgy, hogy esetlegesen nincs is mögöttük valós tartalom vagy helytálló, komplex és kritikai elemzés. A magyar református homiletikában és a homiletikatörténeti köztudatban Ravasz László személye és műve ilyen megkérdőjelezhetetlen referenciává lett. Olyannyira így van ez, hogy a homiletikatörténeti kutatás számára a Ravasz utáni évtizedekben a fiatal professzor dolgozata egyedüli hivatkozási alappá vált. Ravasz László munkája azonban nem elsősorban homiletikatörténet, hanem homiletikatörténeti áttekintést is tartalmaz.

Ravasz László után a homiletikai tankönyvek és történeti jellegű tanulmányok kevés kivételtől eltekintve általában a Ravasz László-i kategóriák mentén tájékozódtak és tájékozódnak. Nemzedékről nemzedékre terjedtek, ill. olykor hibásan tradálódtak, és eként mentek be a köztudatba bizonyos felszínes, közhelyes megállapítások, és így keletkeztek tudományos félcmunkák vagy ún. patchwork monográfiák.

Ravasz László könyvének homiletikatörténeti részéről több, mint száz év távlatában megállapítható, hogy az a maga korában fontos kezdeménynek számított, amit további mélyfúrásnak, forráselemzésnek, komplex elemzésnek kellett volna követnie. A homiletikatörténeti rész éppen ezért javarészt torzó maradt, és felületesség jellemzi.³ Ravasz maga is érzi ezt, és nagyon őszintén a következőket írja az előszóban, amit a rá hivatkozónak szintén figyelembe kell venniük:

„A történeti részből csak néhány fejezet (kb. 8) nyugszik önálló és beható *forrástanulmányokon*, a többi az idegen monographia-irodalom eredményeinek összefoglalása. Talán nem is volt szükséges az ilyen áttekintő tájékoztatóhoz a *prédikációirodalom* forrásszerű áttanulmányozása; ha ilyen igényeket támasztottam volna önmagammal szemben, ez a rész egymagára is lefoglalt volna egy évtizedet [...]”⁴

Ravasz László ugyan javarészt feltünteti, hogy milyen műveket és szakirodalmakat használt fel a homiletikatörténeti rész megírásához, mégis sokszor nem egészen tisztázott az olvasó számára, hogy az egyes megállapítások mögött kinek, ill. kiknek a nézetei vagy

---

³ Az egész komplex kérdéskörhöz lásd részletesen: SZETÉY Szabolcs: *A homiletikatörténeti kutatások problémái*. In: TRAJTLER Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3*. KRE–L’Harmattan, Budapest, 2012. 151–167.

⁴ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Pápa, 1915. V–VI.

gondolatai állnak, állhatnak. Ezt a problémát érzékeli Schmidt Károly Jenő is, aki recenziót írt a könyvről, és sürgeti, hogy egy második kiadásban alaposan javítsa, egészítse ki a szerző a történeti elemzést.⁵ A hosszabb elemzésből álljon itt néhány gondolat:

„E mű már önmagában véve, megjelenésénél fogva gazdagítása, gyarapítása a magyar theologiai tudományos irodalomnak. Hiszen köztudomású dolog, hogy éppen a homiletika terén, kiváltképpen ág. hitv. evang. oldalon alig találkozunk magasabb színvonalú művel. S bár a szerző jóleső nyíltsággal s önismerettel az elő-szóban vallja, hogy jelen munkája »nem mindenütt nyugszik olyan önálló kutatásokon, aminőkön egy igazán magas színvonalon álló tankönyvnek nyugodnia kellene«, szóval, hogy még nem olyan érett, mint amilyennek kellene lenni: mégis örömmel konstatálhatjuk, hogy műve nagy haladást jelent. Mindenekelőtt dicséretére válik, hogy tárgyát oly kimerítő történeti alapon nyújtja, a szent beszéd fejlődését a homiletikai elvek kialakulásával egybefoglalva. Mi is állítjuk, hogy csak az ismeri a jelenkor igehirdetésének lényegét, célját s törvényét, aki tudja, hogy honnan ered. Csak azt sajnáljuk, hogy ezen történeti áttekintés sok helyütt nagyon hézagos s bírálatában nem mindig helyes. [...]»⁶

Ahogy jeleztem, Ravasz László felhasznált forrásai a hivatkozások ellenére nem teljesen világosak, ill. tisztázottak. E tanulmánnyal nem oldom meg a nyitott kérdéseket, csupán hozzá szeretnék járulni a Ravasz László mögött álló források felderítéséhez. A budapesti Ráday Könyvtár kéziratárában akadtam rá a K.1.885 jelzetű, *Homiletika* címmel ellátott kéziraatra. A Ravasz László kézírását is tartalmazó címlap-bejegyzés ekként olvasható:

„Bartók György Egyházi szónoklat. 1896.⁷

A reformáció előtti időszak.

Első korszak: Nagy Constantinig.

Második korszak: Nagy Károlyig.

Harmadik korszak: A reformációig.⁸

⁵ Megjegyzendő, hogy ezen kívül mindösszesen csak egyetlen recenzió jelent meg a könyvről, amelyet Makkai Sándor írt. Vö. MAKKAI Sándor: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* In: *Az Út. Folyóirat a lelkipásztori munka számára.* 2. évf., 1916. 9-10. szám. 289–292.

⁶ SCHMIDT Károly Jenő: *Dr. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete.* In: *Theologiai Szaklap és Könyvűjság.* 15. évf., 1917. 2-4. szám, 197–199.

⁷ Idegen kéz általi bejegyzés a belső címlapon. Ez a címadás félrevezető, ugyanis a kézirat nem egyházi szónoklatokat (prédikációkat) tartalmaz, hanem homiletikai és homiletikatörténeti, azaz egyházi szónoklattani stb. jegyzeteket. A továbbiakban a könnyebb azonosítás érdekében a szekundér ceruzás oldalszámozásra fogok hivatkozni.

⁸ Bartók György kézírása.

A kolozsvári theologiai fakultás megnyitása után a nagyenyedi Bethlen Kollegium theologiai főiskolája elnéptelenedett. Neves tanárai egymás után meghaltak. 1895/96 évben az ott maradt diákoknak az új szövetségi exegésist, bibl. theológiát, vallásfilozófiát és homiletikát Dr. Bartók György szászvárosi lelkész adta elő.

Ez a kézirat az igehirdetés történetének vázlata.

A Ráday-Könyvtárnak adja:

Bp [1]951 XII. 6.

Ravasz László⁹

A Ráday Könyvtár kéziratárában a K.1.885-ös jelzetszám (régi jelzetszám: K.2.250) alatt található kézirat valójában egy kolligátum, amely 319 szekundér módon számozott ceruzás oldalt tartalmaz. Az első 142 oldalon egyetemes és magyar homiletikatörténet olvasható. A 145. oldalon a következő kvázi címadást, fejezetjelölést találjuk: „Jellemrajzok a magyar ref. egyházi szónoklat köréből. Nagy Péter. Vadas József. Elekes Károly. Hegedűs Lajos. Bodola Sámuel. Heiszler. Révész Imre.”¹⁰ Ez a rész egészen a 201. oldalig tart. A feliratok Bartók György kézírásaként azonosíthatók, azonban a jellemzések más, idegen kéztől származnak. A 205–297. oldalakon egy homiletika jegyzet (tanulmányi anyag a lelkészi pályára készülők számára) olvasható Bartók György autográf kézírásával. A 299–306. oldalakon egy bekötött nyomtatott tanulmányfüzetet találunk (Szádeczky Béla: *Nagyari József táborig prédikációi 1681-1683*, Az Erdélyi Múzeum 1906. évi március 15-i számából). A 308–319. oldalak között pedig Kérdések a homiletikából címmel egy tételsorszerű leírást találunk. A kéziratból, ill. a tételek sorrendjéből az is kiderül, hogy ezt a részt nem az eredeti sorrendnek, elrendezésnek megfelelően kötötték bele a kolligátumba.

A kézirat első része, ahogyan fentebb már rámutattunk, egyetemes és magyar homiletikatörténetet tartalmaz, amelyet Bartók György (1845–1907), Ravasz László későbbi apósa, nagyenyedi helyettes teológiai tanár állított össze szintén eddig ismeretlen, ill. azonosítatlan szakirodalmakból. A kéziratban csak elvétve találunk esetleges utalást bizonyos forrásokra.

A kéziratot érdemes összevetnünk Ravasz könyvének igehirdetéstörténeti részével (17–239. old.). A magyar igehirdetés-történeti rész arányaiban rövidebb az egyetemesnél (178–239. old.). Szintén érdekes, rögzítendő tény, hogy Ravasz László 1915 előtt két teljes fejezetet már megjelentetett az igehirdetéstörténeti részből, mind a kettőt a Theologiai

⁹ Ravasz bejegyzése Bartók címbejegyzése alatt található. BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum*. Ráday Kézirtár, K.1.885, 1. A korszakhoz és a nagyenyedi lelkészképzés megszüntetéséhez lásd: LUKÁCS Olga: *Az Erdélyi Református Egyház és a teológiai oktatás története a 19. század második felében*. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2007. 189–193.; LUKÁCS Olga: *Bevezetés az erdélyi református iskolatörténetbe*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár. 2008. 171–173.

¹⁰ BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum*. Ráday Kézirtár, K.1.885. 145.

Szaklapban.¹¹ Ezek változtatás nélkül kerültek át a könyvbe. Ravasz a következőképpen építi fel igehirdetéstörténetét:

„I. rész. Az igehirdetés történetének főirányai. 4. §. A próféta-ság, Jézus és Pál igehirdetése. 5. §. Az ókori egyház igehirdetése. a) Az írásmagyarázat és a tételes beszéd kezdete. Origenes és iskolája. b) A keleti egyházi szónoklat fénykora. Chrysostomus. c) Igihirdetés a nyugati egyházban. Augustinus és epigonjai. 6. §. A középkori igehirdetés. a) Az igehirdetés Nagy Károly korában. b) A szerzetesrendek igehirdetése. c) A scholasztikusok. d) A reformátori irány. e) az igehirdetés elméletének irodalmi nyomai a középkorban. 7. §. A reformáció és az igehirdetés. a) Luther mint igehirdető. b) Kálvin mint igehirdető. 8. §. Az óprotestantizmus igehirdetése. 9. §. A francia klasszicizmus. a) A katolikus irány. b) a református irány. 10. §. A pietizmus igehirdetése. 11. §. A felvilágosodottság igehirdetése. 12. §. Schleiermacher és köre. 13. §. Az új irányzatok. a) Német földön. b) A francia nyelvű igehirdetés. c) Az angol nyelvű igehirdetés. 14. §. A magyar protestáns igehirdetés kezdetei. a) Bevezetés. Középkor. b) A XVI. század igehirdetői típusai. 15. §. Az ellenreformáció. Alvinczi és Pázmány. 16. §. Az első homiletikai harc. Geleji és Medgyesi. 17. §. Racionalizmus a magyar prot. igehirdetésben.”¹²

Bartók György kéziratában a következő felépítéssel találkozunk:

„4. Szorosabb értelemben vett e[gyházi] beszédről a keresztyénség mely időpontjától kezdve lehet szó? Kinél ölt határozott jelleget? Origenes (185-254) előtt hogyan tekintették az e[gyházi] Szónokot? Origenes és a pogány retorika és dialektika? Az egyházi beszéd tárgya? A Szónok feladata? célja? – Beszédnek külalakja? tartalma? Nyelvezete? Homília. Hyppolytus és a synthetikai beszéd. Origenes követői: Csodatevő Gergely. Alexandriai Dénes, és Pierius.

5. Az e[gyházi] Szónoklat története N[agy] Constantín után? A kultus szabadabb fejlődése. Az e[gyházi] beszéd jelentősége e korban? (Az e[gyházi] beszéd törvényeinek tud[ományos] tárgyalása)

Szónokok: Caesareai Eusebius, Emisai Eusebius. Athanasius, Jeruzsalemi Cyrillus, Aegyptomi Macarius, Antiokhai Meletius. Syriai Ephram. Syriai Ephram Szónoklatát mi jellemzi. Beszédei tárgya. Előadásának jellemző sajátossága? –

6. Az e[gyházi] szónoklat fölvirágzása. Nagy Basilius. Naz[ianzi] Gergely. Nífsai Gergely. E férfiak Szónoki tevékenysége és a kor iránya? A beszéd – lógos – fontosságát? Nagy Basilius beszédeinek jellemző sajátossága? Nazianzi Gergely beszédeit mi jellemzi? Beszédeinek

¹¹ Vö. RAVASZ László: A középkori igehirdetés. In: *Theologiai Szaklap*. 9. évf., 1911. 4. szám. 265–285.; RAVASZ László: A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században. In: *Theologiai Szaklap*. 11. évf., 1913. 3-4. szám. 262–284.

¹² RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés... IX-XIII.

tárgya. Hogyan juthatni az isteni igazság ismeretére? – Naz[ianzi] Gergely természete. Beszédeinek külalakja? Extemporált és kidolgozott beszédek. Bevezető rész. – Dispositio. Nífsai Gergely miben szárnyalja tul testvérét és barátját?¹³

A Khrysostomus beszédeinek szerkezete? A részek. A thema. Logikai rend. Bevezető rész? – Nyelvezete. Individualisal. Képeket használ. Befzédeinek árnyoldalai? Tulhofzszuság. Gyakori kitérések. Tullhajtott dicséret? Hangja és szelleml organlsmusa: képzelő erő, a gondolatok világofsa és szárnyalása, szónoki hév és zavartalan nyugalom, szívjósa, szeretetre méltósáa.

7. Nyugat egyházi szónoklata miért nem versenyezhetett kelet szónoklatával? Tertulián + 230. Cyprlán + 258. Pictaviumi Hilarius + 366. Ambrosius + 395. Augustinus + 353. „De doctrina christiana” című művének 4-ik könyve minő feladatot tűz az egyh[ázi] szónok elé? Milyennek kell lenni az e[gyházi] szónoknak? Mi a fő a tanításban? A tanításnak melyik a legjobb módja? „submí/se”, „temperate” és „granditer” dicere? Melyiknek hol van helye? Hogyan kell alkalmazni?

Augustinus e[gyházi] beszédei mi által tünnek ki?

8. (Augustinus után 430-604.) Nagy Leo (római püspök 441-461). Imádsáa, böjt, alamizsnaofztogtatás. – Beszédei külalakja. Arlesi Caesarius. Nagy Gergely „regula curae pastoralis liber”. (540-604.)

Nagy Gergely után a ~~minő~~ germán népek áttérése. Kolumbanus 16 beszéde. Gallus. Noyoni Eligius. Beda Venerábilis. Bonifacius.

9. Harmadik korszak. Nagy Károly – Alcuin – Lectionarium. Homiliarium. Postilla. Arlesi zsinat 813-ban. Reinsi zsinat 813-ban. A toursi zsinat 17-ik kanonja. Károly utódainak intézkedései. Új homiliarium. Alanus. Rhabanus Maurus. Haymo. – Ottfried.

10. (A 10-12-ik század) A Karolingek kihaltával beállott politikai zavarok minő hatáfsal voltak az e[gyházi] szónoklatra? Miféle biztató jelekkel találkoznak a 10-ik század végén és a 11-ik század második felében. E korszak legkiválóbb szónoka Clairvauxi Bernát. 1091-1153.

11. (A 13-15-ik század) Melyek voltak a 13-ik és következő századokban az e[gyházi] szónoklat emelkedését elésegítő körülmények? Antihierarkhikus mozgalmak. Dominikanusok – franciskanusok – Universitasok. A mysticismus. Reformirány. 1. Regensburgi Berthold francia 2. Nagy Albert. Aquinói Tamás skolastikus szónokok; 3. Bonaventura. Suso. Tauler. mystikusok. 4. Wikliff. Stiekna. Militz és Jánow. – Oresm Miklós.

Mi jellemez a 15-ik század egyházi szónoklatát? – A beszéd tárgya. Textus – Bevezetés. Thema. A részek megjelölése. Eléadási modor. A komikum. Dogmatikai tárgyak és morális tárgyak. – „Destructorium vitiorum” és „Glos theologiae”. A különböző arányok megtartották-e önállósáaikat. Kaisersbergi Geiler. Salvonarola.¹⁴ – Clemange és Reuchlin János.

---

¹³ BARTÓK: Homiletikai..., 310.

¹⁴ Sic!

12. A reformáció. A reformátoroknál mi lehetett az egyházi beszéd feladata? Minő változásokon ment át a beszéd tárgyi és alaki tekintetben. A biblia. A dogma. A 16-ik század jelesebb egyházi szónokai: Melius Péter, Bornemisza P[éter].

A 17-ik század protestans orthodoxiája mire vezetett? A beszéd alakja. – A szónoklat reformációja: Arnd János. A pietismus: Spener és Franke. Jelesebb magyar szónokok: Szenczi Molnár Albert. Alvinczi Péter. Gelei Katona István, Medgyesi Pál, debreczeni professor, Kereszturi Pál Erdély fél apostola, Komáromi Csipkés György. Tofeus Mihály.

13. A 18-ik század egyházi szónoklata és a Wolf iskolája. A kettőnek viszonya egymáshoz. – A közvetítő irány: Rambach, hallei tanár. Mosheim. –

A francia és angol szónoklat a 17-18-ik században. Bofsuet. Bourdaloue. Maf[sillon]. Tillotson. – Saurin Jakab.

A magyar re[formátus] egyházban: Nádudvari Péter, Erdély Khrysostomusa. Sós Ferencz kolozsvári pap, Gombási István harasztkeri, – Péczeli József, komáromi pap, Takács Ádám gyóni, Hunyadi Ferencz, Diószegi Sámuel, Szikszai György debreczeni papok. –

Petróczi Kata. Arndt névtelen fordítója. Kis Gergely „Agendája” – Fogarasi Pap József. Tordai Sámuel. –

14. A külföldi e[gyházi] szónoklat gyakorolt-e a német egyházi szónoklatra kellő hatást? Miért nem? A dogma aláhanyatlása. Jézusról alkotott felfogás. – Zollikofer.

Kik az ujkorba átmenetel közvetítői? Reinhard. Herder. Lavater. Schleiermacher.

Ujkori német egyházi szónokok: Menken. Claus Harms, Dräsecke. Tholuk. Theremin. Hofacker. Krummacher. Lang Henrik. Schwarz K[ároly]; A francziák közt: a két Coquerel. Colami, Bersier. Réville. Az angolok közt: Spurgeon baptista¹⁵ lelkész, Robertson anglikán lelkész, Beecher, Parker és Channing amerikai szónokok; A magyarok közt: Kolmár, Kis Ádám, Báthori Gábor, Szeremlei Császár Ábrahám. Szoboszlai Pap István, Vámosi Pap István, Dobos János. Tompa M[ihály]. Kulifai Zs[igmond]. Révész Imre. Révész Bálint. Fésős András, Fördös Lajos, Filó Lajos. Könyves Tóth Kálmán, Könyves Tóth Mihály, Fejes István. Mitrovics Gyula. Pap Károly, Királyhágón tuli lelkészek; – Herepei Ádám, Herepei János, Herepei László testvérek. – Herepei Károly és Gergely, a János fiai. – Hegedűs Sámuel. Nagy György, Nagy Péter. Péterfi Albert. Péterfi József. Péterfi Károly. Mihályi Károly. – Gyűjteményes vállalatok. „Predikatori tárház.” 1805-1809. „Papidolgozatok”. Sziládi, Fördös 1849-1871. Prot[estáns] lelkészi tár. Török-Székács 1854. – Kecskeméti lelkészi tár 1870-71. Egyh[ázi] beszédek gyűjteménye: Török 1845. – Erd[élyi] pred[ikatori] tár. Salamon 1833-39. Erd[élyi] pr[édikatori] egyházi tár Szász K[ároly] Demeter. „Isten igéje” Herepei. „Prédikatori tár Szász Domokos 1871-1873.”¹⁶

Láthatjuk, hogy nagyon sok hasonlóság és átfedés van a két felosztás között, még akkor is, ha a terjedelem miatt úgy tűnhet, hogy Bartóké részletesebb. Ám nemcsak a felosztást tekintve áll fenn a hasonlóság, hanem alapos tanulmányozás után kiderül, hogy

---

¹⁵ Sic!

¹⁶ BARTÓK: *Homiletikai ...*, 315–318.

sok helyen tartalmi egyezés megmutatható ki Bartók György kézírata és Ravasz László homiletikatorténeti megállapításai között. Az alapos, részletes elemzés meghaladná a jelen tanulmány kereteit, azt a jövőben szeretném elvégezni és publikálni. Éppen ezért csak néhány konkrét példa segítségével szeretném szemléltetni és bizonyítani a két mű közötti összefüggéseket. Az első ilyen Bartók Órigenésről írt jellemzése.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<i>Origenes szónoklata azon korban meglepő új jelenség vala és nagy tetszést aratott; a gyülekezetek ő előtte ily természetű beszédek nem hallottak, ugyan ezért nem elégedtek meg csupán annyival, hogy hallhatták azokat, hanem úgy nevezett ταχυγραφος-ok által le is iratták e rögtönzött beszédek, a mire Origenes azonban csak hajlott korában, midőn a 60 évet már túlhaladta, adta beleegyezését.¹⁷</i>	Bár Caesareában napokint prédikál, mégis mindig készül, hanem azért csak hatvan éves korán túl enged meg a „tachygraphusoknak”, hogy beszédjeit leírják. ¹⁸

Ravasz nem tünteti fel forrását. Bartók György Órigenésről¹⁹ írt megállapításainak végén több szakirodalomra is hivatkozik, amelyek közül egyiket sem találjuk meg Ravasznál, pedig általában minden nagyobb fejezet elején megnevezi a felhasznált (nyomtatott) forrásait, a hivatkozási alapul szolgáló szakirodalmakat.

A következő példa Chrysostomus jellemzése és értékelése.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<i>A keleti keresztyénségben <u>Chrysostomus Jánossal</u> jutott tetőpontjára az egyházi szónoklat.²⁰ [...] E beszédek legtöbbször homiliák és bevezetésen kívül rendszeren <u>két</u> részből állanak, az első rész: behatározó <u>textusmagyarázat</u>, a második rész: <u>alkalmazás</u>. A záradék mindig <u>doxológia</u>. Beszédei részint kidolgozottak, részint rögtönzöttek mint pl. a koldusok érdekében mondott beszéd. Elmondás</i>	Chrysostomus Isten kegyelméből való szónok volt. ²⁴ [...] Beszédeit feloszthatjuk homiliákra (írsmagyarázatokra) és tételes beszédekre. Rendszeren két részből állanak: az első rész behatározó textusmagyarázat, a második rész gondos, sokszor aprólékos alkalmazás. ²⁵ [...] A rethorikai divat szerint a bevezetésre fordít rendkívüli gondot, melyet bámulatos leleménnyel dolgoz ki. A tárgyalás egyes részei magokban véve kellőleg rendezettek,

¹⁷ BARTÓK: *Homiletikai ...*, 7-8.

¹⁸ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...*, 25.

¹⁹ A korai keresztyén szerzők nevének helyesírásakor – az idézetek kivételével – az alábbi lexikont követem: VANYÓ László: *Ókeresztyén írók lexikona*. Szent István Társulat, Budapest, 2004.

²⁰ BARTÓK: *Homiletikai...*, 25.

²⁴ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...* 32.

²⁵ UO.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
alkalmával még a kidolgozott beszédeken is változtatott, ha az alkalom úgy kívánta. – Az egyes részek magokban véve kellőleg rendezettek de a különböző részek <u>egymással</u> nem vágnak eléggé öfzse; sokszor két sőt több igazságot is tárgyal annélkül, hogy meglehetne mondani, melyik inkább a <u>thema</u>. És ha beszédeben kitűzte is a <u>főgondolatot</u>, sokszor megelégszik csak a magyarázattal vagy bizonyítással, sokszor pedig csak az alkalmazással. Nem egyszer hanyagolja el a <u>logikai rendet</u>, de ez elhanyagolás sokszor csak a szónoki hatás kedvéért történik. Ismeri a művészet ama titkát, mely „elrejtí, de nem sérti meg a rendet.” Beszédeiben a bevezető részek mesteri művek, de nem egyszer túlságosan hosszakak.²¹ A Khrystostomus <u>nyelvezete nemes, tiszta és világos, kla/sikus és mégis népszerű, magasztos és megrázó, szelíd és megnyerő; élettelijs, konkrét és szemlélhető, telve ragyogó fénypontokkal, illatot árasztó virágokkal. Tanít és oktat, de soha sem száraz és doktrínár.</u> <u>Individualisal mindenütt: elvezet az utcára, a piacra, a családba, a műhelybe; kérdéseket táma/zt és feleleteket ad. – A képek gazdagságával csodálatba ejt: kövek és virágok, fák és erdők, rétek és mezők, folyamok és tengerek, szél és vihar, nyár és tél, nap és hold, éjszaka és nappal, házi állatok és mezei vadok; ipar és kereskedelem, művészet és tudomány, hadi szolgálat és udvari élet,</u> szóval a természeti és emberi élet mintegy kinalkozik neki a képek gazdagságával, hogy beszédei művészi szépségét emelje (Nebe p. 153.)²² [...] akik kész örömmel követték őt mindenhová és bár mily sokáig hallgatták, még mindig szerettek volna tőle valamit hallani.	de a különböző részek egymással nem vágnak kellőleg össze; sokszor két vagy több igazságot tárgyal anélkül, hogy meg lehetne mondani, melyik a főgondolat. Ha a beszédjében ki is tűzte a témát, sokszor megelégszik a magyarázattal, vagy a bizonyítással, sokszor pedig csak alkalmazást ad. Nem egyszer hanyagolja el a szónoki rendet, de ez is csak a hatás kedvéért történik, mert ismeri a retorika ama fogását, amely elrejtí, de nem sérti meg a rendet. Befejezésül rendesen a szentháromságnak szóló doxológiát használ. Beszédei rendesen igen hosszúak, sokszor még terjedelmesebbekké teszik tetemes kitérések, amelyeket rendesen rögtönözve szokott a pillanat hatása alatt betoldani az előre elkészített szónoki műbe. Beszédei alkalmoszerűek, mert mindig az egyénire, a konkrétúra törekszik.²⁶ [...] Beszédei <i>formai</i> tekintetben még bámulatosabbak. Keleti hév, attikai miveltség és keresztény mélység párosulnak benne. Nyelvezete klasszikus és mégis népszerű; magasztos és szelíd, félelmes erejű és mégis megnyerő, telehintve ragyogó fénypontokkal, elárasztva pompás délszaki virágokkal. Mikor tanít, világos, könnyed, de hirtelen lendül, ha az élet melegét érzi, vagy az eszmék világa megihleti. Szeret egyéníteni és úgy szemléltetni: elvezet az utcára, a műhelybe, a családba, a piacra; kérdéseket támaszt és feleleteket ad, míg csaknem drámaivá lesz előadása. Kövek és virágok, fák és erdők, rétek és mezők, folyamok és tengerek, szél és vihar, nyár és tél, nap és hold, éjszaka és nappal, házi állatok és mezei vadak, ipar és kereskedelem, művészet és tudomány, hadi szolgálat és udvari élet, szóval a természeti és emberi élet egész világa mintegy kinálkodik neki a képek gazdagságával, hogy beszédei művészi szépségét emelje. Nem csoda, ha hallgatói áhitattal csüngöttek ajakán és nem győztek betelni beszédjével; saját szavai szerint: „A ti figyelő buzgalmatok olyan, mint

²¹ BARTÓK: Homiletikai ..., 25-26.

²² Uo., 26-27.

²⁶ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés...32-33.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<u>Ő maga mondta hallgatóinak: „a ti figyelő buzgal- matok olyan mint a szelid szél mely vitorláimra fuvalt és így biztos kikötőbe jutni segített.”²³</u>	a szelid szél, mely vitorláimra fuvalt és így biztos kikötőbe jutni segített”. ²⁷

Látható, hogy vannak egyes szavak, kifejezések, amelyeket szó szerint átvett Ravasz, mint ahogyan az is nyilvánvaló, hogy akár egész bekezdések teljesen megegyeznek Bartók György kéziratával. Az is megfigyelhető, hogy Ravasz nagyon szabadon kezelte, átfogalmazta, stilizálta, továbbírta a szöveget, és a saját szövegét a Bartók-kézirat alapján kompilálta. Bartóknál láthatjuk, hogy hivatkozik egy Nebe²⁸ nevű szerző művére, amit Ravasz is megtesz,²⁹ mivel feltehetően átveszi a szakirodalmat, azonban az nem bizonyítható, hogy ismerte is azt.

Ravasz László pl. Szír Efrém jellemzésekor szó szerint átveszi Bartók megállapítását, ekként:

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<u>A keresztyén élet – szerinte – örökös bankódás a saját és mások bűnei fölött.</u> ³⁰	A keresztyén élet – szerinte – örökös bankódás a saját és mások bűnei felett. ³¹

Hosszan lehetne folytatni a sort a konkrét példák bemutatásával, amit a későbbiekben szeretnék hosszabban és részletesebben kifejteni, bemutatni.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a fentebb bemutatott példák, egyezőségek bizonyítják Bartók György kéziratot hagyatékának markáns hozzájárulását Ravasz László homiletikátörténeti megállapításaihoz és annak keletkezéséhez. Ha az egész kéziratot és Ravasz homiletikájának történeti részeit összevetjük, meg kell állapítanunk, hogy Bartók György érett óvatossága, amely jellemzi a kéziratot, hiányzik a fiatal Ravasznál, ill. Ravaszból. Ravasz homiletikátörténete éppen azokon a pontokon a legfelületesebb, legsérülékenyebb, ahol tényszerű megállapítások helyett saját meglátásait, hipotéziseit

²³ Uo., 28.

²⁷ Uo. 33.

²⁸ August NEBE: Zur Geschichte der Predigt, Charakterbilder der bedeutendsten Kanzelredner, Erster Band, Von Origenes bis Tauler. Wiesbaden, 1879.

²⁹ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés..., 33.

³⁰ BARTÓK: Homiletikai..., 17.

³¹ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés... 34. A Bartók által írt szöveget Ravasznál a 34. oldalon, a harmadik lábjegyzetben találjuk, az idézett hely megjelölése nélkül.

vagy éppen indulatát vetítette bele az adott kor értékelésébe. Különösen jó példa erre a 19. század bemutatása és elemzése, ahol egy sajátos besorolási rendszer kategorizálásával értékeli a korszak igehirdetőit és a korszakot. Bartóknál ez teljességgel hiányzik, ő pusztán csak felsorolja és nagyon röviden értékeli a korszak egyes igehirdetőit.³²

Feltehetjük a kérdést, miközben Ravasz László homiletikatörténetét olvassuk, vajon kinek a gondolataival találkozunk, és a megállapítások mennyiben az övéi. Bartók György kézírata részben kulcs a talányhoz, és rámutat Ravasz László szellemi kapcsolódásaira, előzményeire is. Csak remélhetjük, hogy a Ravasz homiletikájának és homiletikatörténetének igen hiányos értékeléséhez és megítéléséhez közelebb visz bennünket ez a Bartók György-kézirat.

Felhasznált irodalom

- BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum, Ráday Kézirattár, K.1.885 Irodalom*. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* LVII (1914/5) 72-73.
- LUKÁCS Olga: *Az Erdélyi Református Egyház és a teológiai oktatás története a 19. század második felében*, Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2007. 189-193.
- LUKÁCS Olga: *Bevezetés az erdélyi református iskolatörténetbe*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2008. 171-173.
- MAKKAI Sándor: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, in: *Az Út. Folyóirat a lelkipásztori munka számára*, 2. évf., 1916. 9-10. szám, 289-292.
- NEBE, August: *Zur Geschichte der Predigt, Charakterbilder der bedeutendsten Kanzelredner, Erster Band, Von Origenes bis Tauler*, Wiesbaden, 1879.
- RAVASZ László: *A középkori igehirdetés*, in: *Theológiai Szaklap*, 9. évf., 1911. 4. szám, 265-285.
- RAVASZ László: *A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században*, in: *Theológiai Szaklap*, 11. évf., 1913. 3-4. szám, 262-284.
- RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915.
- SCHMIDT Károly Jenő: *Dr. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, in: *Theológiai Szaklap és Könyvújság*, 15. évf., 1917. 2-4. szám, 197-199.

---

³² Vö. részletesebben: SZETEY Szabolcs: *Izmusok és irányzatok a XIX. századi magyar református igehirdetők és igehirdetéseik tükrében* In: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. L'Harmattan–Partiumi Keresztyén Egyetem, Budapest–Nagyvárad. 2016. 109–122.; SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között*. KRE–L'Harmattan, Budapest, 2016. 29–55.

- SZETÉY Szabolcs: *A homiletikatörténeti kutatások problémái*, in: TRAJTLER Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3.*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2012. 151-167.
- SZETÉY Szabolcs: *Izmosok és irányzatok a XIX. századi magyar református igehirdetők és igehirdetések tükrében*, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. L'Harmattan–Partiumi Keresztyén Egyetem, Budapest–Nagyárad, 2016. 109-122.
- SZETÉY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2016.
- VANYÓ László: *Ókeresztyén írók lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, 2004.

Útmutató szerzőinknek

A *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica* c. folyóirat szerkesztősége publikálásra elfogad a teológia vagy a vallásoktatáshoz és egyházi segítő foglalkozáshoz kapcsolódó tudományágak tárgykörében írott tudományos dolgozatokat, tanulmányokat.

A szerkesztőségnek jelenleg nem áll módjában szerzői díjat fizetni a beküldött cikkekért, a szerzők tiszteletpéldányt kapnak.

A *Studia* évente kétszer jelenik meg (júniusban és decemberben), leadási határidő nincs, de a február 1. előtt leadott cikkek az első, a szeptember 1. előtt leadottak pedig a második számban jelennek meg.

A cikkeket elektronikus formában (RTF formátumú állományban) kérjük elküldeni a következő email címre: **studia@rt.ubbcluj.ro**. Kérjük szerzőinket, hogy a cikkben **ne tüntessék fel nevüket**, a szövegen végezzenek helyesírás-ellenőrzést, és a következő formai és tartalmi követelmények szerint készítsék el azt:

- a. A szöveg tagolása áttekinthető legyen. A címeket lehetőleg arab számokkal lásák el: 1., 1.1., 1.2.1. stb.
- b. Kerüljék az alapszöveg túlzott formázását (lehetőleg csak a szükséges kiemelések legyenek, dőlt betűvel). A címeket nem kell formázni, rangjukra a számozásból következtetni lehet.
- c. A főszövegben mindig magyar nyelvű idézetek szerepeljenek, az idézet eredeti változatát lábjegyzetben közöljék. Használják a magyar idézőjeleket: „”. Az idézetek szövegét szedjék dőlt betűvel. A három mondatnál hosszabb idézeteket kérjük külön bekezdésben, jobb- és baloldali behúzással kiemelve közölni.
- d. A lábjegyzetek a következő minták szerint készüljenek:
  - Monográfiából való idézet esetén: Gleason L. Archer: *Az ószövetségi bevezetés vizsgálata*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2004. 155.
  - Folyóiratban megjelent tanulmányból való idézés esetén: Molnár János: *A Tízparancsolat*. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*, 54. évf., 2008. 1–2. szám. 7–34.
  - Tanulmánykötetben szereplő írásra való hivatkozás esetén: Marton József: *Ökumené Dél-Erdélyben 1940 és 1944 között*. In: Lészai Lehel (szerk.): *Emlékkönyv dr. Gálffy Zoltán 80. születésnapjára*, Kolozsvár, 2003. 123.
  - Lexikonban szereplő szócikk esetén: Katalin Péter: *Francisc David (szócikk)*. In: Owen Chadwick (szerk.): *Oxford Encyclopedia of Reformation*. Oxford University Press, New York – London, 1999. I. k. 148.

- Levéltári forrásokra való hivatkozás esetén: Nagy Ferenc: *Helyzetkép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig*. Magyar Országos Levéltár (MOL), K 610 (Sajtó levéltár), 91. cs. (Dél-Erdélyi Adattár), VI/11. 11.
- Elektronikus forrásokra való hivatkozás esetén: Benkő Levente: Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944.
http://www.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/korrajz_2002_konyv-bemutato/benko_levente_eloadasa.html (utolsó megtekintés: 2009. július 31.).

A közölni kívánt cikkek legkevesebb 3, legtöbb 40 oldalasak lehetnek (1 oldalt A4-es papírmérettel, mindenütt 2,5 cm margóval, 12 pontos betűmérettel és másfeles sorközzel kell számítani).

A cikk végén közölnék a felhasznált irodalmat.

A folyóiratban recenziók is publikálhatók, ezek terjedelme nem haladhatja meg az öt oldalt. Köszönettel fogadjuk az új, nem ismert, a teológia, vallásoktatás vagy lelkigondozás terén áttörő eredményeket ismertető munkák bemutatását. A recenzió elején közölni kell a méltatott könyv összes adatait (szerzők, szerkesztők, cím, kiadó, helység, évszám, oldalszám), és mellékelni kell a beszkenelt borítót.

Amennyiben a szöveg héber és görög betűs szöveget is tartalmaz, csatolják a betűtípusokat is. Ha a szövegben képek, ábrák szerepelnek, azokat külön, nagy felbontású (legalább 150 dpi) JPEG képként csatolják.

A szöveghez legalább tízsoros angol nyelvű kivonatot is csatolni kell, mely tartalmazza a cikk angol címét, és legalább öt kulcsszót. Bármilyen nyelven íródjon is a cikk, kérjük csatolják a cikk magyar, román és angol címét.

Amennyiben először közöl lapunkban, az abstract mellé írjon egy egysoros leírást önmagáról (akadémiai cím, munkahely, foglalkozás) és egy email címet.

A szerkesztőségbe való beérkezésük után a cikkeket elküldjük a szaklektoroknak. (Ezek listáját lásd a borító második oldalán.) A lektorálás névtelenül történik (blind review), egy cikket két szaklektor lektorál. Előfordulhat, hogy a lektorok bizonyos jobbításokhoz kössék egy-egy cikk megjelenését, javasataikat a szerkesztőség megküldi a szerzőknek, a javított változatnak 14 napon belül kell visszaérkeznie. Amennyiben a szerző túllépi a megengedett határidőt, a cikk már csak a következő számban jelenhet meg.

A lektorálás után a cikkeket betördeljük és korrektúrázzuk, a nyomtatás előtt a szerzők PDF formátumban kefélenyomatot kapnak írásaikról, majd 48 órán belül emailen közölniük kell, hogy az a megadott formában megjelenhet. A szerző jóváhagyása nélkül a cikk nem jelenhet meg a folyóiratban.

A folyóirat megjelenése után a szerzők postán kapják meg, vagy személyesen vehetik át tiszteletpéldányaikat. A lap online változatban is megjelenik, ez már nyomtatás előtt elérhető a http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/arhiva_en.php címen.

Instructions for Authors

The editorial board of the *Theologia Reformata Transylvanica* series of the *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* journal accepts for publishing scientific papers regarding the fields of theology, religious education or pastoral care.

The financial status of the journal does not allow to pay the authors for the contributions, but every contributor gets a free copy of the issue in which his article was published. *Studia* is issued twice a year (in June and in December), there is no deadline for the articles, but every contribution sent to the board before February 1 will appear in the first, and those sent before September 1 will appear in the second issue.

Articles should be sent electronically, via email (in Rich Text Format) to the following address: **studia@rt.ubbcluj.ro**. We kindly request our authors not to mention their names in the article, to do a proofreading of the text, and to respect the following format and content parameters.

a. The division of the text should be a logical one. Titles should be marked with Arabic numerals: 1., 1.1., 1.2.1. etc.

b. Authors should avoid exceeded formatting of the text (only the important highlights should be formatted with italics). Titles should not be formatted, since their level can be found from their numbering.

c. Text should contain quotes translated in English. The original quote should be mentioned – if necessary – in footnotes. Use typographers quotes: “ ”. Quotes should be highlighted with italics. Those which are longer than 3 sentences should be written in a separate paragraph and indented from left and right.

d. References to books and articles have to be placed in the footnotes. Please add a bibliography at the end of the article. The last name of the author(s) should be written in Small Caps, the initial of the first name followed by a period, in the position where it appears in the document (in front or after the name). The title of the book, periodical or volume in italic. The title of an article, the title of a study in a volume or periodical, etc. between quotation marks. For volumes the editors should be specified before the title, the names of the editors followed by (ed.), (eds.) in English and Italian articles, (Hg.), (Hgg.) in German articles, (éd.), (éds.) in French articles. Do not use a colon after in. Do not use p., pp., etc. before page numbers. The series should be specified only for important theological series of publications. Do not specify the publisher. For references to websites use the full URL followed by the date: <full URL> [date accessed].

Books:

J. GNILKA, *Das Matthäusevangelium*, I, HThK I/1, Freiburg–Basel–Wien, 1986, 9–12.

C. K. BARRETT, *The Gospel according to St. John*, London, 21978, 435.

Articles from periodicals, collective volumes and festive volumes (Festschriften):

J.-N. ALETTI, “Jn 13 – Les problèmes de composition et leur importance”, in *Bib*, 87, 2006, 263–272 (264).

M. PESCE, “*Il lavaggio dei piedi*”, in G. GHIBERTI (ed.), *Opera Giovannae*, Torino, 2003, 234.

H. GESE, “*Natus ex virgine*”, in H. W. WOLFF (Hg.), *Probleme biblischer Theologie*. Festschrift G. von Rad, München, 1971, 75.

S. BROCK, “*Genesis 22 in Syriac Tradition*”, in P. CASETTI, O. KEEL, A. SCHENKER (éds.), *Mélanges Dominique Barthélemy. Études bibliques offertes à l’occasion de son 60e anniversaire*, Fribourg, Göttingen, 1981, 1–30.

Patristic works:

AMBROSIUS, *Expositio evangelii sec. Lucam II*, 87, PL 14, 1584D–1585A.

Once the full information on a book or article has been given, the last name of the author should be used. If you refer to several works of the same author, mention the short title after the first name (for example, Wolff, *Hosea*, 138), without any reference to the first note where the full title was given. Please avoid general references to works previously cited, such as *op. cit.*, *art. cit.*, *a.a.O.* Also avoid *f.* or *ff.* for “following” pages; indicate the proper page numbers. Do not use *see*, *Vgl.*, etc. unless absolutely necessary.

Submitted papers should have the length at least 3, at most 40 pages (pages should be formatted with A4 paper size, 2,5 cm wide margins on every side, font size of 12 pt and line spacing of 1,5).

The journal also accepts book reviews for publication, which should not be longer than 5 pages. Book reviews regarding new publications, which present recent results in the field of theology, religious education or pastoral care. The book review should start with the details of the presented publication (author(s), editor(s), title, publisher, place, year, number of pages) and the scanned image of the cover should be attached.

If your text contains Hebrew or Greek characters, please attach the fonts to your email. If the text contains images, please attach them separately in high resolution (at least 150 dpi) JPEG format.

Submitted text should have an at least ten lines long, English abstract, the English title of the publication and at least five keywords. Please also provide the Hungarian, Romanian and English translations of the title, regardless of the language of the article. First authors should write a one line description of their profession, occupation, workplace and contact email.

After we receive the submitted papers, we send them to the reviewers (see their list on the inside cover page). The board uses blind reviewing, one article is reviewed by 2

reviewers. It is possible that reviewers would request the author to improve the article, their suggestions will be sent to the author, and the revised version of the article should arrive in 14 days. If the author does not send back the revised version, the article will not be published.

After reviewing, the texts will be edited and proofread, the final version of the text will be sent in PDF format to the authors. This copy should be approved in 48 hours by the author. Without this approval, the article will not be published.

After the publication of the issue, contributors will receive a copy by regular mail or personally. The journal is also published in online version, which is available before printing at the link: http://studia.ubbcluj.ro/arhiva/arhiva_en.php.